

TAMPEREEN YLIOPISTO

Johtamiskorkeakoulu

Juha Tuominen

LIIKESOPIMUSTEN TARKASTAMISVELVOLLISUUS PÖRSSIYHTIÖSSÄ

Pro gradu – tutkielma

Yritysjuridiikka

Tampere 2013

I Tiivistelmä

Tampereen Yliopisto

Johtamiskorkeakoulu

TUOMINEN, JUHA: Liikesopimusten tarkastamisvelvollisuus pörssiyhtiössä

Pro Gradu – tutkielma, XI + 74 s.

Yritysjuridiikka, tilintarkastuksen ja arvioinnin maisterinohjelma

Huhtikuu 2013

Yritystoiminta on muuttunut viimeisten vuosikymmenien saatossa. Yritysten toimintaympäristö on globalisoitunut ja yritysten rajat ovat hämärtyneet. Entistä useammin puhutaan verkoston, kuin yksittäisen yrityksen kilpailukyvyistä. Verkostoituminen ja toimintakentän sirpaloituminen onkin lisännyt sopimisen tarvetta. Tilintarkastusinstituutionkin on seurattava näitä muutoksia ja reagoitava sen mukaan. Taseen ulkopuoliset riskit saattavatkin muodostaa merkittävän epävarmuustekijän yhtiön toiminnan jatkuvuudelle.

Tutkimus on poikkitieteellinen, sillä oikeustaloustieteellisten teorioiden avulla tarkastellaan yritysten toimintatodellisuutta. Päämies - ja agenttiteorian avulla kuvataan erityisesti yrityksen omistajien ja johdon välistä agenttisuhdetta. Transaktiokustannusanalyysi puolestaan tarjoaa näkökulmia yritysten sopimusriskien taustalla vaikuttavista ilmiöistä. Tämän tarkastelun tulosten avulla pohditaan tilintarkastajan velvollisuutta tarkastaa pörssiyhtiön sopimusvastuita. Tarkastelu tapahtuu riskihallinnan, laskentatoimen sekä sopimusoikeuden näkökulmasta.

Tilintarkastajan on johtopäätöksissään paljon tukeuduttava yrityksen johdon arvioihin ja näkemyksiin tarkastuskohteen sopimusriskeistä. Näiden lausuntojen luotettavuutta tilintarkastajan tuleekin erityisesti arvioida. Tässä suhteessa sekä johdon suhteessa osakkeenomistajiin, on ominaista tiedonepäsymmetria yrityksen johdon eduksi. Tämän lisäksi yrityksen sopimushallinto ja sisäinen tarkastus ovat kontrolleja, joiden toimivuudesta tilintarkastajan tulee muodostaa käsitys.

Tutkimuksessa on kaksi keskeistä käsitettä. Toiminnan jatkuvuus, *going concern*, on lainsäädännön näkökulmasta suhteellisen kiistattomasti tunnustettu perusperiaate osakeyhtiömuotoisessa yritystoiminnassa. Olennaisuus on määritelmä, jonka perustella jatkuvuuden vaarantumista voidaan arvioida.

Sisällys

I TIIVISTELMÄ	I
II LÄHTEET	IV
IV OIKEUSTAPAUSLUETTELO	IX
V LYHENTEET	X
1. TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT	1
1.1 TUTKIMUKSEN TAUSTAA	1
1.2 YRITYSTEN TOIMINTAYMPÄRISTÖ JA SEN MUUTTUMINEN	2
1.3 TUTKIMUKSEN TAVOITE JA TUTKIMUSKYSYMYKSET	4
1.4 TUTKIMUKSEN RAJAUS.....	5
1.5 AIKAISEMPI TUTKIMUS, TUTKIMUSAINEISTO SEKÄ KESKEINEN LAINSÄÄDÄNTÖ	6
1.6 TUTKIMUKSEN RAKENNE	7
1.7 TUTKIMUSMETODI.....	8
2. TUTKIMUSONGELMAN TEOREETTINEN TARKASTELU	10
2.1 PÄÄMIES-AGENTTITEORIA	10
2.1.1 Osakkeenomistajien ja johdon välinen päämies-agenttisuhte.....	10
2.1.2 Yhtiön ja sen ulkoisten intressitahojen välinen päämies- agenttisuhte	13
2.1.3 Päämies- ja agenttiteorian kritiikkiä.....	16
2.2 TRANSAKTIOKUSTANNUSANALYYSI	17
2.3 SOPIMUSVERKKOAJATTELU	20
3. YRITYKSEN SOPIMUKSET	21
3.1 SOPIMUSRISKIT	21
3.1.1 Riskikäsitelu	21
3.1.2 Riskien luokittelu	22
3.1.3 Sopimusriskit yritysverkostossa/ alihankintaketjussa	26
3.1.4 Riskin suuruus	27
3.2 YRITYKSEN SOPIMUSTEKNIikka- JA KÄYTÄNNÖT	29
3.2.1 Yrityksen sopimustoiminta.....	29
3.2.2 Yrityksen sopimusprosessi.....	31
3.3 SOPIMUSOIKEUDELLINEN VIITEKEHYS.....	34
3.3.1 Sopimusoikeudellinen sääntely.....	34
3.3.2 Sopimusvastuu	37
3.3.3 Sopimusten jaottelu	40
3.3.4 Kerta- ja kestopimukset.....	41
3.3.5 Yksilölliset sopimukset ja vakiosopimukset	42
3.4 TÄRKEIMMÄT SOPIMUSOIKEUDELLISET PERIAATTEET	44
3.4.1 Lojaliteettiperiaate.....	44
3.4.2 Luottamuksensuoja.....	45
3.4.3 Heikompia sopijapuolia.....	46
3.4.4 Epäselvyyssääntö	47
4. TARKASTAMISVELVOLLISUUS.....	48
4.1 GOING CONCERN	48
4.1.1 Toiminnan jatkuvuuden periaate lainsäädännössä	48
4.1.2 Euroopan Unionin lainsäädäntö sekä IFRS	51

4.1.3	<i>Onko going concern aina relevantti?</i>	52
4.2	JULKISESTI NOTEERATUN YHTIÖN TIEDONANTOVELVOLLISUUS	53
4.3	TILINTARKASTUKSEN TAVOITTEET JA TILINTARKASTUSVELVOLLISUUS	55
4.4	HYVÄ TILINTARKASTUSTAPA	57
4.5	TILINTARKASTUSSTANDARDIT	58
4.5.1	<i>Tilintarkastussuositus 570, epävarmuus toiminnan jatkumisesta</i>	59
4.5.2	<i>Tilintarkastussuositus 260, hallinnon tarkastus</i>	63
4.5.3	<i>Tilintarkastussuositus 540, arvionvaraisten erien tarkistaminen</i>	65
4.6	OLENNAISUUDEN KÄSITE	66
4.7	SISÄINEN VALVONTA	68
5.	YHTEENVETO	70
5.1	JOHTOPÄÄTÖSTEN TARKASTELU	70
5.2	MITÄ TÄSTÄ OPIMME?	74

II LÄHTEET

Kirjallisuus

Coase, Ronald H.:

The Firm, the Market, and the Law. USA 1988.

Haapio, Helena:

Yritysten sopimus- ja vastuuketjut. Pieksämäki 2005.

Halila, Heikki – Hemmo, Mika:

Sopimustyyppit. Helsinki 2008.

Hallikas, Jukka – Virolainen, Veli-matti:

Toimittajaverkostoihin liittyvä riskienhallinta. Teoksessa *Kuusela, Hannu – Ollikainen, Reijo*: Riskit ja Riskienhallinta. Tampere 2005.

Halonen, Kaarina – Steiner, Maj-Lis:

Tilintarkastusprosessi käytännössä. Juva 2010.

Haaramo, Virpi:

Kansainvälinen tilinpäätöskäytäntö, IFRS – raportointi. Helsinki 2012.

Hirvonen, Ari:

Mitkä metodit? Helsinki 2011.

Hemmo, Mika:

Sopimus ja delikti. Jyväskylä 1998.

Hemmo, Mika:

Sopimusoikeus I. 2., uud.p. Jyväskylä 2003.

Hemmo, Mika:

Sopimusoikeus II. 2., uud.p. Jyväskylä 2003.

Hemmo, Mika:

Sopimusoikeus III. Jyväskylä 2005.

Holopainen, Atte – Koivu, Eila – Kuuluvainen, Antero – Lappalainen, Keijo – Leppiniemi, Jarmo – Mikola, Matti – Vehmas, Keijo:

Sisäinen tarkastus. Helsinki 2006.

Horsmanheimo, Pasi – Kaisanlahti, Timo – Steiner, Maj-Lis:

Tilintarkastuslaki- kommentaari. Juva 2007.

Ihantola, Eeva-Mari – Leppänen, Pasi – Kuhanen, Hanna – Sivonen, Irene:

Yrityksen kirjanpito – perusteet ja sovellusharjoitukset. 2., uud.p. Helsinki 2008.

Juha, Jokinen:

Osakeyhtiölain uudistunut selvitystilasääntely ja pääoman vähenemistä koskeva sääntely. Edilex Asiantuntijakirjoitukset 5.1.2012.

Osoitteesta www.edilex.fi/lakikirjasto/8477. Haettu 29.12.2012.

Juvonen, Marko – Korhonen, Heikki – Ojala, Veli-Matti – Salonen, Tero – Vuori:

Yrityksen riskienhallinta. Helsinki 2005.

Kaisanlahti, Timo:

Sidosryhmät ja riski pörssiyhtiössä. Helsinki 1999.

Kallunki, Juha-Pekka – Niemelä, Jaakko:

Osakkeen arvonmääritys, onnistunut sijoituspäätös. Helsinki 2012.

Kanniainen, Vesa – Määttä, Kalle:

Näkökulmia oikeustaloustieteeseen. Tampere 1996.

KHT-media:

Tilintarkastusalan standardit ja suositukset 2009. Helsinki 2009.

Kiiha, Jarkko:

Yritystoiminnan ja ulkoistamisen sopimusvastuu. Helsinki 2002.

Klami-Wetterstein, Paula:

Sopimuksen tulkinnasta. Oikeustieto 6/2004, s. 4 – 6.

Kuusela, Hannu – Ollikainen, Reijo:

Riskit ja riskienhallinta. Tampere 2005.

Leppiniemi, Jarmo:

Hyvä kirjanpitotapa. Porvoo 2000.

Leppiniemi, Jarmo:

Kirjanpitolaki – kommentaari. Juva 2006.

Leppiniemi, Jarmo – Leppiniemi, Raili:

Tilinpäätöksen tulkinta. Juva 2006.

Lämsä, Anna-Maija – Hautala, Taru:

Organisaatiokäyttäytymisen perusteet. Helsinki 2005.

Mononen, Marko:

Onko sopimusoikeudessamme yhtenäistä vastuuperustetta? Lakimies 7-8/2004, s. 1379 – 1397.

Mähönen, Jukka – Säiläkivi, Antti – Villa, Seppo:

Osakeyhtiölaki käytännössä. Juva 2006.

Mähönen, Jukka – Villa, Seppo:

Osakeyhtiö I, yleiset opit. Helsinki 2006.

Määttä, Kalle:

Oikeustaloustieteen aakkoset. Helsinki 1999.

Määttä, Kalle:

Yritysoikeus yritystoiminnan suunnittelussa. Helsinki 2005.

Möller, Kristian – Rajala, Arto – Svahn, Senja:

Tulevaisuutena liiketoimintaverkot. Helsinki 2004.

Norros, Olli:

KKO 2008:31 – Voiko urakoitsija joutua vastuuseen yli välittömän sopimussuhteen.
Lakimies 4/2008, s. 644 – 671.

Nystén-Haarala, Soili:

Sopimusoikeus ja sopimustenhallinta. Lakimies 2/1999, s. 199 – 209.

Nystén-Haarala, Soili:

Kaukoviisas ennakoiva oikeusajattelu ja jälkiviisas tuomioistuinjuridiikka.
Vantaa 2002.

Routamo, Eero – Ståhlberg, Pauli – Karhu, Juha:

Suomen vahingonkorvausoikeus. Helsinki 2006.

Saarnilehto, Ari:

Sopimusoikeuden perusteet. Helsinki 2009.

Sädevirta, Markus:

Osakeyhtiön toimitusjohtajan työ- ja yhtiöoikeudellisesta asemasta. Defensor Legis
1/2003, s. 68 – 85.

Telaranta, K.A.:

Sopimusoikeus. Helsinki 1990.

Tieva, Antti:

Luottamus, lojaliteettivelvollisuus ja liike-elämän pitkäkestoiset sopimukset. Defensor
Legis 2/ 2006, s. 240 – 251. Helsinki 2006.

Tieva, Antti:

Sopimushallinta ja pitkäkestoiset liikesopimukset. Defensos Legis 1/2009, s. 112 – 127.

Timonen, Pekka:

Määräysvalta, hinta ja markkinavoima. Helsinki 1997.

Timonen, Pekka:

Corporate Governance: instituutiot ja lainsäädännön merkitys. Helsinki 2000.

Vahtera, Veikko:

Osakeomistuksen riski ja sääntely. Hämeenlinna 2011.

Wilhelmsson, Thomas:

Vakiosopimus ja kohtuuttomat sopimusehdot. Helsinki 2008.

Williamson, Oliver E.:

The Economic Institutions of Capitalism – Firms, Markets, Relational Contracting. USA 1985.

Williamson, Oliver E.:

The Logic of Economic Organization. USA 1988. Teoksessa: *Williamson, Oliver E. – Winter, Sidney G.: The Nature of the Firm – Origins, Evolution and Development.* USA 1991.

Williamson, Oliver E.:

Transaction Cost Economics. USA 1989. Teoksessa: *Williamson, Oliver E.: The Mechanism of Governance.* USA 1996.

Virallislähteet

Arvopaperimarkkinayhdistys ry.:

Suomen listayhtiöiden hallintokoodi. Helsinki 2010. Osoitteesta

<http://cgfinland.fi/files/2012/01/suomen-listayhtioiden-hallinnointikoodi-cg2010.pdf>

Haettu 2.3.2013.

HE 295/1993 vp.

Hallituksen esitys Eduskunnalle tilintarkastuslaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

HE 194/2006 vp.

Hallituksen esitys Eduskunnalle tilintarkastuslaiksi ja siihen liittyväksi lainsäädännöksi.

HE 32/2012 vp.

Hallituksen esitys eduskunnalle arvopaperimarkkinoita koskevaksi lainsäädännöksi.

Kirjanpitolautakunta:

Kirjanpitolautakunnan yleisohje 12.9.2006. Toimintakertomuksen laatiminen.

NASDAQ OMX Helsinki: Sisäpiiriohje.

Osoitteesta

http://nasdaqomx.com/digitalAssets/71/71387_sis_piiriohje_09102009.pdf. Haettu

29.12.2012.

Teknologiateollisuus ry.:

Tuotanto- ja palveluverkostot toimintasuunnitelma 2012. Osoitteesta

<http://www.teknologiateollisuus.fi/fi/toimialat/tuotanto--ja-palveluverkostot-klusteri.html>. Haettu 25.3.2012.

Valtiovarainministeriön asetus:

Valtiovarainministeriön asetus arvopaperin liikkeeseenlaskijan säännöllisestä tiedonantovelvollisuudesta (1020/2012). Osoitteesta

<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2012/20121020?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=Valtiovarainministeri%C3%B6n%20asetus%20arvopaperin%20liikkeeseenlaskijan%20s%C3%A4nn%C3%B6llisest%C3%A4%20tiedonantovelvollisuudesta#L2P2>. Haettu 7.4.2013.

IV Oikeustapaustluettelo

KKO 2008:31

KKO 2003: 26

KKO 2001:128

KKO 1999:48

KKO 1995:32

KKO 1993:130

KKO 1992:165

KKO 1986 II 97

V LYHENTEET

KPL	Kirjanpitolaki (1336/1997)
KSL	Kuluttajansuojalaki (38/1978)
Oikeustoimilaki	Laki varallisuusosoikeudellisista oikeustoimista (228/1929)
OYL	Osakeyhtiölaki (624/2006)
AML	Arvopaperimarkkinalaki (746/2012)
EU	Euroopan Unioni
HE	Hallituksen esitys
IAASB	International Auditing and Assurance Standards Board. IFAC:n elin, joka laatii kansainväliset tilintarkastusstandardit.
IAS	Kansainväliset tilinpäätösstandardit (International Accounting Standards, IAS)
IFAC	Kansainvälinen tilintarkastajaliitto (International federation of Accountants)
IFRS	Kansainväliset tilinpäätösstandardit (International Financial Reporting Standards)
ISA – standardit	Kansainväliset tilintarkastusstandardit (International Standards on Auditing)
ISAE - standardit	Kansainväliset varmennustoimeksianto – standardit (International Standards on Assurance Engagements)

ISRE – standardit	Kansainväliset yleisluonteista tarkastusta koskevat standardit (International Standards on Review)
KHT	Keskuskauppakamarin hyväksymä tilintarkastaja
KILA	Kirjanpitolautakunta
KKO	Korkein oikeus
TILA	Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunta
TTL	Tilintarkastuslaki (459/2007)
VahL	Vahingonkorvauslaki (412/ 1974)
VALA	Valtion tilintarkastuslautakunta
VOYL	Osakeyhtiölaki (734/1978)

1. Tutkimuksen lähtökohdat

1.1 Tutkimuksen taustaa

Neoklassisen taloustieteen yksi keskeisimmistä ajatuksista on vapaasti toimivat ja jatkuvasti tasapainossa olevat markkinat. Todellisuudessa markkinoilla esiintyy kuitenkin häiriöitä ja suoranaista toimimattomuutta. Markkinoilla toimivien yritysten on otettava nämä häiriötilanteet huomioon lainsäädännön ja yrityksen omien toimien avulla, mm. sopimustoiminnan. Modernin yrityksen teoria pyrkii kuvaamaan tätä reaalitytodellisuutta, joka perustuu neoinstitutionaaliseen taloustieteeseen. Timonen väittää, että neoklassismin kritiikki on oikeustutkimuksen kannalta relevanttia.¹ Neoinstitutionaalinen teoria lähtee ajatuksesta, että yritysten perustamisen lähtökohtana on transaktiokustannusten hallinta. Ymmärtääkseen tätä ongelmakenttää kannattaa neoinstitutionalismiin tutustua, koska se tarkastelee oikeudellisen sääntelyn, taloudellisen kasvun ja hyvinvoinnin yhtymäkohtia.²

Tutkimuksessa perusoletuksena käytetään taloustieteellistä käyttäytymisioletusta, jonka mukaan rationaalinen toimija on itsekäs ja pyrkii maksimoimaan omia etujaan. Tarkasteltaessa liikesopimuksiin liittyviä riskitekijöitä kohtaavat juuri taloustieteellinen ja oikeustieteellinen käyttäytymisoletus. Oikeustieteessä on oletuksena järkevästi käyttäytyvä toimija, joka omien etujen suojaamisen lisäksi huomioi myös reilusti muiden hyvinvoinnin.³ Tämän ristiriidan seurauksena taloudellisten toimijoiden onkin sovittava sitoumuksistaan sopimuksin sekä tilintarkastustoimin varmistuttava annetun taloudellisen informaation oikeellisuudesta.

Mähösen ja Villan mukaan yrityksen teorian keskeinen osa on päämies-agenttiteoria, joka määrittelee yrityksen eri sidosryhmien keskinäiset suhteet. Päämies-agenttiteorian mukaan yrityksen johto toimii osakkeenomistajien etujen ajajana yhtiössä. Myös muilla sidosryhmillä on tehtävänsä tässä kokonaisuudessa.⁴ Käytän päämies- ja agenttiteoriaa kuvatakseni olosuhteita, jossa yrityksen päätöksen teko toteutuu suhteessa yrityksen ulkoisena sidosryhmänä pidettäviin omistajiin.

¹ Timonen 1997, s. 32 – 33.

² Myös Timonen 1997, s. 35.

³ Timonen 1997, s. 36.

⁴ Mähönen – Villa 2006, s. 245.

1.2 Yritysten toimintaympäristö ja sen muuttuminen

Taloustieteessä yritysten toimintaympäristöä kuvataan usein yrityksen talousprosessin kautta. Yrityksen talousprosessi rakentuu reaali- ja rahaprosessista. Reaaliprosessissa kulkevat tuotannontekijät ja tuotteet. Tuotannon aloittaminen ja ylläpitäminen vaatii tuotannontekijöiden hankkimista, kuten raaka-aineiden, tarvikkeiden, koneiden, toimi- ja tuotantotilojen sekä työvoiman ja osaamisen hankintaa. Mainitut tuotannontekijät yritys hankkii tuotannontekijämarkkinoilta tekemällä sopimuksia tuotannontekijöiden omistajien kanssa. Suoritemarkkinoilla yritykset myyvät valmistamiaan tuotteita eli palveluita sekä erilaisia tuotteita. Myös suoritemarkkinat perustuvat ostajan ja myyjän välillä tehtyihin sopimuksiin. Sopimuksella sovitaan mitä myyjä myy ja mitä ostaja antaa vaihdossa. Rahaprosessi koostuu ostamisen ja myymisen yhteydessä syntyvistä rahavirroista sekä yritysten pääomittamisesta rahoitusmarkkinoilla. Kaikki mainitut toiminnot perustuvat osapuolten välisiin sopimuksiin.⁵

Peruslähtökohdiltaan yritystoiminta rakentuu siis erilaisten sopimussuhteiden ympärille. Toimintaympäristö muuttuu kuitenkin jatkuvasti, muuttaen samalla myös yritysten toimintaa ja niiden toiminnan organisoitumista. Yritysten toiminnan ja toimintaympäristön muuttuminen ei voi olla vaikuttamatta myös niihin riskitekijöihin, joita yritykset kohtaavat.

Muutos on ollut erityisen voimakasta parin viime vuosikymmenen aikana. Liiketoiminnan nopeutunut sykli, globalisoituminen, yleinen tekninen kehitys sekä informaatioteknologian mahdollistama nopea tiedon välittäminen sekä hyödyntäminen ovat muuttaneet liiketoiminnan rakennetta ja luonnetta pysyvästi.⁶ Alihankintaketjuja on toki ollut olemassa jo vuosikymmeniä. Liiketoiminnan verkottuminen siirtyy kuitenkin yhä uusille osa-alueille ja nykyään puhutaankin jo monesti tuotantoverkostojen kilpailukyvyistä yksittäisten yritysten kilpailukyvyn sijaan. Teknologian kehittyminen on vääjäämättä pakottanut yritykset keskittymään yhä kapeammille tuotannon tai palveluliiketoiminnan sektoreille. Eri liiketoiminta-alojen rajat ovat hämärtyneet ja tuotannollisesta yhteistyöstä onkin siirrytty yhä pidemmälle menevään yhteistyöhön mm. tuotekehittelyn ja teknologian hyödyntämisen saralla.⁷ Teknologiateollisuus ry:n julkaisemassa toimintasuunnitelmassa vuodelle 2011 käsitellään lyhyesti jäsenyritysten tulevaisuuden menestystekijöitä. Tehdyn SWOT-analyysin pohjalta esityksessä nostetaan esille yritysten yhteistyö ja kokonaistehokkuus eri verkostoissa. Verkostot nostetaan esille myös mahdollisuutena erikoistua ja tehostaa tuotannon automaatiotasoa. Kilpai-

⁵ Ihantola – Leppänen – Kuhanen – Sivonen 2008, s. 9.

⁶ Möller – Rajala – Svanh 2004, s. 3 ja Haapio 2005, s. 21.

⁷ Möller – Rajala – Svanh 2004, s. 7.

lukykyä haetaan nimenomaan keskittymällä omaan rajattuun osaamisalueeseen osana verkostoa tai jopa kansainvälistä verkostoa.⁸

Voidaankin todeta, että yritysten verkottumistarve syntyy ainakin kahden ilmiön kautta. Informaatioteknologian kehitys on muuttanut kaikkien liiketoiminnan sektoreiden toimintaympäristöä. Toisaalta taas kehittyvien maiden rynnistäminen markkinoille sekä laajempikin globaali rakennemuutos asettaa suomalaiset yrityksen sen tosiasian eteen, että kilpailukyky on rakennettava erikoistumisen varaan.

On luonnollista, että tilintarkastusinstituutionkin tulee huomioida liiketoimintamalleissa ja – ympäristöissä tapahtuvat muutokset. Tutkimuksen pohjalla on oletus yritysten sopimusriskien lisääntymisestä ja tilintarkastajan kasvavasta tarpeesta huomioida nämä riskit tilintarkastuskertomusta annettaessa.

⁸ Teknologiateollisuus ry. 2009, s. 6.

1.3 Tutkimuksen tavoite ja tutkimuskysymykset

Tämä tutkimus on poikkitieteellinen, siinä perehdytään tutkimusongelmaan oikeustaloustieteen, oikeustieteen, riskienhallinnan sekä laskentatoimen näkökulmasta. Oikeustaloustieteellinen näkökulma avaa sitä viitekehystä minkä puitteissa yritysten liikesopimukset syntyvät ja miten pörssiyrityksissä yrityksen johdon sekä omistajien suhteet rakentuvat. Oikeustaloustieteellinen tarkastelu perustuu päämies- ja agenttiteoriaan sekä asiaa tarkastellaan lyhyesti myös transaktiokustannusanalyysin ja sopimusverkkoteorian pohjalta.

Oikeustieteellinen tarkastelu keskittyy tilintarkastajan voimassaolevan lainsäädännön mukaiseen velvollisuuteen lausua sopimusriskien vaikutuksesta tarkastuskohteen toiminnan jatkuvuuteen. Tarkastelussa sivutaan myös riskin suuruuden käsitettä ja sen merkitystä riskin olennaisuutta arvioitaessa. Oikeustieteen sekä riskienhallinnan keinoin pyritään myös selvittämään milloin ja miten liikesopimukset voivat vaarantaa yrityksen toiminnan jatkuvuutta. Tässä tarkastelussa sivutaan myös laskentatoimen näkökulmaa. Laskentatoimen näkökulma tulee esille myös yrityksen laskentatoimea sääntelevän lainsäädännön käsittelyssä.

Varsinaisia tutkimuskysymyksiä on kaksi. Ensimmäinen kysymys on; *miten liikesopimusriskit voivat vaarantaa yrityksen toiminnan jatkuvuuden?* Sopimusriskien tarkastelun jälkeen vastataan kysymykseen; *mikä on tilintarkastajan velvollisuus, voimassa olevan lainsäädännön mukaan, perehtyä liikesopimukseen sisältyviin riskeihin toiminnan jatkuvuutta arvioitaessa?*

1.4 Tutkimuksen rajaus

Tutkimuskysymyksiä tarkastellaan pörssiyhtiöiden eli julkisesti noteerattujen yritysten näkökulmasta, erityisesti sellaisten yritysten, joissa suurimmat omistajat eivät toimi yrityksen operatiivisessa johdossa. Yrityksen osakkeenomistajat käsitetään tällöin yrityksen ulkoiseksi sidosryhmäksi. Raja-
us johtuu myös tutkimuksen kannalta keskeisimmän oikeustaloustieteellisen teorian eli päämies- ja agenttiteorian kohtaamasta kritiikistä. Päämies-agenttiteoria ei juuri huomioi yrityksen koosta johtuvia tekijöitä. Yrityksen koon kasvaessa johdon ja omistuksen eriytymisen todennäköisyys kasvaa. Tämä tosiseikka puoltaa PK- yritysten jättämistä tutkimuksen ulkopuolelle.

Liikesopimuksiksi määritellään sopimussuhteet, joita yritys solmii tuotannontekijä – ja suorite-
markkinoilla. Kuluttajasopimukset rajataan tarkastelun ulkopuolelle. Kuluttajansuojalaki (38/1978) säätelee kuluttajakauppaa. Koska kuluttajansuojalaissa määritellään kuluttajan sekä elinkeinonharjoittajan käsitteet ja kuluttajansuojalaissa lain soveltamisala on määrittely muodollisin kriteerein, johtaa tämä siihen että sen säännöksiä ei voi soveltaa liikesopimuksiin.⁹

Yritysten välinen yleinen sopimusjuridiikka perustuu pitkälti lakiin varallisuus oikeudellisista oikeustoimista (228/1929) sekä kauppalakiin (355/1987). Oikeustaloustieteellisesti katsottuna kuluttaja kyllä kuuluu yrityksen ulkoisten sidosryhmien joukkoon. Kuitenkin edellä kerrotun mukaisesti kuluttajakauppa perustuu erilaiseen normistoon kuin yritysten kesken tai julkisen sektorin kanssa suoritettu vaihdanta.

Rajausta voidaan perustella myös liiketoiminnallisilla syillä. Huolimatta millä toimialalla yritys harjoittaa liiketoimintaa, solmii yritys sitoumuksia toisten yritysten kanssa. Kuluttajakauppaan osallistuminen on sitä vastoin strateginen päätös. Läheskään kaikki yritykset eivät toimi kuluttajakauppassa.

⁹ Halila – Hemmo 2008, s. 5-6.

1.5 Aikaisempi tutkimus, tutkimusaineisto sekä keskeinen lainsäädäntö

Tutkimuksen aineisto on kahtalainen eli oikeustaloustieteellinen sekä oikeustieteellinen. Oikeustaloustieteellistä tutkimuskirjallisuutta löytyy kohtuullisen runsaasti. Esimerkiksi Pekka Timonen ja Kalle Määttä ovat käsitelleet aihepiiriä laajasti ja perustellusti. Oikeustaloustieteelliset lähteet ovat kieltämättä hieman vanhoja, mutta en näe tätä tutkimuksen laadun kannalta ongelmalliseksi, koska oikeustaloustieteellisten teorioiden käsittely ei mene kovinkaan syvälliseksi.

Yritysten sopimusjuridiikkaan ja sopimusriskeihin liittyvää tutkimusaineistoa ja oikeuskirjallisuutta löytyy runsaasti. Tilintarkastajan velvollisuudesta tarkastaa yrityksen sopimusriskejä ei sen sijaan tutkimusta juurikaan löydy.

Tutkimuksen lähtökohtana on myös voimassa oleva lainsäädäntö. Keskeisimmät lait tutkimuksen kannalta ovat tilintarkastuslaki (459/2007), kirjanpitolaki (1336/1997), laki varallisuus oikeudellisista oikeustoimista (228/1929), kauppalaki (355/1987), osakeyhtiölaki (624/2006) ja arvopaperimarkkinalaki (746/2012). Myös muuhun voimassa olevaan lainsäädäntöön ja niiden velvoittavuuteen perehdytään.

Voimassa olevan lainsäädännön sisältöä ja sen soveltamista tarkastellaan hyödyntäen myös lainvalmisteluaineistoa sekä tuomioistuinten ratkaisuja. Tutkimuksessa pääpaino on suomalaisella oikeustieteellisellä sekä oikeustaloustieteellisellä kirjallisuudella. Merkittävän lähdeaineiston tarjoavat myös kansainväliset tilintarkastusstandardit sekä muut vaikuttavat standardit.

1.6 Tutkimuksen rakenne

Ensimmäisessä luvussa perustellaan miksi tämä tutkimus on tehty ja käsitellään tutkimuksen lähtökohdat. Tutkimuksen lähtökohtia tarkastellaan oikeustaloustieteellisten teorioiden sekä yritysten liiketoimintaympäristön muuttumisen kautta. Ensimmäisessä luvussa perehdytään myös tämän tutkimuksen tavoitteisiin, aineistoon, rakenteeseen sekä tutkimusmetodiin. Näiden avulla pyritään nivomaan oikeustaloustieteellinen sekä oikeustieteellinen tutkimus toimivaksi kokonaisuudeksi.

Toinen luku sisältää tutkimusongelman teoreettisen tarkastelun. Luku on pyritty pitämään tiiviinä, mutta kuitenkin sisältäen riittävän tarkastelun. Päämies- agentti teoria muodostaa merkittävimmän oikeustaloustieteellisen viitekehyksen tutkimuskysymysten ympärille. Oikeustaloustieteellisellä analyysillä pyritään valottamaan yritysten toimintaympäristöä sekä toiminnan jatkuvuuteen vaikuttavia riskitekijöitä ja niiden taustailmiöitä. Toisessa luvussa tarkastellaan myös syitä, jotka vaikuttavat yksittäisten sopimusriskien synnyn taustalla. Näiden ilmiöiden tunnistamisella pyritään tehostamaan ja kohdentamaan sopimusriskien tarkastusta ja siten vähentämään tilintarkastusriskiä.

Kolmannessa luvussa tarkastellaan yrityksen sopimuksia ja sopimusriskejä. Sopimusten syntyprosessin tarkastelulla sekä sopimusoikeudellisen viitekehyksen kuvaamisella, pyritään hahmottamaan miten liikesopimusriskit syntyvät. Neljännessä luvussa käsitellään tilintarkastajan tarkastusvelvollisuuteen vaikuttava tekijöitä mm. lainsäädännön, kansainvälisten tilintarkastusstandardien sekä erilaisten periaatteiden tarkastelun avulla. Kolmannessa luvussa ikään kuin luodaan tarve neljännen luvun kirjoittamiselle. Kolmannessa luvussa muodostetaan kuva liikesopimukseen liittyvistä riskitekijöistä ja niiden vaikutuksista going concern kannalta. Neljännessä luvussa pyritään antamaan vastauksia siihen, miten tilintarkastajan tulisi niihin suhtautua.

Viidennessä luvussa tehdään tutkimuksen perusteella johtopäätökset sekä lausuntaan lyhyesti siitä, mitä merkitystä toiminnan jatkuvuuden edellytyksistä annetun tilintarkastuslausunnon luotettavuudella on eri sidosryhmille ja lausutaan käsitys tutkimuksen onnistumisesta.

1.7 Tutkimusmetodi

Tutkimusongelmaa ei voida lähestyä pelkästään oikeustieteellisen tutkimuksen menetelmin. Tutkimuksen taustalla vaikuttavat taloustieteelliset ilmiöt ovat niin moniselitteisiä ja laajoja, että niiden analysoimiseksi on turvauduttava oikeustaloustieteellisiin selitysmalleihin. Päämies- ja agenttiteorian, transaktiokustannusanalyysin ja osin myös sopimusverkkoteorian avulla pyritään kuvaamaan rakenteita, jotka vaikuttavat tilintarkastusinstituution sekä liikesopimusriskien taustalla.

Oman haasteensa tähän tutkimukseen tuo oikeustaloustieteellisen- ja oikeustieteellisen tutkimuksen erilainen viitekehys. Taloustieteellinen tutkimus on hyvin menetelmäkeskeistä, johtuen taloustieteellisen tutkimuskentän moninaisuudesta ja monimutkaisuudesta. Taloustieteessä tutkimuksen kohteena oleva ilmiö- ja ongelmakenttä on valtava, joten muuttujien määrää joudutaan usein rajoittamaan. Tällöin otetaan huomioon vain rajattu joukko muuttujia ja loput tekijät oletetaan pysyviksi. Oikeustieteellisessä tutkimuksessa tutkimuksen ydinalue on rajatumpi. Voimassaoleva lainsäädäntö asettaa kehyksen säännösten systematisoinnille ja tulkinnalle. Yhteiskunnallisia tekijöitä, jotka vaikuttaisivat muutoksellaan tutkimukseen, on rajatusti. Käytännössä näitä on vain oikeuskäytäntö ja oikeustiede. Taloustieteessä mikro- ja makrotason tekijöitä on useita ja eivätkä ne ole toisistaan erillisiä, joten muuttujien määrä on olennaisesti suurempi. Taloustieteessä eri tekijöillä saattaa vielä olla erilainen vaikutus eri tilanteissa mutta vastaavasti oikeusnormien ajatellaan velvoittavan samalla tavalla lähes kaikissa soveltamistilanteissa.¹⁰

Oikeustieteellisen näkemyksen muodostamisessa käytetään oikeusdogmaattista tutkimusmetodia. Oikeusdogmaattisen metodin eli lainopin avulla pyritään selvittämään voimassaoleva oikeustila. Oikeusdogmaattista metodia käytetään selvittämään voimassaoleva tilintarkastajan velvollisuus varmistua going concern toteutumisesta ja siitä annetun tilinpäätösinformaation riittävydestä. Lainopin mukaan käsite oikeusnormi sisältää säännöt sekä periaatteet.¹¹ Tutkimuskohteena ovat siis lainsäädännön lisäksi mahdollisesti sovellettavat oikeusperiaatteet. Oikeusdogmaattinen menetelmä on tulkitsevaa. Olisi harhaanjohtavaa sanoa, että oikeusnormit ovat yksiselitteisiä. Lainoppi tutkii oikeusnormien ajatussisältöjä. Tämän vuoksi voimassaolevan oikeustilan selvittämiseksi ei yksin riitä lakiteksteihin perehtyminen, vaan voimassaolevaan oikeustilaan perehtyminen vaatii laa-

¹⁰ Timonen 1997, s. 38 – 42.

¹¹ Hirvonen 2011, s. 21 – 24.

jempaa tutkimusta. Tästä syystä oikeuslähteinä käytetään myös lainvalmisteluaineistoa, oikeuskäytäntöä ja oikeuskirjallisuutta.¹² Oikeuslähteiden käyttäminen perustuu oikeuslähdeoppiin.

Tutkimuksen toisen tutkimuskysymyksen avulla pyritään selvittämään miten liikesopimusriskit voivat vaarantaa yrityksen toiminnan jatkuvuuden. Sopimusriskit perustuvat oikeudelliseen velvoittavuuteen. Tämän vuoksi myös sopimusriskien analysoinnissa käytetään oikeusdogmaattista metodologiaa, mutta kyse on myös riskienhallinnallisesta tarkastelusta. Liikesopimusriskien analysoinnissa olennaisena tekijänä onkin riskin suuruuden käsite.

¹² Hirvonen 2011, s. 36.

2. Tutkimusongelman teoreettinen tarkastelu

2.1 Päämies-agenttiteoria

Päämies- agenttiteorian mukaan yritys koostuu panos- ja tuotosvirroista, jotka on aikaan saatu eri sidosryhmien kanssa tehdyillä sopimuksilla. Keskeistä ajattelussa on korostaa sidosryhmien (stakeholder) merkitystä. Myös osakkeenomistajat (shareholder) nähdään yhtenä sidosryhmänä.¹³ Osakeyhtiöympäristössä syntyy pääosin kolme erilaista päämies-agenttisuhdetta.

1. Osakkeenomistajien ja johdon välinen
2. Enemmistö- ja vähemmistöosakkeenomistajien välillä
3. Yhtiön ja sen intressitahojen välillä¹⁴

Tutkimusasetelman kannalta merkityksellisin päämies-agenttisuhte on ensimmäinen. Tutkimuksessa tarkastellaan myös kolmatta agenttisuhdetta. Sen sijaan enemmistö- ja vähemmistöosakkeenomistajien välinen agenttisuhte jätetään tässä vähemmälle huomiolle, koska osakkeenomistajien kesken ei tehdä tutkimuksen rajauksessa mainittuja liikesopimuksia.

2.1.1 Osakkeenomistajien ja johdon välinen päämies-agenttisuhte

Yrityksen johto mielletään osakkeenomistajien agentiksi. Osakkeenomistajien intresseissä on varmistua johdon uskollisuudesta sekä johdon toimista ajaa osakkeenomistajien etua. Kysymys on myös vallanjaosta eli siitä kuka päättää yrityksen varallisuudesta. Päämiehen kannalta ongelmia ilmenee silloin, kun yrityksen omistus on hajautunutta, kuten yleensä pörssiyrityksissä, jolloin todellinen määräysvalta on hajanaisen omistuksen vuoksi yrityksen johdolla.¹⁵ Yrityksen johdon valta-asema perustuu paremmalle tiedolle yrityksen toiminnasta.

Tässä symbioosissa molemmilla osapuolilla on omat riskinsä ja ansaintamahdollisuutensa, jotka realisoituvat yhtiön menestyksen mukaisesti. Osakkeenomistaja kantaa kuitenkin residuaaliriskin¹⁶. Yritysjohdon saatavat yritykseltä ovat turvatummassa asemassa kuin osakkeenomistajan saatavat.

¹³ Mähönen – Villa 2006, s. 75.

¹⁴ Mähönen – Villa 2006, s. 88.

¹⁵ Mähönen – Villa 2006, s. 75 – 76 ja Sädevirta 2003, s. 75 – 76.

¹⁶ Osakkeenomistajat saavat varansa konkurssissa viimeisenä kaikkien muiden velkojien tarpeen tyydytyksen jälkeen.

Toisaalta yritysjohdolla ei ole samanlaista riskin hajauttamismahdollisuutta kuten osakkeenomistajilla. Tämä saattaa johtaa vähäisempään riskinottoon kuin olisi osakkeenomistajien etujen mukaista. Joka tapauksessa yritysjohton ja osakkeenomistajien väliset intressierot aiheuttavat tehokkuustapioita, joita voidaan kutsua myös agenttikustannuksiksi. Intressiristiriidan todennäköisyyttä vähentää kuitenkin oletama siitä, että ne johtajat, jotka onnistuvat kasvattamaan omistaja-arvoa, ovat kysyttyjä työmarkkinoilla. Tämä näkökulma viittaa siihen, että päämiehen ja agentin intressit eivät olisi kovinkaan erilaisia.¹⁷

Näkökulma on kuitenkin siinä mielessä yksipuolinen, että se huomioi lähinnä yritystoiminnan positiivisen kehityksen. Yritystoiminnan kehittyessä huonosti yrityksen johdon arvo markkinoilla heikenee, ja pahimmassa tapauksessa johtaja menettää sen kokonaan. Riski menettää elinkeinonsa on johtajalla tässä kohtaa olennaisesti suurempi kuin omistuksensa hajauttaneella osakkeenomistajalla. Pelko tästä saattaa johtaa siihen, että johtaja ei ota tarpeellistakaan riskiä yrityksen menestyksen takaamiseksi.¹⁸

Teorian mukaan agentin tavoitteiden tulisi väistyä, mutta näin ei kuitenkaan välttämättä tapahdu, eikä päämies ei pysty aukottomasti havaitsemaan toimiiko agentti hänen etujensa mukaisesti. Teorian mukaan agentti saattaa siis opportunistisesti ajaa myös omia etujaan. Tiedon epäsymmetrian sekä osakkeenomistajien ollessa riippuvaisia agentistaan tiedon saannissa, ovat osakkeenomistajien mahdollisuudet varmistua yrityksen sitoumuksien aiheuttamista velvoitteista ja riskeistä ovat hyvin rajalliset. Tilintarkastus on yrityksen johdon parhaita keinoja vakuuttaa päämies tarkoitustensa ja toimiensa epäitsekkydestä, toisin sanoen osakkeenomistajan etujen ajamisesta sekä myös osakkeenomistajien itsensä varmistua niiden toteutumisesta.¹⁹

Julkisen kaupankäynnin kohteena olevien yritysten osalta osakkeenomistajien mahdollisuus saada yksityiskohtaista tietoa yrityksen sitoumuksista on rajallista. Helsingin arvopaperipörssin (Nasdaq OMX Helsingin) antama sisäpiiriohje määrittelee julkisesti noteeratun yhtiön sisäpiirin yksityiskohdaisesti.²⁰

Sisäpiiritiedon luvaton luovuttaminen on kriminalisoitu rikoslain (39/1889) 51. luvun 1 ja 2 §:ssä. Sisäpiiritietoa ei voi luovuttaa osakkeenomistajalle mikäli hän ei kuulu ohjeessa lueteltuun henkilöpiiriin. Omistus ei siis takaa tiedonsaantioikeutta. Tämän perusteella osakkeenomistajan voidaan todeta kuuluvan yhtiön kannalta katsottuna ulkoiseen sidosryhmäjoukkoon. Tilintarkastus on näin

¹⁷ Vertaa Kaisanlahti 1998, s. 60 – 61.

¹⁸ Myös Kanninen – Määttä 1996, s. 100.

¹⁹ Mähönen – Villa 2006, s. 87 ja Kaisanlahti 1998, s. 61.

²⁰ Ks. Sisäpiiriohje NASDAQ OMX Helsinki 2009, s. 3 – 4.

ollen lähes ainoa keino osakkeenomistajan varmistua taseen ulkopuolisten riskien hallinnasta ja niiden merkityksestä yrityksen toiminnan jatkuvuudelle.

Osakkeenomistajien ja johdon välistä päämies-agenttisuhdetta arvioitaessa on hyvä tiedostaa myös osakeyhtiölain 1. luvun 8§:ssä mainittu johdon velvollisuus huolellisesti toimia edistäen yhtiön etua. Lause sisältää ajatuksen huolellisuus- sekä lojaliteettivelvoitteen ulottamisesta yhtiön johdon toimiin. Huolellisuusvelvoitteen mukaan johdon tulee toimia kaikin mahdollisin sallituin keinoin yhtiön menestyksen edistämiseksi, sen tulee mm. hankkia asianmukainen saatavilla oleva informaatio päätöksen teon tueksi. Yritystä koskevat päätökset tulee tehdä harkitusti ja huolellisesti. Lojaliteettivelvoite tarkoittaa mm. sitä, että johdon tulee toimia kaikessa lojaalisti yhtiötä ja sen osakkeenomistajia kohtaan. Johto ei saa toimia täten omien etujensa tai joidenkin yksittäisten osakkeenomistajien etuja edistäen.²¹ Yhtiön toimintatapojen ja prosessien tulee siis olla harkittuja ja asianmukaisia.

Tilintarkastajan arvioidessa yrityksen liikesopimukseen liittyviä riskejä on yrityksen johdon ja omistuksen eriytyminen tekijä, jonka vaikutukset tulee huomioida. Yhtäältä ammattimainen johto saattaa lisätä sopimusosaamista ja siten vähentää sopimusriskejä. Toisaalta edelläkin mainitut intressiristiriidat voivat osakkeenomistajien kannalta katsottuna aiheuttaa liikesopimussuhteisiin sisältyviä riskejä. Tilintarkastajan on hyvä ainakin pohtia liikesopimuksien sisältäminen velvoitteiden ja johdon intressien välistä suhdetta.

²¹ Mähönen – Villa 2006, s. 107 – 118.

2.1.2 Yhtiön ja sen ulkoisten intressitahojen välinen päämies- agenttisuhte

Yrityksen ja sen intressitahon välinen päämies-agenttisuhte on oikeustaloustieteellisessä kirjallisuudessa vähemmän käsitelty aihe kuin osakkeenomistajan ja johdon välinen päämies-agenttisuhte. Kolmas agenttisuhte koskee yhtiön ja sen velkojien välistä suhdetta.²² Kaikkia yrityksen ja kolmannen osapuolen välisiä sopimussuhteita ei kuitenkaan voida suoranaisesti rinnastaa tähän agenttisuhteeseen. Puhtaimmillaan kyse on siis vieraan pääoman velkojasta. Yrityksen ja sen ulkopuolisen tahon välisessä liikesopimuksessa tiedon epäsymmetria on tyypillisesti molemminpuolista, liikesopimus saattaa velvoittaa myös molemminpuoliseen toimintaan ja vaihdantaan, jolloin agenttisuhteen tunnusmerkit eivät ainakaan täysin täyty. Tästä huolimatta käytän yrityksen ja velkojan välistä päämies-agenttisuhdetta apuna kuvatakseni yrityksen ja kolmannen tahon välisen sopimussuhteen luonnetta.

Liikesuhteessa sopimus solmitaan pääsääntöisesti omien tavoitteiden toteuttamiseksi. Tällöin pyrkimyksenä on saada sopimuksen avulla aikaan positiivinen panos- hyötysuhde. Toisin sanoen sopimuksen avulla pyritään tuottamaan enemmän hyötyä kuin sopimuksen toteuttamiseen kulutetaan. Sopimuksen solmimisen taustalla on usein lähtökohtana, että toisella osapuolella on hallussaan tietoa tai osaamista, jonka toinen haluaa tavalla tai toisella hyödynnettäväkseen. Liikesopimussuhteessa on siten sisäänrakennettuna ajatus tiedon epäsymmetriasta, vaikkakin molemminpuolisesta.

Mähösen ja Villan mukaan yhtiöoikeudelliset säännökset ovat perinteisesti keskittyneet juuri tämän velkojiin liittyvän yhtiöoikeudellisen ongelmakentän sääntelyyn. Harvemmin yhtiöoikeudellinen sääntely on kuitenkaan riittävää. Velkojiensuojasäännökset eivät esimerkiksi poista sopijapuolen riskiä toisen sopijapuolen ajautuessa konkurssiin tai riitatilanteessa, jossa sopijapuolet eivät kykene päättämään yhtäläisesti sopimuksen tulkinnasta. Kyse on lähinnä siitä, että osakkeenomistajien mahdollisuutta nostaa varoja osakeyhtiöstä on rajattu.²³

Osakkeenomistajien ja johdon sekä yhtiön ja velkojien väliset päämies- agenttisuhteet ovat siinä mielessä horisontaalisessa seuraussuhteessa, että yhtiön ja velkojan välinen häiriötilanne voi aiheuttaa ongelmia viime kädessä myös osakkeenomistajille, vaikka he eivät olisi olleet suoranaisesti missään yhteydessä velkojan kanssa. Sama ilmiö koskee myös liikesopimussuhteita. Tässäkin päämies-agenttisuhteessa sekä liikesopimussuhteissa yleensä yhtiön johdon toimet ovat keskeisessä asemas-

²² Mähönen – Villa 2006, s. 78.

²³ Mähönen – Villa 2006, s. 78 – 79.

sa. Osakkeenomistajien edun kannalta onkin tärkeää varmistua yritysjohdon intressien lisäksi sen sopimus- ja substanssiosaamisesta.

Sopimukseen perustuvia liikesuhteita ovat mm. erilaiset toimeksiantosopimukset ja asiamiessuhteet, jossa sopijapuolten oikeudet ja velvollisuudet määräytyvät heidän keskinäisen sopimuksensa mukaisesti. Näitä suhteita voidaan kutsua sopimukseen perustuviksi fidusiaarisuhteiksi. Mähösen ja Villan mukaan tällaisille suhteille on tyypillistä, että agentilla on sopimukseen perustuva oikeus valita, millä keinoilla hän täyttää sopimuksen.²⁴ Mähösen ja Villan mukaan kaikki fidusiaariset velvoitteet voidaan liittää teoreettisesti päämies-agenttiteoriaan.²⁵ On huomattava, että tämän väitteen kautta he kytkevät myös erilaiset edustus- ja asiamiessopimukset päämies- ja agenttiteoriaan, eikä pelkästään puhtaat velkojatilanteet. Korostaessaan luottamuksen merkitystä fidusiaarisuhteiden osalta, korostuu tarkastelussa erityisesti kestopimukset. Kestopimuksen luonnetta voidaan analysoida agenttisuhteen avulla, irtaimen kaupan osalta tämä on ongelmallisempaa. Tyypillisiä sopimukseen perustuvia fidusiaarisuhteista ovat asiamiessuhteet, välistyssuhteet sekä asianajajan, tilintarkastajan ja kirjanpitäjän sekä asiakkaan väliset päämies- agenttisuhteet.²⁶

Sopimukseen perustuvissa päämies-agenttisuhteissa päämies ei anna agentille jatkuvia toimintaohjeita, eikä agentti toimi päämiehen työnjohdon alaisena. Tyypillistä tämänkaltaisissa suhteissa onkin luottamus ja itsenäinen toiminta. Tässä kohtaa lähestytään luottamuksensuojan sekä lojaliteetti-periaatteen käsitteitä.²⁷

Myös näissä päämies- ja agenttisuhteissa saattaa ilmetä intressiristiriitoja. Sopimusriitoja voi ilmetä esimerkiksi erilaisen sopimustulkinnan tai muuttuneiden olosuhteiden vuoksi.

Aivan kuten yrityksen johdon ja osakkeenomistajien välisessä agenttisuhteessa tarvitaan erilaisia valvontamekanismeja, tarvitaan niitä myös liikesopimussuhteissa. Sopimussuhteen riskien vähentämiseksi ja liiketoiminnallisten tavoitteiden saavuttamiseksi erilaiset kannusteet, joilla agentin tavoitteet saadaan lähemmäksi päämiehen tavoitteita, vähentävät sopimusriskiä. Mitä yhtenevimpiä sopijapuolen tavoitteet ovat sitä, epätodennäköisempää on ristiriitojen syntyminen. Aina tilanne ei kuitenkaan ole niin yksikertainen, että olisi selkeästi vain yksi päämies ja yksi agentti.²⁸ Yrityksen toiminta saattaa muodostua erilaisten alihankintaketjujen tai verkostojen ympärille. Tällöin roolit eivät ole yhtä helposti havaittavissa. Sama yritys voi olla alihankintaketjussa tai yhteistyöverkos-

²⁴ Mähönen – Villa 2006, s. 109. Katso fidusiaarisuhteista tarkemmin Mähönen – Villa 2006, 107 – 150.

²⁵ Mähönen – Villa 2006, s. 109 – 110.

²⁶ Mähönen – Villa 2006, s. 109.

²⁷ Mähönen – Villa 2006, s. 107 – 109.

²⁸ Vertaa Sädevirta 2003, s.75 – 76.

tossa päämies sekä agentti tai ainakin näiden käsitteiden kaltaisessa sopimussuhteessa. Agentin toimet vaikuttavat yhtäältä suoran päämiehen tavoitteiden toteutumiseen mutta toisaalta myös suoran päämiehen päämiesten tavoitteisiin. Mitä monimutkaisempi sopimussuhdeverkosto on, sitä useampia intressejä vaikuttaa verkoston toiminnassa.

Täydellistä sopimusta on sitä vaikeampi toteuttaa mitä pidempi kestoisemmasta sopimuksesta on kyse. Täydellisen sopimuksen tulisi sisältää toimintaohjeet jokaista tulevaisuudessa ilmenevää soveltamistilannetta ajatellen. Sopimuksesta tulisi hyvin yksityiskohtainen ja epäilemättä ainakin toista sopijapuolta kahlitseva. Teoreettisesti ajatellen, mikäli täydellinen sopimus saataisiin aikaan, tulisi sopijapuolten intressit olla kokonaan yhteneviä. Tämä utopia ei kuitenkaan ole liike-elämässä mahdollista. Tulevaisuuden maailmantilojen ennustaminen tai erilaisten kaikkien todennäköisyyksien mallintaminen ei ole mahdollista erilaisten toteutumisvaihtoehtojen runsauden vuoksi. Täydellisen sopimuksen tavoittelu nostaa myös sopimuksen laadintakustannukset epätarkoituksenmukaisen korkeaksi. Toimiva sopimus ja täydellinen sopimus tuskin siis sisältyvät samaan sopimusasiakirjaan. Toimijat liike-elämässä valitsevatkin mieluiten toimivan sopimuksen, jolloin tietyt riskit ja aukot sopimukseen on vain hyväksyttävä. Tieto siitä, että sopimukset eivät ole kaiken kattavia saattaa lisätä opportunistista käyttäytymistä sopimussuhteessa. Tämä tieto epätäydellisyydestä saattaa muutenkin vaikuttaa sopimuksen sisältöön ja sen ehtoihin.²⁹

²⁹ Myös Kanninen – Määttä 1996, s. 98.

2.1.3 Päämies- ja agenttiteorian kritiikkiä

Päämies-agenttiteoriaa on kritisoitu mm. siitä, että se ei selitä tai erottele yrityksen kokoon liittyviä tekijöitä. Kritiikki kohdistuu myös siihen, että teoria ei selitä miksi on helpompi valvoa työntekijää kuin riippumatonta sopimuskumppania.³⁰ Oman tutkimukseni kannalta kohdistaisin kritiikkini eniten siihen, että teoria ei huomioi yritysten suuren kokovaihtelun vaikutusta päämies-agenttisuhteen luonteeseen. Tarkoitukseni ei kuitenkaan ole tässä sinänsä keskittyä teorian kritisointiin vaan kiinnittää erityistä huomiota seikkaan, joka vaikuttaa päämies-agenttisuhteessa. Yrityksen koon kasvaminen lisää yleensä pääoman tarvetta ja siten kasvattaa osakkeenomistajien lukumäärää. Osakkeenomistajien määrään lisääntyminen vähentää yksittäisten osakkeenomistajien mahdollisuuksia yrityksen johdon tai sen sopimuskumppanien valvontaan ja siten myös mahdollisuutta valvoa sopimusriskien syntymistä.

Omistuksen ollessa yhden tai ainoastaan muutaman henkilön hallussa, jotka toimivat samalla yrityksen toimivassa johdossa, antaa päämies- agenttiteoria tarkastelunäkökulman lähinnä velkojien ja yrityksen väliseen agenttisuhteeseen. Omistuksen ja johdon ollessa yksi ja sama, intressiristiriidat tai tiedon epäsymmetria eivät muodosta kovinkaan olennaista riskitekijää. Omistuksen hajautumisen ja johdon eriytymisen myötä ongelmat lisääntyvät.

Harvan suomalaisen pörssiyhtiön omistus on täysin hajautunutta. Suomalaisista pörssiyhtiöistä suurimmalla osalla on yksi tai muutama pääomistaja sekä suuri joukko piensijoittajia. Kuitenkin erityisesti piensijoittajien näkökulmasta yrityksen koolla ja omistajien suurella lukumäärällä on heidän vaikutusvaltaansa kaventava vaikutus. Tällöin tilintarkastuksen tuottamalla informaatiolla on suuri merkitys arvioitaessa yritykseen liittyviä riskejä.

³⁰ Timonen 1997, s. 143 – 144.

2.2 Transaktiokustannusanalyysi

Transaktiokustannusteoria pyrkii kuvaamaan tekijöitä sopimusten solmimisen taustalla. Oliver R. Williamsonin transaktiokustannusanalyysi lähtee Coasen teoreemasta. Coasen teoreeman mukaan yritykset pyrkivät minimoimaan liiketoiminnastaan syntyviä markkinajärjestelmäkustannuksia, joita nimitetään myös transaktiokustannuksiksi.³¹

Transaktiokustannuksia syntyy hyvin monenlaisissa tilanteissa. Coase luottelee transaktiokustannuksiksi mm. kustannukset sopijapuolten välisestä kommunikaatiosta, neuvotteluista, päätöksenteosta sekä valvonnasta³². Mähönen ja Villa nostavat esille kustannusten liittymisen yrityksen perustamiseen, toimintaan liittyvien suhteiden ylläpitämiseen ja niiden uudelleen järjestämiseen toimijoiden tai toimintaympäristön muuttuessa.³³

Williamson kehitti Coasen teoreemaa. Williamsonin lähestymistavan perustana on järkipäätöksen rajallisuus sekä opportunisti. Lähestymistavallaan Williamson laajentaa Coasen näkemystä siitä, että yritysten perustamisen lähtökohta on transaktiokustannusten minimointi. Hänen mukaansa kukin yksilö tavoittelee päätöksenteossaan rationaalisuutta mutta kykenee siihen vain rajallisesti. Rajallisuus johtuu vallitsevien olosuhteiden ja tilanteen monimutkaisuudesta sekä epävarmuudesta. Williamsonin mukaan jokainen pyrkii lopulta oman edun tavoitteluun. Mikäli sopimus ei aidosti takaa molempien osapuolten etujen syntymistä, pyrkii yksilö turvamaan omat etunsa. Teoriansa ääripäinä Williamson näkee juuri Coasen esille tuomat tekijät eli markkinavaihdannan sekä yrityksen sisäiset määräyssuhteet. Teorian mukaan näiden rajojen sisällä pyritään taloudellinen toiminta järjestämään mahdollisimman tehokkaasti rajallisen rationaalisuuden vallitessa ja suojatuessa opportunisteilta. Hallintarakenteen valitsemiseen vaikuttaa Williamsonin mukaan kolme tekijää: toistuvuus, epävarmuuden aste sekä sidonnaisuuden määrä. Organisoituminen yritysmuotoon tulee todennäköisemmäksi mitä epävarmemmasta ja toistuvammasta transaktiosta on kyse, sekä siitä mitä enemmän kohteen arvo on riippuvainen toisen sopijapuolen toiminnasta.³⁴

Transaktiokustannusteoriasta voidaan johtaa perusteet sopimusten epätäydellisyydelle. Toisinsanojen sopimuksen laadinnan kustannukset ylittävät tarkempien sopimusehtojen laatimisesta saatavan hyödyn. Tällöin sopimukseen jätetään tarkoituksella aukkoja. Sopimuksen täydellisyydelle on siis

³¹ Coase 1988, s. 7. Käsite transaktiokustannukset on yleisesti käytössä suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa. Ks. Kai-sanlahti 1999, s. 55.

³² Coase 1988, s. 6.

³³ Mähönen – Villa 2006, s. 191.

³⁴ Williamson 1985, s. 45 – 50 ja 52 – 61, Williamson 1988, s. 92 – 93, 95 ja Williamson 1989, s. 60, 63 – 65 ja 92.

olemassa luontaiset rajansa. Sopimuksen epätäydellisyyteen eli siihen miten yksityiskohtaisesti sopimus laaditaan, vaikuttavat myös muut seikat.³⁵

Ensinnäkin mitä arvokkaammasta varallisuuskohteesta on kyse, sitä tarkemmin sopimus kannattaa laatia. Toiseksi, vaatiiko sopimuksen toteuttaminen toiselta sopijapuolelta erityisinvestointeja, jotka muuttuvat hyödyttömiksi ilman sopimusta. Tällaisessä tilanteessa sopijapuoli saattaa joutua myöhemmin myös suostumaan uusiin, itselleen epäedullisiin, sopimusehtoihin erityisinvestointinsa vuoksi. Tässä kohtaa Williamson puhuu sidonnaisuudesta³⁶. Kaisanlahti näkee esimerkkinä alihankintasuhteen. Alihankkijan rakentaessa tuotantolinjan, jota ei kyetä tehokkaasti hyödyntämään kuin tietyn ostajayrityksen hyväksi, synnyttää se riskin ostajan opportunistisille vaatimuksille. Kolmanneksi yksityiskohtaisemman sopimuksen laatimiseen vaikuttaa myös kuinka usein sopijapuolet ovat toistensa kanssa tekemisissä, eli miten riippuvaisia sopijapuolet ovat toisistaan ja millainen luottamus sopijapuolten kesken vallitsee. Tässä kohtaa on kyse myös aloituskustannusten suuruudesta. Ainoastaan transaktioiden toistuvuudella riittävän pitkään voidaan taata huomattavien aloituskustannusten kattaminen. Riittävän pitkäkestoisen sopimussuhteen toteutumisessa on toisaalta kysymys sopimuksen sitovuudesta, sopimussuhteen hyödyistä molemmille sopijapuolille sekä sopijapuolten välisestä luottamuksesta. Neljäntenä tilanteena voidaan pitää sopimusta, jossa sopijapuolet suorittavat suorituksensa eri aikaan. Varsinkin jos on vaara, että myöhemmin suorittava sopijapuoli voi käyttäytyä opportunistisesti.³⁷

Transaktiokustannusanalyysin avulla voidaan nostaa esille seuraavat tekijät, jotka todennäköisimmin lisäävät riskiä yrityksen sopimusverkossa.

- Yrityksen osaaminen sopimuskohteesta tai yleensäkin sopimusjuridiikasta on oletettavasti puutteellinen tarkastelun kohteena olevan sopimuksen arvoon ja riskeihin nähden.
- Yrityksen osaaminen ja taloudelliset resurssit eivät riitä tehokkaasti valvomaan sopimuksen tavoitteiden toteutumista.
- Yrityksen taloudelliset resurssit eivät todennäköisesti ole olleet riittävät, jotta olisi kyetty tehdä tarvittavassa laajuudessa taustaselvityksiä sekä hankkia taustatietoa sopimuksen solmimisen pohjaksi.
- Sopijapuolten edut eroavat merkittävästi toisistaan ja erityisesti jos sopimus on erityisen tärkeä vain tarkastuskohteelle, mutta suhteellisen merkityksetön toiselle sopijapuolelle, tai että se on jopa vahingollinen toiselle sopijapuolelle. Samantyyppisen ongelman aiheuttaa tilan-

³⁵ Määttä 1999, s. 54 – 56.

³⁶ Williamson 1985, s. 52 – 56 ja Williamson 1989, s. 59 – 60.

³⁷ Kaisanlahti 1999, s. 57 – 58 ja Määttä 1999, s. 54 – 56.

ne, jossa toinen sopijapuoli on joutunut tekemään merkittävän erityisinvestoinnin sopimuksen vuoksi.

- Toisena sopijapuolena on taho, joka on aiemmin toiminut voimakkaan opportunistisesti, sopijapuolen kanssa yhteistyö ei ole tiivistä eikä luottamus sopimussuhteessa ole paras mahdollinen.

Niin kesto- kuin kertosopimustenkin kohdalla on kyse transaktiokustannusten hallinnasta. William-sonin mallin peruskysymykset eli rajoitettu rationaalisuus sekä opportunistinen toiminta voivat johtaa päätelmään, että toistuvat lyhyet sopimukset ovat parempi vaihtoehto kuin pidempiaikainen sopimus.

Sopimusehtoja on kuitenkin pakko tarkistaa ajan kuluessa, mm. sopimushintaa. Tämä vaihtoehto taas johtaa vielä helpommin opportunistisiin. Jokaisen uusi neuvottelu voi johtaa uusiin vaatimuksiin, ainakin sidonnaisuuden kasvaessa.³⁸ Transaktiokustannusanalyysin pohjalta kerta- ja kestosopimuksia voisi verrata ainakin seuraavasti. Kertosopimuksen ollessa kyseessä opportunisti ei muodosta yhtä suurta uhkaa. Kestosopimussuhteessa opportunistin mahdollisuuksia muodostuu enemmän sopimussuhteen pidemmästä kestosta johtuen. Opportunistin uhka kertosopimuksessa liittyy lähinnä sopijapuolten sopimus- ja substanssiosaamiseen. Kestosopimuksessa opportunisti saattaa helpommin ilmetä olosuhteiden muutoksen myötä. Sitä vastoin kertosopimuksessa korostuu enemmän rajattu rationaalisuus. Heikoin edellytyksin ja puutteellisin tiedoin solmittu sopimus johtaa herkästi epäedulliseen lopputulokseen. Kertosopimuksen kohdalla sopimusvelvoitteiden suorittamisen jälkeen asialle on vaikea enää tehdä mitään. Kestosopimuksen kohdalla voidaan kuitenkin aina pyrkiä vaikuttamaan sopijapuoleen sekä näin korjaamaan sopimusta. Kestosopimussuhteen tulkitaan vaikuttavat myös sopijapuolten välisten lojaalisuus- ja luottamusperiaatteiden soveltaminen. Tämä saattaa osaltaan myös johtaa sopimustasapainon korjaantumiseen.

³⁸ Kaisanlahti 1999, s. 58.

2.3 Sopimusverkkoajattelu

Sopimusverkkoajattelu kytkeytyy läheisesti päämies-agenttiteoriaan sekä transaktiokustannusanalyysiin. Sopimusverkkoteorian keskeinen tehtävä on tuoda transaktiokustannusanalyysi osaksi yrityksen organisointia.³⁹ Käytännössä tämä voi tarkoittaa pohdintaa siitä mitä toimia yritys tuottaa itse ja mitä se hankkii markkinoilta.

Mallin mukaan, verkon jäsenten asema on sidoksissa niiden kykyyn järjestää itselleen oikeuksia ja suojaa suhteessa sopimusverkkoon ja siinä toimiviin tahoihin, näin on myös osakkeenomistajien osalta. Osakkeenomistajia käsitellään mallissa samankaltaisina tuotantopanoksen antajina kuin muitakin sopimusverkon jäseniä. Osakkeenomistajien asema toki hieman poikkeaa muiden intressiryhmien asemasta. Osakkeenomistajat kantavat viime kädessä vastuun yhtiön toiminnasta.⁴⁰ Osakkeenomistajan roolissa toimivaa henkilöä voidaankin kutsua ”jäännösriskin kantajaksi” eikä niinkään ”omistajaksi”. Tämän näkökulman mukaan osakkeenomistaja on ainoastaan passiivinen sidosryhmä, joka lähinnä odottaa tuottoa sijoitukselleen.⁴¹ Edellä mainittu osakkeenomistajan rooli on yksi keskeisimmistä perusteluista miksi osakkeenomistajien intresseissä on varmistua yhtiön liiketoimintaan kohdistuvien riskien ja tuotto-odotusten järkevistä suhteista mm. riippumattoman tilintarkastuksen avulla.

Käytännössä yritystoiminta kokonaisuudessaan rakentuu erilaisten sopimussuhteiden varaan. Organisaation sisäiset valta- ja riskinjakosuhteet on määritelty erilaisten sopimusten mukaisesti. Yhteistyöstä ulkoisten sidosryhmien kanssa on sovittu sopimuksin. Välttämättä kyse ei aina ole kirjallisesta sopimuksesta vaan sopimussuhde voi syntyä myös hiljaisesti. Yrityksen toiminta markkinoilla vaikuttaa siis sopimussisältöihin. On kuitenkin muistettava, että liikesopimuksien solmimisen taustalla ovat aina liiketaloudelliset näkökohdat ja tavoitteet, eivät juridiset. Vaikka lainsäädännöllä on voitu luoda kehys sopimustoiminnan ympärille, jää sopimukseen silti lähes aina mahdollisuus taloudellisena velvoitteena näyttäytyvän juridisen riskin syntymiselle. Tarkoitan tällä sitä, että sopimusten velvoittavuus perustuu juridiikkaan, mutta sen aiheuttama velvoite on yleensä taloudellinen. Tästä syystä liikesopimuksien velvoitteet vaikuttavat olennaisesti yrityksen toiminnan jatkuvuuteen.

³⁹ Timonen 1997, s. 158 – 162.

⁴⁰ Mähönen – Villa 2006, s. 185 ja 194 – 196.

⁴¹ Kisanlahti 1999, s. 63.

3. Yrityksen sopimukset

3.1 Sopimusriskit

3.1.1 Riskikäsite

Rahoitusteorian riskikäsite muodostuu kahdesta keskenään vastakkaisesta tavoitteesta. Yrityksen tavoitteena on maksimoida tuotto ja minimoida riski.⁴² Tästä ristiriidasta on lähtökohdiltaan kyse myös yrityksen liikesopimusten solmimisessa. Sopimusten tulisi mahdollistaa taloudellinen yhteistyö, jonka seurauksena syntyisi yritykselle mahdollisimman paljon voittoa. Toisaalta taloudelliseen yhteistyöhön sisältyy aina sitoumuksiensa kautta riskejä. Sopimusta ei voida solmia vain toisen sopijapuolen näkökulmasta, kaikki riskin poissulkien, vaan siinä on huomioitava molempien sopijapuolten intressit mahdollisimman hyvin, jotta voidaan synnyttää tuloksekasta vaihdantaa.

Riskiin sisältyy siis aina mahdollisuus mutta myös menettämisen uhka. Riski syntyy koska emme varmuudella voi tietää tulevaisuuden tapahtumia. Riskin olemukseen liittyy myös tosiasia, että tapahtumien hajonta vaihtelee ja riskien toteutuminen on yksilöllistä. Riskin syntyy myös päätöksentekijöiden epärationaalisuuden vuoksi, koska päätöksentekijät eivät aina tiedosta ja havaitse tekemiensä päätösten haitallisia vaikutuksia. Sopimusriskiin kuten muihinkin riskeihin sisältyy aina epävarmuus riskin toteutumisesta sekä sen suuruudesta.⁴³

⁴² Kuusela – Ollikainen 2005, s. 78.

⁴³ Ks. Kuusela – Ollikainen 2005, s. 28 – 30.

3.1.2 Riskien luokittelu

Kuten tutkimuksen alussa käsiteltiin, yrityksen toimintaympäristö on muuttunut ja muuttuu kovaa vauhtia. Yritykset siirtävät toimintojaan sopimuskumppaneilleen ja yritykset verkottuvat sopimusten kautta. Sopimukseen sisältyy aina liiketaloudellisia tavoitteita, sopimuksia solmitaan jostain tietystä syystä. Sopimuksen taustalla vaikuttavat tavoitteet ja intressit ovat siis yleensä muita kuin juridisia. Näiden tavoitteiden lisäksi sopimiseen sisältyy aina mahdollisuus, että kaikki ei mene niin kuin on suunniteltu. Tällöin saattaa tulla eteen myös tilanne, jolloin sopimuksen tavoitteet eivät toteudu tai joudutaan sopimushäiriön vuoksi maksamaan vahingonkorvausta toiselle sopijapuolelle.⁴⁴ Sopimukseen liittyy mm. seuraavanlaisia riskejä.

Korvausvastuuriski kattaa varsinaisen vahingonkorvauksen lisäksi myös hinnanalennuksen sekä sopimussakon. Sopimussakko on usein selkeä sopia, koska kärsityn vahingon suuruutta voi olla hankala määritellä. Sopimussakko ei kuitenkaan edellytä, että vahinkoa on edes tapahtunut. Pelkäättään se, että sovitun kaltainen sopimusrikkomus on olemassa riittää sakon realisoitumiseen. Vahingonkorvaus ja sopimussakko ovat toisensa poissulkevia niiden intressien osalta, joiden varalle sopimussakko on solmittu. Sopimussakko ei kuitenkaan estä vahingonkorvauksen hakemista muista vahingoista. Tämä ei kuitenkaan aina ole kovinkaan yksinkertaista rajata. Esimerkiksi ratkaisussa KKO 1986 II 97 korkein oikeus velvoitti osapuolen vahingonkorvauksen sekä sopimussakon maksamiseen. Tapauksessa sopimussakko oli sovittu eri sopimuskohdasta kuin mistä maksettiin vahingonkorvausta.⁴⁵

Sitovuusriskin realisoituessa sopimus jää sitomattomaksi. Tämä voi tapahtua mm. edustusvaltavirheen tai kilpailulainsäädännön vuoksi.⁴⁶ Sitomattomuus voi tarkoittaa koko sopimuksen sitomattomuutta tai vain osaa siitä. Tämä voi tapahtua myös mm. sopimuksen kohtuullistamisen johdosta. Tällöin sopimuksen tai sen yksittäisen ehdon sovittelu perustuu oikeustoimilain 36§:ään. Sovittelun peruste ei voi olla huono sopimus vaan kohtuuttomuutta arvioitaessa on aina huomioitava kokonaisuus.⁴⁷ Sitomattomuus voi johtua myös muista seikoista, kuten muutovaatimuksen noudattamatta jättämisestä. Sopimuksen pätemättömyys ongelmat eivät kuitenkaan ole kovin tavallisia, joten en pohdi niitä tässä tarkemmin⁴⁸. Sitä vastoin sitovuusriski voi tarkoittaa myös sitoutumista itselle epäedullisiin sopimusehtoihin. Tämä voi realisoitua mm. suurina sopimussakkoina ja olosuhteiden

⁴⁴ Hemmo 2005, s. 11 – 13.

⁴⁵ Hemmo 2005, s. 13. Katso tarkemmin sopimussakon ja vahingonkorvauksen suhteesta Hemmo II 2003, s. 336 – 346.

⁴⁶ Hemmo 2005, s. 13.

⁴⁷ Hemmo 2005, s. 117 ja Saarnilehto 2009, s. 169 – 171.

⁴⁸ Hemmo 2005, s. 116.

muutoksen myötä epäedulliseksi käyneiden sopimusehtojen muodossa. Myös riittämättömät resurssit tehdä tarvittavia taustaselvityksiä sekä puutteellinen sopimus- tai substanssiosaaminen voi johtaa epäedulliseen sopimukseen.⁴⁹

Tulkintariski on arvioni mukaan yksi yleisimmistä riskitekijöistä. Tulkintariskistä on kysymys kun sopijapuolet tulkitsevat sopimusta eri tavoin.⁵⁰ Telarannan mukaan tahdonilmaisun antamisella muodostuu sopijapuolten välille lain säännökseen verrattava normi. Tahdonilmaisussa saattaa tapahtua myös erehdys tai ilmaisu voi muodostua puutteelliseksi. Tällöin sopijakumppanien käsitykset sopimuksen sisällöstä saattavat muodostua erilaisiksi. Ongelmaksi muodostuu, kummanko osapuolen käsitykselle on annettava mainittu normin asema.⁵¹ Osapuolten tahdonilmaisuja voidaan siis pitää tulkinnan lähtökohtana, minkä vuoksi itse sopimusasiakirja on keskeisin tulkintaväline⁵². Sopimuksen tulkinta ei kuitenkaan tapahdu yksiselitteisesti varsinaisen sopimusasiakirjan perusteella. Tulkittaessa sopimuksen sisältöä, ensisijainen velvoittavuus on pakottavalla lainsäädännöllä, toisena järjestyksessä tulee osapuolten sopimat ehdot. Varsinaisia sopimusaukkoja voidaan tulkita kauppatavan, osapuolten aikaisemman käyttäytymisen perusteella sekä myös tahdonvaltaisen lainsäädännön nojalla.⁵³ Osapuolten sopimat ehdot, olosuhteet ja osapuolten käyttäytyminen sivuuttavat kuitenkin suurimman osan sopimuksen tulkintaan vaikuttavista normilähteistä.⁵⁴ Saarnilehdon mukaan tulkinnassa on keskeistä selvittää mitä sopimuksella on tarkoitettu. Jos on mahdollista selvittää sopijapuolten yhteinen tarkoitus, sivuuttaa se muun tulkinta-aineiston.⁵⁵ Saarnilehdon lausuma on hieman ristiriidassa korkeimman oikeuden ratkaisun KKO 1995:32 kanssa. Korkein oikeus toteaa, että yksilöllisen sopimuksen tulkinnallisena lähtökohtana olivat ne tarkoitukset, joihin osapuolet olivat pyrkineet valitsemillaan sanonnoilla. Mikäli osapuolten yhteinen tarkoitus voitiin hahmottaa, se oli otettava tulkinnassa huomioon. Myös korkein oikeus korostaa sopijapuolten tarkoituksen tulkinnallista merkitystä. Korkein oikeus toteaa, että yhteinen tarkoitus on otettava huomioon. Se ei kuitenkaan lausu, että ratkaisu tulisi tehdä täsmälleen tarkoituksen mukaisesti. Telarannan mukaan tulkinta on tehtävä osapuolten hypoteettisen ratkaisun mukaan, on pyrittävä tulkinta-aineiston pohjalta selvittämään miten osapuolet olisivat aukon täyttäneet.⁵⁶

⁴⁹ Ks. luku 2.2 transaktiokustannusanalyysi.

⁵⁰ Hemmo 2005, s. 13.

⁵¹ Telaranta 1990, s. 90.

⁵² Klami – Wetterstein 2004, s. 4.

⁵³ Saarnilehto 2009, s. 148.

⁵⁴ Hemmo 2003, s. 583.

⁵⁵ Saarnilehto 2009, s. 149.

⁵⁶ Telaranta 1990, s. 118.

Hemmon mukaan sopimusten tulkinnasta ei ole lailla paljonkaan säädelty, vaan oikeuskäytännöllä on ollut keskeinen vaikutus tulkintatapojen vakiinnuttamisessa⁵⁷. Sopimukset syntyvät hyvin erilaisissa tilanteissa ja erilaisia tarkoituksia varten. Lopputulos on paljolti kiinni tosiseikastosta, eikä tästä syystä tulkintaprejudikaattejakaan voida suoraan siirtää koskemaan toisenlaista tosiseikastoa. Edellä mainituista syistä riidan ratkaisijalla on paljon harkintavaltaa⁵⁸. Näyttötaakka katsotaan olevan sillä, joka väittää sopimuksen olevan osapuolten tarkoituksen vastainen⁵⁹. Tulkinta-aineisto voi koostua ainoastaan sellaisista seikoista, jotka ovat olleet molempien osapuolten tiedossa. Ensisijainen merkitys on sopimuksen laadinnan yhteydessä sovituilla seikoilla. Sopijapuolet voivat myös erikseen sopia missä järjestyksessä aineistoa tulkitaan.⁶⁰

Sopimuskumppanin luotettavuus- ja maksukykyriski. Luotettavuudella voidaan tarkoittaa sanan varsinaisen merkityksen lisäksi myös sopijakumppanin riittävää asiantuntijuutta. Sopijakumppania valittaessa on hyvä kiinnittää huomiota kumppanin taloudelliseen tilanteeseen sekä maksukäyttämiseen. Myös kumppanin edellytyksiä selviytyä sopimuksen sitoumuksista on hyvä pohtia. Onko sopijakumppanilla riittävät resurssit ja omaako kumppani riittävän asiantuntijuuden? Maksukykyriskin realisoitumista voidaan estää mm. vaatimalla maksu etukäteen tai tiettyjen osasuoritusten mukaisesti. Riski sitä vastoin kasvaa jos kaupan kohde luovutetaan ennen maksun saamista kokonaan⁶¹. Mitä yhtenäisemmät intressit ovat, sitä paremmin kumppaniin voidaan luottaa. Tämä ei kuitenkaan poista huolellisen sopimustoiminnan tarvetta.

⁵⁷ Hemmo 2003, s. 577.

⁵⁸ Hemmo 2003, s. 578.

⁵⁹ Saarnilehto 2009, s. 149.

⁶⁰ Saarnilehto 2009, s. 150.

⁶¹ Hemmo 2005, s. 12 – 13.

Suorituskustannusriskistä voidaan puhua kun omien sopimuksen mukaisten velvoitteiden täyttäminen käy odotettua raskaammiksi ennalta arvaamattoman olosuhdemuutoksen vuoksi. Tämä voi johtua mm. tuotanto- tai raaka-ainekustannusten noususta tilanteessa, jossa kustannusnousua ei kyetä siirtämään myyntihintoihin.⁶²

Sopimukseen liittyvinä riskeinä on nähtävä myös sopimukseen sisältyvät liitännäisvelvoitteet kuten kilpailukiellot, riita- ja oikeudenkäyntikustannukset, sopimusriitoihin liittyvät imagohaitat sekä ulkomaisen kumppanin kanssa oikeudenkäyntipaikkaan ja sovellettavaan lainsäädäntöön liittyvät riskit. Sopimusriskiksi on luokiteltava myös riski siitä, että sopimuksella ei kyetä täyttämään sille asetettuja liiketaloudellisia tavoitteita. Pahimmillaan sopimuksen täyttämiseksi ja tavoitteiden saavuttamiseksi on kulutettu merkittävästi resursseja, mutta lopputulos ei ole halutunlainen tai se on jopa negatiivinen.

⁶² Hemmo 2005, s. 13.

3.1.3 Sopimusriskit yritysverkostossa/ alihankintaketjussa

Liiketoimintojen verkostoituminen on vääjäämätön tosiasia nykyajan yritystoiminnassa. Verkostoituminen mahdollistaa keskittymisen omiin vahvuuksiin ja siten kehittää kilpailuetua. Verkoston perusajatus on syventää yritysten välistä yhteistyötä ja siten vähentää transaktiokustannuksia. Yritykset sopivat verkostoissa yhteistyöstään sopimuksin. Neuvotteluvoimalla on keskeinen merkitys menestymiseen verkostossa. Usein myös sopimuksien tuottavuus ja riski ovat johdettavissa yrityksen neuvotteluvoimasta.⁶³ Sopimusverkon monimutkaisuus asettaa vaatimuksia myös tilintarkastukselle. Verkoston muuttuessa monitasoisemmaksi tulee yrityksen liiketoimintaympäristön tunteminen entistä tärkeämmäksi.

Asema verkostossa vaikuttaa riskienmuodostumiseen. Verkoston päähankkija toimii vastuullisena loppuasiakkaaseen päin. Päähankkijan alla on useimmiten laaja ja monitasoinen toimittajaverkko. Osalla toimittajista saattaa olla omat toimittajaverkkonsa. Päähankkijan toimituskyky on riippuvainen verkoston toimintakyvystä. Päähankkija kantaa vastuun oman verkostonsa toiminnasta kuten toimittajat omistaan. Päähankkija pyrkii verkostoitumisella siirtämään kysynnän epävarmuudesta johtuvaa riskiä toimittajille sekä myös siirtämään investointeja toimittajien harteille.⁶⁴ Myös sopimusriskit muuttuvat aseman muuttuessa verkostossa. Mitä alempana verkostossa ollaan sitä vähemmän on neuvotteluvoimaa käytettävissä. Sopimukset ovat lähes ainoa keino rajata vastuuta, mikäli toimitukset viivästyvät tai muuten joutuvat häiriötilaan omasta toimittajaverkosta johtuvista syistä.

⁶³ Ks. Hallikas – Virolainen 2005, s. 218 – 221.

⁶⁴ Ks. Hallikas – Virolainen 2005, s. 223 – 227.

3.1.4 Riskin suuruus

Riskin suuruuden arvioinnissa keskeinen sopimusluokittelu tehdään jakamalla sopimukset kertasopimuksiin ja kestopopimuksiin. Tilintarkastuksessa kysymys on olennaisten riskien hahmottamisesta. Tämän vuoksi arviointimenetelmäksi riittää hyvin karkea menetelmä. Tarkastelun taustalla käytetään matemaattista mallia $\text{riski} = \text{todennäköisyys} \times \text{riskin vakavuus}$ ⁶⁵. Kestopopimuksen luonteen vuoksi pienempikin riski voi kertaantuuessaan muodostaa merkittävän uhan. Yksittäisen kertasopimukseen sisältyvän riskin tulee olennaisuudeltaan olla edellistä suurempi. Sopimusluokittelua hyödynnetään siis seuraavasti.

Sopimustyyppi ja pääsääntöisesti sovellettava laki	Toistuvuus	Riskin suuruus/ olennaisuus
Kertasopimus Kauppalaki,	Sopimus toteutuu kerran, joten yksittäinen riski voi toteutua yleensä vain kerran.	Yksittäisen riskin on ylitettävä olennaisuusraja.
Kestopopimus Oikeustoimilaki	Toistuvuus ja todennäköisyys lisääntyvät sopimuksen keston kasvaessa.	Yksittäinen toteuma ei välttämättä ylitä olennaisuusrajaa. Mutta sopimuksen keston kasvaessa pienempi riski voi kumuloitua olennaiseksi.

Riskin suuruutta ei voida mitata absoluuttisena euromääränä. Riskin suuruus riippuu yrityksen riskinkantokyvystä. Riskinkantokyky voidaan rinnastaa yrityksen taloudelliseen toimintakykyyn.

Taloudellinen toimintakyky jaetaan usein kahteen osaan, kannattavuudeksi ja toiminnan rahoitukseksi. Rahoitus jaetaan myös kahteen osaan eli maksuvalmiuteen ja vakavaraisuuteen. Riskien olennaisuuden arvioimiseksi voidaan tarkastella erilaisia tilinpäätöksen tunnuslukuja. Luotettavin arvio saadaan kun riskiä verrataan useampaan tunnuslukuun yhtäaikaaisesti. Tilinpäätöksen tunnusluvut perustuvat lähtökohtaisesti tilinpäätökseen ja toimintakertomukseen.⁶⁶ Riskin suuruutta voidaan suhteuttaa myös yrityksen toiminnan laajuuteen eli liikevaihtoon tai taseen loppusummaan. Taseen loppusumma on liikevaihtoa vakaampi mittari.⁶⁷ Yritysten vertailussa on kuitenkin huomattava yritysten eri toimialojen vaikutus. Esimerkiksi palveluyrityksissä ei ole sitoutunut samalla tavalla pääomia koneisiin ja kalustoon, kuten esimerkiksi valmistavissa teollisuudessa. Kustannusrakenne voi näin muodostua hyvinkin erilaiseksi. Tyypillisesti palveluyrityksessä henkilöstökustannukset muodostavat suuremman kuluerän liikevaihdosta ja siten myös riskin, kuin pääomavaltai-

⁶⁵ Juvonen ym. 2005, s. 8.

⁶⁶ Leppiniemi – Leppiniemi 2006, s. 196 – 197.

⁶⁷ Leppiniemi – Leppiniemi 2006, s. 207.

semmassa toiminnassa. Valmistavassa teollisuudessa on vastaavasti usein pääomaa sitoutuneena enemmän koneisiin ja kalustoon sekä raaka-aineisiin ja puolivalmisteisiin, kuin palveluyrityksessä.

Yrityksen tilauskanta tarkoittaa tilikauden päättymisajankohtaan mennessä sitovasti saatujen, vielä toimittamatta olevien, tilausten määrää. Näitä tilauksia ei ole vielä kirjattu liikevaihtoon. Tilauskannan avulla voidaan tehdä päätelmiä yrityksen lähitulevaisuuden toimintaedellytyksistä.⁶⁸

Yrityksen vakavaraisuudella tarkoitetaan yrityksen kykyä pitkällä aikavälillä suoriutua velvoitteistaan. Keskeinen hyvää vakavaraisuuteen liittyvä ominaisuus on kelpoisuus saada vierasta pääomaa yrityksen sitä tarvitessa. Vakavaraisuus on siis rahoitusriskin mittari.⁶⁹ Vakavaraisuuden mittaamisessa on pitkälti kyse vieraan ja oman pääoman välisestä suhteesta. Mittareina voidaan käyttää mm. omavaraisuusastetta, velkaantumisastetta ja nettovelkaantumisastetta eli gearingia.⁷⁰ Omavaraisuusaste kertoo kuinka suuri osa yhtiön varallisuudesta on rahoitettu oma pääomalla. Nettovelkaantumisaste eli gearing taas ottaa huomioon yhtiön kyvyn selviytyä velanmaksusta.⁷¹ Vakavaraisuuden katsotaan yleensä olevan sitä parempi mitä vähemmän sillä on vierasta pääomaa suhteessa koko pääomaan. Heikentyneeseen vakavaraisuuteen katsotaan kuuluvan alentunut kyky ottaa toiminnallisia riskejä. Tämä voidaan rinnastaa alentuneeseen kykyyn ottaa vastatakseen ei-toivottuja sopimusvastuita. Myöskään yrityksen tuloksentekeykyä ei saa unohtaa yrityksen riskinsietokykyä arvioitaessa.⁷²

Tässä kohtaa ei kuitenkaan ole oleellista tarkastella tilinpäätöslukujen analysointia itsessään vaan ymmärtää yrityksen vakavaraisuuden ja maksukyvyn merkitys määriteltäessä riskin suuruutta ja sen olennaisuutta. Vaikka yritys olisi liikevaihdoltaan suuri mutta yrityksen maksuvalmius on heikko, voi pienempikin realisoitunut velvoite aiheuttaa yhtiölle merkittäviä ongelmia. Yrityksen riskinkantokyky onkin monen tekijän summa.

Riskin suuruutta arvioitaessa on huomioitava myös tarkasteluajanjakson pituus. Tilintarkastuksessa yleensä tarkastellaan vuoden ajanjaksoa. Kestosopimukseen sisältyvä riski saattaa kuitenkin vaatia tarkastelua pidemmältä ajanjaksolta.

⁶⁸ Leppiniemi – Leppiniemi 2006, s. 204.

⁶⁹ Leppiniemi – Leppiniemi 2006, s. 253 – 254.

⁷⁰ Leppiniemi – Leppiniemi 2006, s. 253 – 254.

⁷¹ Katso tarkemmin Kallunki – Niemelä 2012, s. 53 ja Leppiniemi – Leppiniemi 2006, s. 257 – 261.

⁷² Vertaa Leppiniemi – Leppiniemi 2006, s. 261 – 262.

3.2 Yrityksen sopimustekniikka- ja käytännöt

3.2.1 Yrityksen sopimustoiminta

Hemmon mukaan sopimustoiminta voidaan jakaa kolmeen osaan, sopimushallintoon, sopimustekniikkaan ja sopimustaktiikkaan.⁷³ Kaikkien edellä mainittujen osa-alueiden hallinta ja huolellinen suorittaminen vaikuttaa yrityksen sopimusportfoliossa piileviin riskeihin.

Hemmon mukaan sopimustoiminnan yleistavoitteina voidaan mainita sopimuksen laatijan kannalta, että sopimuksella turvataan sopijapuolen oikeudet, vältetään kohtuuttomat riskit, sovitaan sopimuksen voimassaolosta ja sen päättämiseen liittyvistä kysymyksistä, ehkäistään sopimusriitoja sekä otetaan huomioon mahdollinen riidan ratkaisu.⁷⁴ Tästä luettelosta jää kuitenkin puuttumaan kaikkein olennaisin peruste solmia sopimus toisen yrityksen tai muun entiteetin kanssa, eli liiketaloudellisen hyödyn saavuttaminen tai jopa sen maksimoiminen. Neuvotteluvoiman ollessa epätasapainossa jää heikommalle sopijapuolelle varsin vähän keinoja oman asemansa parantamiseksi. Mitä tasapainoisemmat neuvottelulähtökohdat ovat, sitä enemmän joudutaan liiketaloudellisen hyödyn saavuttamiseksi tasapainoilemaan sopijapuolten intressien välillä. Tästä syytä edellä mainituista tavoitteista saatetaan joutua antamaan paljonkin periksi, jotta sopimuksen päätavoite eli haluttu taloudellinen hyöty saavutettaisiin⁷⁵.

Pörssiyhtiössä organisaatio on voitu jakaa eri tavoilla. Funktionaalisessa eli toimintokohtaisessa rakenteessa yrityksen toiminnot on erotettu omiksi yksiköikseen, kuten myynti ja markkinointiin, henkilöstöhallintoon, tuotekehitykseen jne. Divisioonarakenne on usein tulosityksikkötyyppinen, jossa tulosityksiköt voivat muodostua esimerkiksi tuotteiden, asiakkaiden tai maantieteellisten alueiden ympärille. Kolmantena vaihtoehtona on matriisirakenne, jossa yrityksen toiminta on järjestetty toimintojen mukaisesti, kuten funktionaalisessakin organisaatiossa mutta sen lisäksi organisaatio on rakennettu myös divisioonittain.⁷⁶ Kaikissakin organisaatiorakenteissa yrityskoon kasvaessa tullaan sen tilanteen eteen, että mm. myynti, tuotanto ja hallinto ovat pakostakin eriytyneitä toimintoja. Eriytymisen aste riippuneen organisaatiorakenteesta. Kaikkien organisaation osien toiminta vaikuttaa

⁷³ Hemmo 2005, s. 6.

⁷⁴ Hemmo 2005, s. 6.

⁷⁵ Ks. Nystén-Haarala 1999, s. 206.

⁷⁶ Lämsä – Hautala 2005, s. 160 – 164.

yrittäjien kykyyn toteuttaa sopimuksia niiden ehtojen mukaisesti. Tämä asettaa vaatimuksia niin sopimustekniikalle, -taktiikalle⁷⁷ kuin – hallinnollekin.

Sopimusriskien näkökulmasta sopimustekniikka on varsin moninainen kysymys, joten tässä ei ole tarkoituksenmukaista perehtyä siihen kovinkaan tyhjentävästi. Olennaisten riskitekijöiden löytämiseksi voidaan palata jo transaktiokustannusanalyysiä käsiteltäessä esille tulleet tekijään eli yrityksen resursseihin tehdä riittäviä taustaselvityksiä sopimuksen solmimiseksi sekä riittävään osaamiseen sopimusten laatimisesta⁷⁸. Pörssiyhtiössä lähtökohtaisesti voidaan olettaa resurssien olevan ainakin tyydyttävällä tasolla. Sopimustekniikkaan liittyen on kuitenkin hyvä kiinnittää huomiota valittujen sopimuskäytäntöjen sekä itse liiketoiminnan luonteen suhteeseen. Toimialoilla joilla käytetään paljon vakiosopimusehtoja tai muuten alan sopimuskäytäntö on hyvin vakiintunutta, voivat yksilölliset muutokset ja poikkeamat jäädä huomiotta⁷⁹. Tässä kohtaa korostuu yrityksen sopimushallinnon toimivuus ja sen prosessien tarkastamisen tärkeys.

Yrityksen sopimushallinnon voidaan katsoa koostuvan sopimustoiminnan suunnittelusta, yrityksen henkilökunnan sopimusosaamisesta ja – ohjeistuksesta, sopimusasiakirjojen säilyttämisestä sekä muistutusjärjestelmästä, jolla varmistetaan oikea-aikaisesta sopimusvelvoitteiden hoitamisesta ja määräaikaisten noudattamisesta.⁸⁰ Itse laajentaisin käsitteen koskemaan myös yrityksen laadunhallintaa. Yrityksen toimintojen suunnitelmallinen kehittäminen, seuraaminen ja toimintojen yhdenmuukaistaminen vähentävät poikkeamien määrää. Laatuvirheet voivat näkyä mm. toimitusten viivästyminenä tai viallisina tuotteina, nämä molemmat voidaan käsittää sopimusoikeudelliselta näkökantilta suoritushäiriöinä. Uskaltaisin jopa todeta, että yrityksen kokonaisvaltainen johtaminen sekä toimintojen ja tuotteiden laadunhallinta osana johtamista korreloi sopimusriskien esiintymistiheyttä sekä riskien suuruutta.

Sopimusoikeudellisesti sopimushallinta käsittää ainakin seuraaviin tilanteisiin varautumisen; epäselvyydet sopimusten sisällössä, sitovuushäiriöt ja kohtuullistamisriskit, olosuhdemuutokset, suorituksen vaikeutuminen ja vastuun hallinnan.⁸¹

⁷⁷ Sopimustaktiikka lähestyy käsitteenä sopimusneuvotteluita, jota käsitellään tarkemmin seuraavassa luvussa.

⁷⁸ Yrityksen resursseihin tehdä taustaselvityksiä sopimusten laatimiseksi voidaan lukea myös yrityksen kyky valita luotettava ja sopiva sopimuskumppani.

⁷⁹ Hemmo 2005, s. 7.

⁸⁰ Hemmo 2005, s. 6.

⁸¹ Ks. tarkemmin Hemmo 2005, s. 85 – 283.

3.2.2 Yrityksen sopimusprosessi

Yrityksen sopimustoimintaa voidaan tarkastella myös sopimuksen solmimisprosessin näkökulmasta. Hieman yksinkertaistaen sopimusprosessi voidaan jakaa neljään pääkohtaan. Ensimmäinen vaihe koskee omien tarpeiden selvittämistä sekä päätöstä ryhtyä sopimussuhteeseen. Toinen vaihe sisältää sopimusneuvottelut valittujen kumppaneiden kanssa. Kolmannessa vaiheessa suoritetaan varsinainen tarjousprosessi ja viimeisessä vaiheessa solmitaan varsinainen sopimus. Aina sopimuksen solmimisesta ei edellä tarjousvaihe vaan sopimus voidaan solmia suoraan neuvotteluiden tuloksena. Neuvotteluita voidaan käydä yhden tai useamman kumppanin kanssa.⁸² Toinen ja kolmas vaihe saattavat myös sekoittua keskenään, riippuen prosessin kulusta. Liikesopimus voi syntyä siis suoraan sopimusneuvotteluiden kautta, muodollisemman tarjous – vastaus – prosessin myötä tai näiden kombinaationa.

Tarjouspyynnön tarkoitus on löytää ja valita yhteistyö- tai kauppakumppani tai palveluntuottaja. Kysymys voi olla kertasopimuksesta mutta myös pidempiaikaisesta yhteistyöstä. Tarjouspyyntö voidaan tehdä kahdella tavalla. Voidaan järjestää avoin tai rajoitettu tarjouskilpailu. Ensimmäisessä tarjoajien määrää ei ole rajoitettu, vaan kaikki halukkaat voivat osallistua. Jälkimmäisessä vaihtoehdossa tarjouspyyntö lähetetään ainoastaan valituille ehdokkaille. Neuvottelumenettelyssä neuvottelut aloitetaan haluttujen kumppanien kanssa ilman muodollista tarjousmenettelyä.⁸³

Tarjouspyyntöön sisältyvät riskit liittyvät lähinnä tarjouspyynnön antaman informaation laatuun sekä siihen millainen kuva annetaan halutusta sopimussisällöstä. Tarjouspyynnön puutteellisuus tai virheellisyys voi johtaa tilanteeseen, jossa se antaa tarjoajalle vääristyneen kuvan halutusta sopimuksesta. Osapuolten resurssit tehdä riittävät taustaselvitykset vaikuttavat sopimuksen riskillisyyteen.⁸⁴ Myös tarjouksen tekijän tulee olla tarkka tarjouksen laatimisessa. Varsinkin ne seikat, jotka tarjoaja jättää mainitsematta tarjouksessaan, voivat aiheuttaa myöhemmin ikäviä yllätyksiä. Varsinaiseen sopimukseen on vaikea liittää seikkoja, joita ei ole tuotu esille tarjouksessa.

Tarjouskilpailupohjaista lähestymistapaa voidaan käyttää hyvinkin monimutkaisissa transaktioissa kuten yrityskaupoissa. Salassapitosopimuksin eliminoidaan ostajaehdokkaiden tietojen vaihtaminen, kun kaupan valmisteluvaiheessa pidetään mukana useita ostajakandidaatteja. Neuvotteluiden

⁸² Vertaa Tieva 2009, s. 117.

⁸³ Tieva 2009, s. 117.

⁸⁴ Tieva 2009, s. 117. Ks. transaktiokustannusanalyysi 2.2

aikana tarjoajajoukkoa supistetaan, samalla kun neuvottelut käyvät entistä yksityiskohtaisemmiksi.⁸⁵ Tarjouskilpailun järjestämisessä tulee huomioida, että tarjouspyyntö sitoo pyytäjän annettuihin tarjouksiin. Tällöin on hyvä lisätä tarjouspyyntöön varauma siitä, että tarjouspyynnöntehtäjä voi keskeyttää tarjouskilpailun tai varaa oikeuden ehtojen muuttamiseen ja kaikkien tarjouksien hylkäämiseen.⁸⁶

Sopimuksen tekemistä edeltävät usein sopimusneuvottelut. Mikäli asioita yksinkertaistetaan, neuvotteluita ei voida juridisesti rinnastaa tarjous – vastaus – prosessiin. Neuvotteluiden aikana tehdyt ehdotukset tulee erottaa varsinaisista tahdonilmaisista.⁸⁷ Toimivien markkinoiden vuoksi on oleellista, että sopimusneuvotteluita voidaan käydä suhteellisen vapaasti ilman välittömästi pakottavia sitoumuksia⁸⁸. Ristiriitatilanteessa sopimusneuvotteluilla saattaa kuitenkin olla tulkinnallista vaikutusta. Neuvotteluiden aikana esitetyt tahdonilmaisut ja mielipiteet voivat selventää sitä, mihin sopimuksella on pyritty.⁸⁹

Uskaltaisin kuitenkin väittää, että vähäkin monimutkaisemmissa sopimustilanteissa tarjouksen tekemistä edeltää sopimusneuvottelut. Neuvotteluita saatetaan vielä jatkaa tarjouksen tekemisen jälkeen. Tämän johdosta voidaan tehdä myös vastatarjouksia ja uusia tarjouksia. Voisikin sanoa, että liike-elämässä tarjous- vastausmallia ja neuvottelumallia voi olla joskus vaikea erottaa toisistaan.

Neuvotteluprosessien valvonta tulisi vähänkin suuremmassa yrityksessä olla osa laadunhallintaa ja siten myös osa yrityksen sopimushallintoa. Neuvotteluita käyvien henkilöiden on tunnettava sopimuksen substanssi sekä sopimusjuridiikkaan liittyvät asiat riittävällä tasolla. Tämän lisäksi tulisi huomioida, että neuvotteluita käyvien henkilöiden omat intressit eivät pääsisi vaikuttamaan sopimusneuvotteluiden tulokseen. Ongelmia saattaa syntyä esimerkiksi jos sopimuksen syntymiseen liittyy provisio, joka ei huomio riittävästi tehtyyn sopimukseen sisältyviä riskejä ja itse sopimuksen laatua⁹⁰.

⁸⁵ Hemmo 2005, s. 72.

⁸⁶ Hemmo 2005, s. 74 – 75. Vertaa KKO 1999:48, jossa urakkatarjouksen pyytäjä tuli sidotuksi rakennusalan yleisiin tarjouskilpailuperiaatteisiin.

⁸⁷ Saarnilehto 2009, s. 66 – 67.

⁸⁸ Tieva 2009, s. 118.

⁸⁹ Saarnilehto 2009, s. 68 – 69.

⁹⁰ Ks. Hemmo 2005, s. 47.

Sopimussuhteen syntymiseen liittyy kiinteästi sopimusasiakirjan laatiminen. Sopimusneuvottelut päätyvät sopimuksen solmimiseen, tätä voi siis edeltää tarjousprosessi tai sopimusasiakirja laaditaan suoraan neuvotteluiden päätteeksi.⁹¹

Lähtökohtaisesti sopijapuolet huolehtivat omista eduistaan, ja sopimus syntyy intressien yhteensovittamisen tuloksena.⁹² Tästä syystä sopimusasiakirjan tulkintavaikutus on merkittävä ja sopimusasiakirja on merkittävin todiste siitä, mitä on sovittu. Kirjallisen sopimuksen todistusarvoon vaikuttaa myös se, että se on sopijapuolten yhteisesti hyväksymä. Sopimustekstin vastainen tulkinta vaatiikin hyvin vankkoja perusteluita. Sopimusasiakirjan tulkintavaikutuksen vahvaan asemaan vaikuttaa oleellisesti myös se, että kirjoitettu sopimus saa luottamuksensuojaa, se on myös vahva viesti sopijapuolten tahdosta⁹³.

Usein sopimuksen allekirjoittamista edeltää sopimuskatselmus tai tilausvahvistuksen lähettäminen. Vastanottajan on reklamoitava, mikäli tilausvahvistus on hänen käsityksensä mukaan virheellinen. Tilausvahvistusta käytetään varsinkin suullisten sopimusten yhteydessä. Asianmukaisesti annettu tilausvahvistus saa luottamuksen suojaa.⁹⁴

Sopimuskatselmus tarkoittaa sopimuksen läpikäyntiä asiakkaan kanssa, ennen sopimuksen allekirjoittamista. Katselmuksen tarkoitus on varmistaa, että sopijapuolet ovat ymmärtäneet sopimuksen sisällön samalla tavoin, eikä se sisällä virheellistä tietoa. Asianmukainen sopimuskatselmus parantaa molempien sopijapuolten oikeusasemaa. Erityisesti sopimuksen laatijan velvollisuus on huolehtia siitä, että sopimus ei sisällä epäselvyyksiä, tulee täytetyksi. Sopijapuolella voidaan olettaa olevan velvollisuus selvittää itselleen, viimeistään sopimuskatselmuksessa, epäselväksi jäävät aukot.

⁹¹ Myös Saarnilehto 2009, s. 67 – 68.

⁹² Telaranta 1990, s. 17.

⁹³ Klami – Wetterstein 2004, s. 4.

⁹⁴ Telaranta 1990, s. 172.

3.3 Sopimusoikeudellinen viitekehys

3.3.1 Sopimusoikeudellinen sääntely

Sopimusoikeus on oikeudenalana haastava, koska kirjoitettua lainsäädäntöä on niukasti. Oikeuskäytäntöäkään ei ole paljoa, koska sopimusriidat pyritään usein ratkaisemaan ilman julkisia oikeudenkäyntejä joko sopimalla tai välimiesmenettelyssä.

Sopimusoikeuden ehkä tärkein periaate on sopimusvapaus. Sopimusvapaudesta johtuen varsinainen sopimusteksti sekä sopijapuolten tahto saavat paljon merkitystä sopimusten tulkinnassa. Suuri merkitys on myös sopimuksen sitovuudella (*pacta sunt servanda*). Sopimusristiriitojen ratkaisussa vaikuttavat myös sopimusoikeudelliset yleiset periaatteet, kuten lojaliteettiperiaate⁹⁵. Näin on varsinkin kestopimusten kohdalla.

Liikesopimuksia säätelevä lainsäädäntö jakaantuu yleiseen ja erityiseen sopimusoikeuteen. Yleinen sopimusoikeus nojautuu pääosin lakiin varallisuusosoikeudellisista oikeustoimista (228/1929). Myös kauppalailla (355/1987), jolla säädelään irtaimen kaupasta, on suuri merkitys. Kauppalain merkitys korostuu siksi, että irtaimen kauppaa on perinteisesti pidetty merkittävimpana sopimustyyppinä. Mm. tästä syystä kauppalakia on usein pidetty myös yleislakina, jolla olisi vaikutusta myös erityislaeilla säätelemättömien sopimustyyppien tulkinnassa. Hemmon ja Halilan mukaan kauppalaki on kuitenkin luonteeltaan erityislaki. Hemmo ja Halila ovatkin sitä mieltä, että kauppalakia ei voida pitää yleislakina. Tämä näkyy varsinkin siinä, että kauppalakia ei voida läheskään aina soveltaa tehokkaasti kestopimuksissa.⁹⁶ Nystén-Haarala sen sijaan ryhmittelee kauppalain yleislakien joukkoon⁹⁷. Selvää on kuitenkin se, että kauppalaki on keskeisemmässä asemassa tulkittaessa kertosopimuksia ja oikeustoimilaki tulkittaessa kestopimuksia.

Nystén-Haaralan mukaan sopimusoikeuden lähtökohta on irtaimen kaupassa. Ongelmaksi nousee miten yksinkertaiset säännöt toimivat kun sopimussuhde on monimutkainen tai sopimuksen luonne on kestopimus. Yhteistyöelementin kasvaessa ja sopimussuhteen keston pitkeytyessä sopijapuolten välinen luottamus ja lojaliteetti nousevat keskeisempään asemaan. Tällöin tarjous- vastaus- malli ei enää kykene vastaamaan sopimussuhteen luonteen aiheuttamiin haasteisiin. Sopimuksen on muutut-

⁹⁵ Myös Tieva 2006, s. 244.

⁹⁶ Halila – Hemmo 2008, s. 27.

⁹⁷ Nystén-Haarala 1999, s. 200.

tava olosuhteiden muuttuessa ja alkuperäisiin ehtoihin ei voida sitoutua yhtä kiinteästi kuin yksinkertaisemmissa sopimuksissa.⁹⁸

Useat liike-elämän toiminnot ovat erityislaita säätelemättömiä, toki lainsäädännön määrä on viime vuosina lisääntynyt. Todennäköisesti lainsäätaja on halunnut mahdollistaa sopimusvapauden säilymisen, jotta sopimuskäytäntö voi säilyä riittävän joustavana. Sopimussuhteiden moninaisuudesta johtuen kaiken kattavan eristyslainsäädännön laatiminen muodostuisi myös työlääksi prosessiksi. Erityislain puuttuessa on tukeuduttava oikeustoimilakiin, yleisiin sopimusoikeudellisiin periaatteisiin tai toista sopimustyyppiä käsittelevän erityislain analogian soveltamiseen.⁹⁹ Keskeinen kysymys on myös tahdonvaltaisen ja pakottavan lainsäädännön asema. Sopimusta ei voi tulkita pakottavan säädöksen vastaisesti. Tahdonvaltainen lainsäädäntö taas antaa sopijapuolille enemmän valtaa päättää itse sopimuksen ehdoista. Tällöin tahdonvaltaiselle säädökselle jää merkitystä arvioitaessa mm. sopimusehdon kohtuullisuutta¹⁰⁰.

Sopimusoikeudellisen erityislainsäädännön määrä on kuitenkin kasvanut lainsäätäjän halutessa tarkempaa sääntelyä erälle sopimusoikeuden osa-alueille. Uusi sopimusoikeudellinen erityislainsäädäntö on usein hyvin yksityiskohtaista ja lait sisältävät paljon säännöksiä. Lisääntyneen lainsäädännön vuoksi lakien esitöiden merkitys oikeuslähteenä on kasvanut. Hemmon mukaan näin on varsinkin uudempien lakien hallitusten esitysten kohdalla.¹⁰¹

Oikeuskäytännön merkitys oikeuslähteenä on vähentynyt lainsäädännön määrän ja yksityiskohtaisuuden kasvaessa. Prejudikaatteja voidaan kuitenkin käyttää tehokkaasti sopimustulkintojen pohjana sekä niiden merkitys on merkittävä sopimusoikeudellisten periaatteiden muotoutumisessa. Sopimuksen tulkintaa koskeva normisto erityisesti pohjautuu oikeudellisiin periaatteisiin.¹⁰² Suoranaisesti nojaututtaessa korkeimman oikeuden ratkaisuihin tulee kuitenkin olla varovainen. Korkeimpaan oikeuteen ohjautuu suhteellisen vähän sopimusjuridisia ongelmia. Tästä syystä prejudikaatit eivät anna kovinkaan selkeää kuvaa siitä, millaisten sopimusjuridisten ongelmien kanssa yrityksissä toimitaan.¹⁰³ Prejudikaatit toimivat lähinnä suuntaa antavina ohjeina sopimusten tulkinnalle.

⁹⁸ Nystén-Haarala 1999, s. 202.

⁹⁹ Halila – Hemmo 2008, s. 26.

¹⁰⁰ Hemmo 2003, s. 41.

¹⁰¹ Hemmo 2003, s. 40 – 41.

¹⁰² Hemmo 2003, s. 42.

¹⁰³ Nystén-Haarala 1999, s. 201.

Yleinen sopimusoikeus kattaa siis kaikkien sopimusten soveltamisalan, jollei niistä ei ole erikseen muuta säädetty. Yleisen sopimusoikeus perustuu pääosin oikeustoimilakiin mutta myös kauppalailla on merkityksensä. Näistä myös erityislaiksi luettava kauppalaki on tahdonvaltainen. Erityinen sopimusoikeus kattaa useita erilaisia sopimustyyppisiä ja erityislakeja.¹⁰⁴ Liikesopimusten kohdalla pakottavalla lainsäädännöllä ei kuitenkaan sopimussuhteiden moninaisuuden vuoksi ole niin suurta merkitystä kuin kuluttajasopimuksissa. Tämän vuoksi voidaankin sanoa, että liikesopimuksissa osapuolten keskenään sopimilla ehdoilla on normilähteenä keskeinen asema.¹⁰⁵

Sopimusten tulkinnan taustalla vaikuttaa vahvasti myös normihierarkia. Normeilla, jotka säätelevät sopimussuhdetta, on velvoittavuusjärjestys. Järjestys määrää mitä normia sovelletaan ristiriidan ilmaantuessa¹⁰⁶. Järjestyksen noudattaminen ei kuitenkaan aina ole aivan suoraviivaista. Esimerkiksi pakottavan lain tunnusmerkistö saattaa jättää tulkinnan varaa ja tahdonvaltainen lainsäädäntö voi vaikuttaa esimerkiksi sopimuksen kohtuullisuusarviointiin. Tällöin normihierarkia ei noudattele normaalia järjestystä.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Määttä 2005, s. 173.

¹⁰⁵ Myös Hemmo 2003, s. 567 – 268.

¹⁰⁶ Normihierarkian mukainen soveltamisjärjestys on seuraava; pakottava lainsäädäntö, osapuolten sopimat ehdot, kauppatapa sekä osapuolten aikaisempi tapa ja tahdonvaltainen lainsäädäntö.

¹⁰⁷ Hemmo 2003, s. 563 – 568.

3.3.2 Sopimusvastuu

Länsimaisissa velvoiteoikeusjärjestelmissä hallitseva jaottelu perustuu sopimusperusteiseen ja sopimuksenulkoiseen vahingonkorvausvelvollisuuteen. Sopimusperusteinen vastuu syntyy sopijapuolten välillä solmitun sopimuksen perusteella. Deliktivastuu eli sopimuksenulkoisen vastuu tulee sovellettavaksi kun osapuolten kesken ei ole sopimukseen perustuvaa yhteistoimintaa, johon korvausvelvollisuus liittyisi. Sopimusperusteinen vastuu sisältää useita erilaisia oikeussuojakeinoja, kuten hinnanalennuksen, vahingonkorvauksen, sopimuksen purkamisen tai sopimuksessa erikseen sovitut seuraamukset. Oikeussuojakeinoilla pyritään sopimuksella sovittujen taloudellisten velvoitteiden ja etujen toteutumiseen. Deliktivastuu ei perustu sopimukseen vaan lakiin. Tällöin osapuolet eivät ole voineet etukäteen sopia vahingonkorvauksen ehdoista tai sen suorittamisvelvollisuudesta. Vahingonkorvausvelvollisuus siis kohdistuu vieraaseen henkilöön tai tahoon.¹⁰⁸ Näiden kahden vastuumuodon sääntely eroaa toistaan siten, että deliktivastuuta sääntelee vahingonkorvauslaki (412/1974), joka on yleislaki ja sopimusperusteinen vastuu perustuu sopimustyyppikohtaiseen lainsäädäntöön. Sopimusvastuussa sovellettava lainsäädäntö määräytyy siis sopimuksen velvoitteiden mukaan.¹⁰⁹ VahL 1:1§:n mukaisesti vahingonkorvauslaki ei koske sopimukseen perustuvaa vahingonkorvausvelvollisuutta. Vahingonkorvausvastuun poissulkeminen sopimustilanteista pois sulkee vahingonkärsijän mahdollisuuden valita perustaako hän vaatimuksensa sopimusperusteiseen vastuuseen vai sopimuksen ulkoiseen korvausvelvollisuuteen.¹¹⁰

Sopimuksen ulkoinen vastuu ja siihen liittyvä vahingonkorvausvelvollisuus ei luonteessa vuoksi näyttele merkittävää osaa yrityksen tilintarkastuksessa, varsinkin jos kyse on esinevahingoista. Esinevahinkojen tapauksessa sopimuksen ulkoinen vahingonkorvausvastuu on pääsääntöisesti ennakkoimatonta ja siten sitä ei voida tilintarkastuksessa havaita. Sopimukseen perustuvaa vastuuta voidaan ennakoida tehtyjen liikesopimusten ja muiden sitoumusten perusteella.

Sopimusvastuut voivat perustua kahteen erilaiseen ilmiöön. Kysymys voi olla itse sitoumuksen suorittamisesta ja siihen liittyvistä häiriöistä tai sopijapuolten kesken varsinaisesta sopimusvelvoitteesta riippumattomasta vahingonkorvauksesta.¹¹¹ Sopimukseen perustuva vastuu voidaan vielä jakaa tulosvelvoitteisiin sekä toiminta- ja huolellisuusvelvoitteisiin. Tulosvelvoitteisuus tarkoittaa sovitun konkreettisen tuloksen saavuttamista, esimerkiksi tietyn tuotteen valmistamista. Toiminta- ja huo-

¹⁰⁸ Hemmo 1998, s. 1 – 5.

¹⁰⁹ Hemmo 1998, s. 28 – 29.

¹¹⁰ Hemmo 1998, s. 30.

¹¹¹ Hemmo 1998, s. 5.

lellisuuksvelvoitteet tarkoittavat ainoastaan huolellista toimimista sopijapuolen hyväksi.¹¹² Sopimuksen ulkoinen esinevahinkokaan ei aina ole korvattavuudeltaan yksiselitteinen. Seuraavassa esitetty vahingonkorvaustilanne määriteltiin alemmissa oikeusasteissa esinevahingoksi ja korvattavaksi vahingonkorvauslain perusteella. Korkein oikeus kuitenkin päätyi tästä eriävään näkemykseen.

Korkein oikeus otti ratkaisussaan KKO 2008:31 kantaa siihen kuinka sopimussuhteessa tapahtuvan suoritushäiriön johdosta sopijapuoli voi joutua sopimuksen ulkoiseen vastuuseen. Tapaus koski omakotitalossa ilmenneitä kosteus- ja homevaurioita. Talo oli rakennettu ennen asuntokauppalain (843/1994) voimaantuloa, joten asuntokauppalakia ei voitu tapaukseen soveltaa. Vastuuta oli siis arvioitava yleisten sopimusoikeudellisten säännösten sekä deliktivastuun perusteella. Tapauksessa asunnon omistusoikeus oli kaksi kertaa vaihtunut, joten vahinkoa kärsinyt osapuoli ei ollut alkupe-
räisen sopimuksen sopijapuoli. Pääsäännön mukaan sopimussuhteen vaikutukset rajoittuvat sopi-
muksen sopijapuoliin. En tässä tarkastele tarkemmin tapauksen käsittelyn etenemistä mutta totean, että ratkaisussaan KKO totesi, että vahingonkorvauslaki ei tule sovellettavaksi VahL 1.1§ rajoituk-
sen vuoksi, vaikka aiemmat oikeusasteet olivat tuominneet urakoitsijan vastuuseen sopimuksen
ulkoisen vahingonkorvausvastuun nojalla. Korkein oikeus myös totesi, että tapaus ei tule korvatta-
vaksi sopimusoikeudellisten säädösten nojalla, koska osapuolten välillä ei ole sopimusta.¹¹³ Ratkai-
su on korvausvastuun ilmentymisen kannalta mielenkiintoinen, koska deliktivastuun eli sopimuksen
ulkoinen vahingonkorvausvastuun katsotaan olevan olemassa juuri silloin kun sopimusvastuuta ei
ole.¹¹⁴ Oikeustapauksessa vahinko oli syntynyt sopimussuhteessa, jonka osapuoli kantaja ei ollut.
Tästä huolimatta myöskään sopimuksen ulkoisen vastuun ei katsottu tulevan voimaan, vaikka vas-
taajan toiminnasta oli aiheutunut selkeästi vahinkoa.

Hemmon mukaan sopimusperusteisuus on VahL 1.1§:ssä luontevinta ymmärtää siten, että vahin-
gonkorvauslain soveltamisalan ulkopuolelle jäävät tapaukset, jotka ovat nimenomaan synnytetty
sopimuksella, eli niitä ei olisi olemassakaan ilman ko. sopimusta.¹¹⁵ Ratkaisun mukaan näyttäisi
siltä, että sopimuksen suoritushäiriö jäisi kokonaan korvausvastuun ulkopuolelle, vaikka se alun
perin on perustunut sopimukseen. Tämän oikeustapauksen perusteella ei voida kuitenkaan koko-
naan pois sulkea sitä mahdollisuutta, ettei sopimusperusteisessa suoritushäiriössä sovellettaisi so-

¹¹² Hemmo 1998, s. 46 – 47.

¹¹³ Norros 2008, s. 644 – 647.

¹¹⁴ Hemmo 1998, s. 20.

¹¹⁵ Hemmo 1998, s. 31.

pimuksen ulkoista vastuuta. Näin on tapahtunut esimerkiksi ratkaisussa KKO 1992:165¹¹⁶. Pitää myös huomata, että käsitellyn oikeustapauksen tosiseikasto on vanhaa¹¹⁷.

Vahingonkärsijän kannalta merkittävin ero tulee sopimusperusteisen ja sopimuksen ulkoisen vahingonkorvausvastuun korvattavuuden osalta, kun on kyse varallisuusvahingosta. Sopimusperusteisessa vastuussa epäselvyyttä esiintyy ainoastaan aineettomien vahinkojen osalta, sopimusperusteinen vastuu käsittää lähtökohtaisesti kaikki aineelliset vahingot. VahL 5.1§:n mukaan sopimuksen ulkoisissa vastuissa on puhtaan varallisuusvahingon korvaamista yleisesti rajoitettu.¹¹⁸

Joskus sama menettely voi kuitenkin perustaa sopimukseen perustuvan sekä sopimuksen ulkopuolisen vastuun. AML 16. luvun 1 §:ssä säädetään, että joka arvopaperimarkkinalain vastaisella menettelyllä aiheuttaa vahinkoa, on velvollinen korvaamaan aiheuttamansa vahingon. Saman luvun 4. pykälässä todetaan, että korvauksen sovitteluun ja jakamiseen sovelletaan VahL 2. ja 6. luvun säännöksiä. Tämä tarkoittaa sitä, että muut vahingonkorvauslain säädökset eivät tule sovellettavaksi, ei myöskään VahL 5.1§:n rajoitukset varallisuusvahingon korvaamisesta.¹¹⁹ Esimerkiksi jos tehdään diskriminoiva julkinen ostotarjous voi syntyä tilanne, jossa eräät osakkaat suostuvat tarjoukseen ja syntyy sopimus, mutta toiset osakkaat hylkäävät tarjouksen. Jos samassa yhteydessä rikotaan lakia ja annetaan harhaanjohtavia tietoja, voi syntyä tilanne, jossa lunastukseen suostuvat ovat kärsineet vahinkoa sopimussuhteessa ja lunastuksesta kieltäytyneet sopimuksen ulkopuolella.¹²⁰

Sopimusinstituutti perustuu sopimuksen sitovuuteen. Tällä ei kuitenkaan olisi kovinkaan suurta merkitystä, mikäli sopimuksen rikkomisesta ei voisi seurata sanktiota. Varallisuusvahinkojen korvattavuus on perinteisesti ollut vahvan suojan piirissä.¹²¹ Yrityksen kannalta varallisuusvahingot ovat sikäli ongelmallinen osa-alue, että niiden vakuuttaminen on pääsääntöisesti mahdotonta. Varallisuusvahinkoihin liittyvien riskien hallitsemiseksi yrityksen käytössä ei ole juurikaan muita keinoja kuin huolellisesti laaditut sopimukset.

¹¹⁶ Tapauksessa ei lähtökohtaisesti ollut kyse sopimusvapaudesta, vaan asiantuntijana toimineen lakimiehen vastuusta täyttäänsään työnantajansa velvoitteita.

¹¹⁷ Norros 2008, s. 651.

¹¹⁸ Ks. Hemmo 1998, s. 56 – 57 ja 61. Milloin vahinko on aiheutettu rangaistavaksi säädetyllä teolla tai julkista valtaa käytettäessä taikka milloin muissa tapauksissa on erittäin painavia syitä, käsittää vahingonkorvaus hyvityksen myös sellaisesta taloudellisesta vahingosta, joka ei ole yhteydessä henkilö- tai esinevahinkoon.

¹¹⁹ Vertaa Routamo – Ståhlberg – Karhu 2006, s. 69.

¹²⁰ Routa – Ståhlberg – Karhu 2006, s. 69.

¹²¹ Hemmo 1998, s. 59.

Usein riskit jaetaan riskienhallintaa käsittelevässä kirjallisuudessa vahinkoriskeihin ja liikeriskeihin. Vahinkoriskit voidaan vakuuttaa mutta liikeriskejä ei. Sopimusriskit ovat osa liikeriskejä.¹²²

3.3.3 Sopimusten jaottelu

Sopimuksia voidaan jakaa useilla eri perusteilla. Yleisimpiä jakoperusteita kirjallisuudessa ovat seuraavat.

- kuluttajasopimukset ja liikesopimukset
- kertasopimukset ja kestosopimukset
- yksilölliset sopimukset ja vakiosopimukset

Kuten aiemmin mainitsin kuluttajasuojalain soveltamisalan määrittely muodollisin kriteerein johtaa siihen, että kuluttajasuojalakia ei voida soveltaa liikesopimukseen. Kuluttajasopimukset on rajattu tutkimuksen ulkopuolelle.

Erot mainittujen sopimustyyppien välillä tulevat selvimmin esille sopimuksen päättämisen yhteydessä.¹²³ Usein juuri sopimuksen päättäminen tai sopijapuolten toisistaan eroavat motiivit sopimus-suhteen päättämisen suhteen aiheuttavat sopimusriitoja. Sopimuksessa pitäytyminen saattaa olla toiselle osapuolelle taloudellisesti kannattavampaa kuin toiselle. Toisinaan sopimuksessa pitäytyminen voi uhata jopa koko liiketoiminnan jatkuvuutta. Tässäkin tilanteessa sopijapuolten intressit voivat olla vastakkaisia. Toiselle sopimuksessa pitäytyminen voi olla edellytys liiketoiminnan jatkamiselle ja toiselle se taas voi merkitä liian suurta takaa kannettavaksi. Tämä ongelma näyttäytyy varsinkin kestosopimusten yhteydessä.

¹²² Juvonen ym. 2005, s. 16.

¹²³ Halila – Hemmo 2008, s. 5 – 9.

3.3.4 Kerta- ja kestopimukset

Kerta- ja kestopimukset ovat monella tavalla toisilleen vastakkaisia sopimisen muotoja. Näiden sopimustyyppien rakenne eroaa erityisesti sopimisen keston suhteen¹²⁴. Kestopimukset asettavat sopijapuolille myös pidemmälle meneviä velvoitteita yhteistoiminnan ja lojaliteettivaatimusten osalta. Olosuhdemuutokset aiheuttavat usein riskejä kestopimuksiin perustuvissa sopimussuhteissa.¹²⁵ Kertasopimukseen ei tavallisesti liity myöhempiä täyttämistoimia, joissa pitäytyminen voisi aiheuttaa ristiriitoja sopijapuolten kesken¹²⁶.

Kertasopimukseenkin voi liittyä merkittäviä riskejä, varsinkin jos siihen liittyy suuria taloudellisia intressejä tai vastuuriskejä. Intressien tai riskien lisääntyessä myös kertasopimusten sisältöön ja hallintaa tulee kiinnittää huomiota. Kestopimuksiin perustuva yhteistoiminta voi olla yhteistyötä, joka on tarkoitettu olemaan voimassa pitkän ajan mutta sen ei tarkoiteta johtavan yritysten toimintojen integroitumiseen. Tällöin kysymys voi olla esim. suoritteiden vaihdannasta. Yhteistyön johtaessa toimintojen integroitumiseen edes osittain, tullaan siihen että ainakin toinen osapuoli sopeuttaa toimintaansa sopijakumppanista johtuvista syistä. Tämä luonnollisesti lisää sopijapuolten välistä riippuvuutta. Riippuvuus voi ilmetä myös puhtaana taloudellisena riippuvuutena. Tämän riippuvuuden ja integroitumisen syvenemisen yksipuolisuus johtaa väistämättä riskinjaon epätasapainoon¹²⁷. Käsitykseni mukaan tämä on olosuhde, jonka yrityksen johdon sekä tilintarkastajan tulisi huomioida. Sopimusvalmistus, agentti- ja jakelusopimukset sekä franchising-sopimus ovat esimerkkejä pitkälle integroituneesta yhteistyöstä.¹²⁸

Kestopimukselle on tyypillistä, että sopijapuolten intressit eivät ole kokonaan toisilleen vastakkaisia. Tässä korostuu sopijapuolten lojaliteettivelvoite toisiaan kohtaan¹²⁹. Kestopimussuhteessa korostetaan velvollisuutta ottaa huomioon toisen sopijapuolen intressit ja käytännössä sopijapuolilla on ainakin yksi yhteinen tavoite.¹³⁰ Kestopimussuhteissa on tyypillistä, että sopimuksia muutetaan ja sopimuskohdita voidaan jopa jättää huomiotta ja sopimukset muutenkin elävät olosuhteiden

¹²⁴ Kestopimuksessa sopijapuolet sitoutuvat pidempiaikaiseen vaihdantaa ja yhteistyöhön. Tällöin sopijapuolet hyödyntävät jatkuvasti toistensa suorituksia. Kertasopimuksissa suoritusten vaihto tapahtuu hetkellisesti.

¹²⁵ Halila – Hemmo 2008, s. 10 – 11.

¹²⁶ Halila – Hemmo 2008, s. 8.

¹²⁷ Omassa työssäni elinkeinoyhtiön toimitusjohtajana olen törmännyt tilanteeseen, jossa yrityksen liikevaihdosta oli tullut 100 % samalta asiakkaalta. Yrityksen konekanta ja toiminta kokonaisuudessaan oli integroitu tämän yhden asiakkaan toiminnan tukemiseen. Asiakkaan toiminnan yhtäkkinen siirtäminen halvemman kustannuksen maahan vei äkillisesti pohjan koko alihankintayrityksen toiminnalta.

¹²⁸ Hemmo 2005, s. 9-11. Katso myös luku 2.2 transaktiokustannusanalyysi.

¹²⁹ Nystén-Haarala 1999, s. 202.

¹³⁰ Tieva 2006, s. 240.

mukana. Kestosopimuksia tulkittaessa tulisi huomioida muukin syntyvä sopimusaines kuin alkupe-
räinen sopimus.¹³¹

Toinen tyypillinen erityisominaisuus kestopopimukselle on sopimuksen ongelmallinen päättäminen. Kestopopimuksen ollessa paljolti erityislainsäädännöllä säätelemätöntä ja siten yleisten sopimusoi-
keudellisten säädösten varassa, syntyy päättämistilanteissa helposti ristiriitoja, varsinkin sopijapuol-
ten intressien ollessa muuttuneet eri suuntiin sopimuksen solmimishetken tilanteesta. Toiselle sopi-
japuolelle voi olla edullisempaa päättää sopimus ja toiselle pitäytyä siinä. Tilanne voi olla jopa sel-
lainen, että toinen sopijapuoli on täyttänyt sopimusvelvoitteensa mutta toinen ei¹³².

3.3.5 Yksilölliset sopimukset ja vakiosopimukset

Vakiosopimuksella tarkoitetaan sopimusta, jossa käytetään ainakin joltakin osin vakioehtoja. Tä-
män vastakohta on yksilöllinen sopimus. Yksilöllinen sopimus ja vakiosopimus ovat ääripäitä. Tyy-
pillisesti sopimus saattaa sisältää elementtejä molemmista. Esimerkiksi sopimus saattaa olla yksilöl-
linen mutta siihen on liitetty alalla yleisesti käytettävät tai yrityksen itsensä laatimat vakioehdot.
Tarkasteltaessa tämän sopimustyyppiäottelun erityispiirteitä kiinnittyy huomio vakiosopimukseen.
Yksilölliset sopimukset eivät tässä viitekehyksessä tarjoa erityisongelmia. Vakiosopimukset laadi-
taan yleensä yksipuolisesti siten, että toinen sopijapuoli ei juuri voi vaikuttaa niiden sisältöön. Ne
laaditaan käytettäväksi sellaisenaan useissa yksittäisissä sopimuksissa. Tämän vuoksi niissä ei kiin-
niteta huomiota yksittäisen sopimussuhteen tarpeisiin. Yhtenä tyypillisenä esimerkkinä voi mainita
vakuutusopimukset.¹³³ Pohjoismainen sopimusoi-
keudellinen lainsäädäntö ei kuitenkaan erikseen
määrittele vakiosopimusoi-
keutta. Yksilöllisiin sopimuksiin sekä vakiosopimuksiin sovelletaan sa-
maa lainsäädäntöä. Tarkkaa erittelyä omaksi oikeudenalakseksi ei voida tehdä, koska vakiosopimus-
ten ongelmia ei pidä kokonaan erottaa yksilöllisten sopimusten ongelmista.¹³⁴

Vakioehdot on voitu laatia yksipuolisesti tai sitten yhdessä. Yhdessä laatiminen tarkoittaa sitä, että
vakioehdot on laadittu osapuolten edustajien keskinäisissä neuvotteluissa. Yhdessä laadittujen va-
kioehtojenkaan kohdalla ei välttämättä voida puhua siitä, etteivätkö ne voisi olla joiltain osin yksi-
puolisista. Tämä riippuu mm. laatijoiden voimatasapainosta. Sopimusehtojen ollessa laadittu yksi-
puolisesti ei vakioehtojen liittämien osaksi yksittäistä sopimusta ole ongelmatonta. Tämä onkin ns.

¹³¹ Vertaa Nystén-Haarala 1999, s. 202 – 203.

¹³² Hemmo II 2003, s. 365.

¹³³ Vertaa Wilhelmsson 2008, s. 35 – 36 ja Saarnilehto 2009, s. 62.

¹³⁴ Ks. Wilhelmsson 2008, s. 47.

vakiosopimusoikeuden avainongelma. Keskeinen tekijä on toisen sopijapuolen tahdon puuttuminen tai ainakin tahdonmuodostamisen ohuus.¹³⁵

Varsinkin yksipuolisesti laadittujen vakioehtojen ollessa kyseessä muodostuu tilanne, jossa vakiosopimusehtojen laatijan intressit on saatettu huomioida sopijakumppanin intressejä paremmin. Tilanne kulminoituu päämies-agenttiteorian kolmannen päämies-agenttisuhteen ongelmakenttään ja tähän liittyvään tiedon epäsymmetriaan. Sopimusoikeudessa tähän on kiinnitetty huomiota mm. siksi, että ehtojen laadinnan ulkopuolelle jäänyt taho on usein ”heikompi sopijapuoli”¹³⁶. Vahvemman sopijapuolen eli yleensä sopimusehtojen laatijan, tulee kiinnittää heikomman sopijapuolen huomio erityisesti yllättäviin ja ankariin sopimusehtoihin¹³⁷. Myös muut sopimusoikeudelliset periaatteet saavat painoarvoa heikompaalta sopijapuolta suojattaessa kuten epäselvyysääntö, jonka mukaan epäselvää sopimuskohtaa tulkintaan laatijansa vahingoksi¹³⁸. Pitää kuitenkin huomata, että elinkeinonharjoittajalle asetetaan suuremmat vaatimukset kuin kuluttajalle. Mitä vahvempi ja asiantuntevampi sopijapuoli on sitä herkemmin vakiosopimusehdot tulevat sitä sitoviksi.¹³⁹ Vakiosopimusehdot on joka tapauksessa oltava sopijapuolen käytettävissä. Pelkästään viittaus sopimusehtoihin ei riitä, jos sopijapuolella ei ole tosiasiallista mahdollisuutta tutustua niihin.¹⁴⁰

Tulittaessa vakioehtojen sitovuutta on periaatteeksi muodostunut, että yksilölliset sopimusehdot ovat ristiriitatilanteessa vahvemmat. Yksilöllisen sopimuksen katsotaan paremmin kuvaavan sopijapuolten tahdonmuodostusta. Tästä johtuen vakioehdot eivät välttämättä tule sitoviksi kokonaisuudessaan vaan osa voidaan jättää huomiotta.¹⁴¹

Myös sopimustodellisuuteen liittyy ongelmia aiheuttavia tekijöitä. Vakiosopimukseen perehtyminen saattaa jäädä pinnalliseksi ja niihin liittyvät ongelmat jäävät näin huomaamatta. Yritysten sopimusosaaminen ja – prosessien toimivuus onkin tärkeää sopimusriskien ehkäisyssä ja ehkä erityisesti vakioehtoihin liittyvissä sitovuuskysymyksissä.

¹³⁵ Wilhelmsson 2008, s. 37 – 39.

¹³⁶ Wilhelmsson 2008, s. 40.

¹³⁷ Wilhelmsson 2008, s. 92.

¹³⁸ Wilhelmsson 2008, s. 97.

¹³⁹ Wilhelmsson 2008, s. 67 – 68.

¹⁴⁰ Saarnilehto 2009, s. 63.

¹⁴¹ Wilhelmsson 2008, s. 88. Ks. KKO 2003: 26. Ratkaisussa konsulttisopimuksen erityisehdot syrjäyttivät yleiset sopimusehdot.

3.4 Tärkeimmät sopimusoikeudelliset periaatteet

3.4.1 Lojaliteettiperiaate

Nykykäsityksen mukaan sopimusta ei nähdä vain omien etujen ajamisena. Kyse on pikemminkin molempien sopijapuolten etujen yhteensovittamisesta.¹⁴² Tämä korostuu varsinkin kestopimuk-
sissa, tällöin keskiössä on lyhytkestoisen eduntavoittelun sijasta, molemminpuolisen edun painot-
taminen.¹⁴³ Usein sopijapuolten edut saattavat olla jopa yhteneviä. Lojaliteettiperiaate on sopimuk-
sellisen yhteistoiminnan ilmentymä. Siitä kirjoitetaan oikeuskirjallisuudessa suhteellisen paljon.
Korkein oikeus on kuitenkin vielä suhteellisen harvoin soveltanut sitä ratkaisuisaan. Ensimmäisen
kerran se sovelsi periaatetta ratkaisussa KKO 1993:130.

Urakoitsijan olisi satamarakentamisen asiantuntijana tullut huomauttaa asiakkaan edustajalle, että halvempi ratkaisu ei
ollut riittävän kestävä. Kyseissä tapauksessa lojaliteettivelvoite sopijakumppania kohtaan oli kirjattu myös sopimuk-
seen.

Korkeimman oikeuden ratkaisujen määrä ei silti kerro mitään siitä, kuinka paljon lojaliteettiperiaate
vaikuttaa taustalla yritysten käytännön sopimustoiminnassa. Kuinka usein se esimerkiksi on kirjattu
erikseen sopimusasiakirjaan.

Sopijapuoli ei voi vain ajaa omia etujaan, vaan hänen on huomioitava myös toisen osapuolen intres-
sit. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, ettei sopimuksella voitaisi hakea liiketaloudellista etua. Kyse
on pikemmin moraalisäännöstä, joka korostaa osapuolten välistä luottamusta ja yhteiseen etuun
pyrkimistä. Toisen sopijapuolen edut on otettava huomioon kohtuullisin määrin.¹⁴⁴ Korkein oikeus
vahvistaa lojaliteettiperiaatteen merkitystä tapauksessa KKO 2008:91. Tapauksessa Korkein oikeus
sovelsi ensimmäistä kertaa kuluttajakaupan yhteydessä lojaliteettivelvollisuutta. Ratkaisussa paino-
tettiin velvollisuutta ottaa huomioon myös toisen sopijapuolen edut. Sopijapuolten tuli menetellä
sitä, että toinen osapuoli ei erehdy sopimuksen oleellisista edellytyksistä.¹⁴⁵

¹⁴² Kiiha 2002 s. 27

¹⁴³ Hemmo 2003 s. 35

¹⁴⁴ Tieva 2006 s. 246.

¹⁴⁵ Tieva 2009 s. 120.

3.4.2 Luottamuksensuoja

Sopimuksia solmitaan monilla eri tavoilla, eikä sopimus perustu aina osapuolten yhteiseen tahtoon. Sopimus on saattanut siis syntyä perustuen ainoastaan yksipuoliseen tahtoon tai sitten sopimusnormit on tullut yhteisen tahdon ulkopuolelta. Tämä on johtanut luottamuksen suojan merkityksen kasvamiseen.¹⁴⁶ Luottamuksen suoja onkin saanut paljon jalansijaa tahtoteorian vastakkaisena ilmiönä, eli suojaten mm. sitoutuneen osapuolen luottamusta sopimusasiakirjan kirjalliseen sisältöön. Luottamusteoria korostaakin sitä, että huolellisesti toimivan sopijapuolen on voitava luottaa siihen, että tahdonilmaisu ei ole sitomaton jostain tuntemattomasta syystä.¹⁴⁷ Korkein oikeus on käsitellyt luottamuksen suojaa tapauksessa KKO 1992:96.

Avoimen yhtiön toinen yhtiömies oli sitoutunut yritykselle kalliiseen mainossopimukseen yhden palaverin perusteella ja allekirjoittanut sopimuksen samassa tilaisuudessa. Avoimen yhtiön toisen yhtiömiehen vaatimuksesta oli avoimen yhtiön taholta, vielä samana päivä ilmoitettu, että sopimuksessa ei haluta pitäytyä. Myöhemmin Korkein oikeus katsoi, että nopeasta katumisesta huolimatta, sopimus sitoi avointa yhtiötä.

Voidaankin perustellusti kysyä, ilmaisiko sopimus oikeasti avoimen yhtiön tahtoa? Korkein oikeus katsoi kuitenkin sopimuksen sitovaksi. Toisen sopijapuolen luottamus sopimuksen sitovuuteen katsottiin tärkeämmäksi seikaksi kuin mahdollinen epäselvä tahdonmuodostus. Monosen mukaan luottamuksen suoja voidaan katsoa, sopimusvapauden ohella, toiseksi johtavaksi periaatteeksi sopimusosoikeuden piirissä¹⁴⁸. Hemmon mukaan oikeustoimilaki perustuukin luottamusteoriaan¹⁴⁹. Telarannan mukaan tahdonilmaisujen vaihtamisella tähdätään nimenomaan yhteisymmärrykseen.¹⁵⁰ Mutta kuten tiedetään, on yhteisymmärrys lopulta kuitenkin aina subjektiivinen käsitys siitä mistä on sovittu. Luottamuksensuojan ja yhteisen tahdon välisen suhteen tulkinta on monitahoinen ilmiö ja lopulta kyse on tuomioistuimen ratkaisusta tapauksen tosiseikaston pohjalta.

¹⁴⁶ Mononen 2004 s. 1382.

¹⁴⁷ Hemmo 2003 s. 16 – 17.

¹⁴⁸ Mononen 2004 s. 1381 – 1382.

¹⁴⁹ Hemmo 2003, s. 72.

¹⁵⁰ Telaranta 1990, s. 32.

3.4.3 Heikompi sopijapuoli

Heikomman osapuolen suoja perustuu kohtuuttomuuden välttämiseen. Oikeustoimilain 36 §:n mukaan sopimuksen ehdon soveltaminen ei saa johtaa kohtuuttomuuteen. Kohtuuttomuutta arvioitaessa on otettava huomioon mm. osapuolten asema¹⁵¹. Heikomman sopijapuolen asema korostuu varsinkin, jos toisen osapuolen ammattitaito tai muuten mahdollisuus vaikuttaa sopimuksen sisältöön on vahvempi. Ajattelumallin taustalla on sosiaalisen siviilioikeuden ajatus tasoittaa sopijapuolten asemaa huolimatta osaamisesta ja vaikutusmahdollisuuksista¹⁵². Kohtuuarvioinnissa painoarvoa saakin osapuolten epätasavertaisuus ja neuvottelupäatasapaino¹⁵³. Kohtuussäännön soveltaminen ja heikomman sopijapuolen aseman syntyminen ei ole liikesopimuksissa yksiselitteistä. Kysymystä pohdittaessa on huomioitava myös mahdollisuus ja velvollisuus käyttää asiantuntijan apua. Heikomman suoja ja kohtuusperiaate ovat jännitteisessä suhteessa sopimusvapauden kanssa, vaikkakin sovittelutapauksissa nousee vahvasti esille juuri osapuolen rationaalisuus ja omavastuu¹⁵⁴. Korkein oikeus ratkaisussaan KKO 1996:27¹⁵⁵ korosti juuri tätä mahdollisuutta.

¹⁵¹ Saarnilehto 2009, s. 171.

¹⁵² Nystén-Haarala 2002, s. 143.

¹⁵³ Mononen 2004, s. 1382.

¹⁵⁴ Mononen 2004, s. 1382.

¹⁵⁵ Tapauksessa vaadittiin franchising-sopimuksen kohtuullistamista, mutta Korkein oikeus katsoi, että franchising-yrittäjällä oli ollut viikko aikaa hyödyntää asiantuntijan apua ja hylkäsi vaatimukset.

3.4.4 Epäselvyyssääntö

KSL 4 luvun 3 §:n mukaan epäselvää ehtoa on tulkittava laatijansa vahingoksi. Pykälän soveltaminen ulottuu myös elinkeinonharjoittajien väliin sopimuksiin.¹⁵⁶ Hemmon mukaan painoa on annettava sopijapuolten mahdollisuuteen vaikuttaa sopimusehdon muotoiluun. Määräävämpi rooli ehdon muotoilussa syntyy sopimuksen laatijalle sekä asiasisällöstä suuremman ammattitaidon omaavalle taholle.¹⁵⁷ Epäselvyyssääntö tähtää nimenomaan asiakasosapuolen aseman vahvistamiseen sekä huomioon, että vahvempi osapuoli sopimuksen laatijana, ei ole kiinnittänyt riittävästi huomioita sopimuksen muotoiluun.¹⁵⁸ Lojaliteettivelvollisuus myös muodostaa velvoitteen selvittää sopimusehdot ymmärrettävästi¹⁵⁹. Yleensä epäselvyysehto liitetään vakiosopimusten käyttämiseen. Korkeimman oikeuden ratkaisu KKO 1996:19 liittää säännön myös yksilölliseen sopimukseen¹⁶⁰.

¹⁵⁶ Hemmo 2003, s. 638.

¹⁵⁷ Hemmo 2003, s. 59 ja 640.

¹⁵⁸ Hemmo 2003, s. 581.

¹⁵⁹ Salonen 2000, s. 111.

¹⁶⁰ Ratkaisussa oli kyse urakkahinnan pidättämisestä, mahdollisen urakan viivästymisestä aiheutuvan sopimussakon kattamiseksi. Hankkija oli laatinut sopimuksen ja riita oli syntynyt pidätetylle rahalle maksettavasta korosta. Sopimuksessa ei korosta ollut sovittu, mutta sopimusteksti antoi ymmärtää pidätetyn erän olleen pantinomaisen erä, jolle tavallisesti maksettiin korkoa. Tulkinta tehtiin laatijansa vahingoksi.

4. Tarkastamisvelvollisuus

4.1 Going Concern

4.1.1 Toiminnan jatkuvuuden periaate lainsäädännössä

Toiminnan jatkuvuuden periaate on keskeinen lähtökohta tässä tutkimuksessa. Going concern tarkoittaa sitä, että yrityksen toiminnan oletetaan jatkuvan toistaiseksi, ajateltavissa olevan ajan¹⁶¹. Toiminnan jatkuvuuden periaatteesta säädetään KPL 3. luvun 3.1§:ssä. Myös osakeyhtiönlain yhtiön purkamista koskevissa säädöksissä puututaan yritystoiminnan jatkuvuuteen. OYL 20. luvun 23.1§¹⁶² ja 23.3§:ssä¹⁶³ säädetään yhteisesti kaikkien osakeyhtiöiden sekä erikseen julkisen osakeyhtiön toimista, mikäli yhtiön oma pääoma alenee liikaa suhteessa osakepääomaan.

Säädöstekstistä havaitaan, että lainsäätäjät on katsonut tarpeelliseksi säätää erityisistä toimista yhtiön toiminnan jatkuvuuden vaarantuessa. Tällä osakeyhtiönlain säädöksellä on liityntänsä myös edellä mainittuun päämies- ja agenttiteoriaan. Kolmannessa päämies-agenttisuhteessa, jossa on kyse yhtiön ja ulkoisen sidosryhmätahon välisestä suhteesta, suojataan agentin etua saatavaansa päämieheen nähden säätämällä yhtiön oman pääoman riittävyydestä.

Jokinen pohtii artikkelissaan suomalaisen ja ruotsalaisen osakeyhtiönlainsäädännön pakkoselvitystilasäädösten taustalla olevia intressejä. Nykyinen osakeyhtiölaki ei enää sisällä pakkoselvitystilasäädöstä, mutta hän näkee silti vastaavat intressit nykyisenkin osakeyhtiönlain pääoman vähentymistä koskevien tiedonantosäädösten taustalla. Hän mainitsee yhdeksi intressiksi velkojen ja osakkeenomistajien osajoukon odottavan yhtiön oman pääoman laskiessa mahdollisimman nopeaa varojen jakamista. Itse en pidä tätä osakkeenomistajien osalta kuitenkaan kovin luultavana intressinä, koska juuri pakkoselvitystilassa yhtiön omaisuudesta saatava luovutushinta todennäköisesti muodostuu heikoksi. Velkojen kohdalla tilanne saattaa olla toinen. Toiseksi hän mainitsee velkojen ja osakkeenomistajien odottavan saavansa varoituksen yhtiön pääomapulasta. Kolmantena mainitut sidosryhmät odottavat saavansa purkamiseen lykkäystä, jotta he voisivat saada yhtiön toiminta edellytyk-

¹⁶¹ Leppiniemi 2000, s. 43.

¹⁶² Jos yhtiön hallitus havaitsee, että yhtiön oma pääoma on negatiivinen, hallituksen on viipymättä tehtävä osakepääoman menettämisestä rekisteri-ilmoitus.

¹⁶³ Jos julkisen osakeyhtiön hallitus havaitsee, että yhtiön oma pääoma on alle puolet osakepääomasta, hallituksen on viipymättä laadittava tilinpäätös ja toimintakertomus yhtiön taloudellisen tilan selvittämiseksi. Jos yhtiön oma pääoma on taseen mukaan alle puolet osakepääomasta, hallituksen on viipymättä kutsuttava yhtiökokous koolle päättämään mahdollisista toimenpiteistä yhtiön taloudellisen aseman tervehtyttämiseksi. Yhtiökokous on pidettävä kolmen kuukauden kuluessa tilinpäätöksen laatimisesta.

set palautettua. Jokinenkin tulee siihen johtopäätökseen, että molempien maiden lainsäädännön tavoitteena on todennäköisesti ollut varoittaa osakkeenomistajia ja velkojia toiminnan jatkuvuuden vaarantumisesta ja ainakin tiettyyn rajaan saakka mahdollistaa toiminnan tervehdyttämisen. Toiminnan jatkuvuudella on sinänsä eri merkitys eri sidosryhmille. Velkojen suojaksi on haluttu säätää tietystä varojen ja velkojen marginaalista.¹⁶⁴

Jokinen tarkastelee artikkelissaan myös OYL 13. luvun 2§:ssä¹⁶⁵ esitettyä maksukykyisyysvaatimusta. Hän toteaa, että näkökulma on going concern mukainen eli tulevaisuusorientoitunut. Tällöin yhtiön on varmistuttava, että nykyiset ja tulevat varat riittävät kattamaan yhtiön nykyiset ja tunnetut tulevat velvoitteet.¹⁶⁶ Puhuttaessa tunnetuista tulevista velvoitteista on lähes väistämätöntä, että puhutaan myös sitoumuksista joihin yhtiö on jo sitoutunut, mutta niiden vaikutukset näkyvät vasta tulevaisuudessa. Nämä sitoumukset tarkoittavat taseen ulkopuolisia riskitekijöitä, joita ei ole voitu kirjata taseeseen niiden realisoitumattomuuden vuoksi, mutta niihin on sitouduttu sopimuksin.

OYL 20. luvun 23§:n sisältyy ristiriita, joka ansaitsee tässä tulla huomioiduksi. Jokisen mukaan ristiriita on kuitenkin lievempi kuin aikaisemmassa osakeyhtiölaissa. Mainitun lain mukaan johdon tulisi arvioida yhtiön toiminnan jatkuvuuden edellytyksiä taaksepäin katsovan informaation eli tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen avulla. Ristiriita syntyy siinä, että päätelmät on kuitenkin tehtävä koskien tulevaisuutta.¹⁶⁷ Vaikka vuositilintarkastuksessa ei ole kyse OYL 20. luvun 23§ mukaisesta tilanteesta, on tarkastelunäkökulmaan liittyvä ongelma sama. Pohdittaessa yrityksen toiminnan jatkuvuuden edellytyksiä tilinpäätös antaakin aina kuvan historiallisesta näkökulmasta. Mielestäni on perusteltua ennakoida tulevaa maksukykyä myös itse velvoitteiden kautta eli tutkimalla sopimussuhteiden velvoitteita ja niistä realisoituvia nettokassavirtoja.

Kirjanpidon näkökulmasta going concern käytetään erityisesti arvioitaessa hankintamenojen aktivointiedellytyksiä. Tällöin pysyviin vastaaviin kuuluvan hyödykkeiden osalta aktivoinnin ylärajana on tulonodotus eikä esimerkiksi realisointihinta. Kirjanpitolautakunta on katsonut, että aineettomankin hyödykkeen aktivointi voi perustua tulonodotukseen. Toiminnan jatkuvuuden periaate ei tule sovellettavaksi jos pysyviin vastaaviin kuuluvan hyödykkeen osalta on varmaa tai todennäköistä, ettei hyödykettä enää hyödynnetä yrityksen tuotannossa. Tällöin aktivoinnin perusteena pidetään mahdollista realisointituottoa.¹⁶⁸ Näkemykseni mukaan sopimuksienkin arvioinnissa tarkastelu voisi

¹⁶⁴ Jokinen 2012, s. 11 – 13.

¹⁶⁵ Varoja ei saa jakaa, jos jaosta päätettäessä tiedetään tai pitäisi tietää yhtiön olevan maksukyvyttömän tai jaon aiheuttavan maksukyvyttömyyden.

¹⁶⁶ Jokinen 2012, s. 42 – 43.

¹⁶⁷ Jokinen 2012, s. 43.

¹⁶⁸ Leppiniemi 2000, s. 46 ja Leppiniemi 2006, s. 110.

kohdistua niiden tulonodotuksiin ja erityisesti nettotuloon. Going concern toteutumisen kannalta on olennaista havaita, mikäli sopimuksen nettotuotto laskee tai muuttuu jopa negatiiviseksi. Sopimuksen sitovuuden periaatteen mukaisesti sopimusta ei kuitenkaan voi irtisanoa vain sen perusteella, että sopimuksen arvo on muuttunut negatiiviseksi. Aivan kuten Jokinen pohti osakeyhtiölain pääoman vähentymistä koskevien tiedonantosäädösten taustalla olevia intressejä, voidaan mielestäni ottaa esille ajatus myös taseen ulkopuolisten riskien osalta johdon velvollisuudesta varoittaa osakkeenomistajia ja velkojia toiminnan jatkuvuuden vaarantumisesta.

Kirjanpitolain mukaan going concern keskeisin tehtävä on siis säädellä hankintamenojen aktivointiedellytyksiä. Osakeyhtiölain mukaan going concern mukaiset säädökset suojaavat yhtiön velkojia ja pyrkivät turvaamaan yhtiön taloudellisen tilan tervehdyttämisen edellytyksiä. Osakeyhtiölain säädökset tukevat päämies-agenttiteoriassa esitettyä päämiehen tarvetta saada informaatiota yhtiön tilasta tiedon epäsymmetria vuoksi. Tilintarkastajan velvollisuutta lausua yhtiön toiminnan jatkuvuudesta voidaan siis ainakin osittain perustella osakeyhtiölain säädöksillä.

4.1.2 Euroopan Unionin lainsäädäntö sekä IFRS

Euroopan unionin neljäs yhtiöoikeudellinen direktiivi (78/660/ETY) säätelee yksittäisen yhtiön vuositilinpäätöksen laadintaa. Direktiivin 31 artiklassa luetellaan tilinpäätöksessä noudatettavat periaatteet. Ensimmäinen lueteltu periaate koskee toiminnan jatkuvuutta going concern.

Julkisesti noteerattujen osakeyhtiöiden tulee noudattaa kansainvälisiä tilinpäätösstandardeja eli IFRS- standardeja. Noudattamisvelvollisuus perustuu EU:n antamalle IAS – asetukselle.¹⁶⁹ Kansainväliset tilinpäätösstandardit on laadittu ja muokattu kansainvälisten arvopaperimarkkinoiden tarpeisiin. Tästä syystä IFRS- normisto otettiin käyttöön myös Euroopan Unionin alueella. IFRS- normiston soveltamien sidottiin asetuksessa tilinpäätösdirektiiveihin.¹⁷⁰

IFRS- normiston kehitystä ohjaa kansainvälinen IASB komitea¹⁷¹. IFRS- normisto käsittää tilinpäätösstandardien lisäksi tilinpäätöksen laatimista ja esittämistä koskevat yleiset perusteet ja tulkinta-ohjeita¹⁷². IFRS – normiston mukaan toiminnan jatkuvuuden periaate kuuluu tilinpäätöksen perus-oletuksiin. Tilinpäätös laaditaan tällöin olettaen, että toiminta on jatkuva ajateltavissa olevan ajan. Tämä oletus sisältää ajatuksen, että yritys ei ole lopettamassa toimintaansa.¹⁷³ Johdon tulee arvioida tilinpäätöstä laadittaessa yrityksen kykyä jatkaa toimintaansa. Kaikki epävarmuustekijät, jotka yrityksen johdon arvion mukaan voi vaarantaa yhtiön toiminnan jatkuvuuden, tulee esittää tilinpäätöksessä.¹⁷⁴ Tässä suhteessa IFRS – normisto on samankaltainen suomalaisen tilinpäätösnormiston kanssa.

IAS 1- standardissa, tilinpäätöksen esittäminen, säädelään tarkemmin yhtiön johdon arvioinnista koskien toiminnan jatkuvuutta. Käsittelen tätä hieman myöhemmin¹⁷⁵. IAS 1 sisältää myös määräyksiä liitetiedoista. Standardin mukaan liitetiedoissa on esitettävä tiedot sopimuksiin perustuvista sitoumuksista, joita ei ole merkitty taseeseen.¹⁷⁶

¹⁶⁹ Haaramo 2012, s. 21. Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus (1606/ 2002).

¹⁷⁰ Haaramo 2012, s. 50.

¹⁷¹ Haaramo 2012, s. 30.

¹⁷² Haaramo 2012, s. 32.

¹⁷³ Haaramo 2012, s. 40 – 41 ja 88.

¹⁷⁴ Haaramo 2012, s. 92 – 93.

¹⁷⁵ Ks. kappale 3.5.1 tilintarkastussuositus 570, epävarmuus toiminnan jatkuvuudesta.

¹⁷⁶ Haaramo 2012, s. 114.

4.1.3 Onko going concern aina relevantti?

Going concern keskeisin sisältö on ajatus yrityksen toiminnan jatkuvuudesta ajateltavissa olevan ajan. Todellisuudessa yrityksen elinkaari on kuitenkin rajallinen. Yrityksen elinkaari rakentuu yrityksen menestyksen sekä osakkeenomistajien tavoitteiden mukaisesti. Aina yritystä perustettaessaan ei välttämättä ole tarkoitus, että yritys on olemassa tiettyä ajanjaksoa pidempään.

Yritystoiminnan luonteeseen kuuluu riski. Mitä suurempi on riski sitä suurempi on myös tuotto-odotus. Tämä on yksi sijoitustoiminnan perusajatuksista. Riski nostaa rahan hintaa eli tuotto-odotusta. Yhtiön hallituksella eli osakkeenomistajien agentilla on valtuus ja jopa velvollisuus ottaa tarpeelliseksi katsomaansa riskiä, jotta yrityksen toiminnan tarkoitus voidaan toteuttaa. Yhtiön johdolla ei kuitenkaan ole mahdollisuutta ryhtyä nostamaan yhtiön liiketoimiin liittyvää riskitasoa epärealistiselle tasolle ilman vahingonkorvausvelvoitteen syntymistä.¹⁷⁷ Yhtiön johdon tulee siis huolehtia toiminnan jatkuvuuden edellytyksistä valitulla liiketoiminnan riskitasolla.

Osakkeenomistajien toiminta saattaa olla myös opportunistista. Näin toimivat osakkeenomistajat saattaisivat nostaa yhtiön toimien riskitasoa perusteettomankin korkealle pyrittäessä voiton maksimointiin. Vahtera viittaa tässä kohtaa moral hazard – ilmiöön, joka johtaisi vieraan pääoman sijoittamisen riskin kasvamiseen suhteettoman korkealle. Tästä syystä osakkeenomistajilla ja yhtiön johdolla on ainakin jonkinlainen velvollisuus velkojien suojaamiseksi huolehtia yhtiön toiminnan jatkuvuudesta.¹⁷⁸ Yritystoiminta saatetaan kuitenkin rakentaa kokonaan onnistumiseltaan epävarman tuotekehityksen ympärille. Tällöin yritykseen sitoutuu huomattavia pääomia ja saatetaan tehdä merkittäviäkin tappioita ennen kuin yrityksen tuotteet saadaan markkinoille.

Esimerkiksi biotekniikkayritysten rahoitusrakenne on hyvin tämänkaltaisen, koska yrityksen tulovirta tulee pitkällä viiveellä ja sen syntymiseen ylipäättään liittyy korkea riski. Biotekniikkayritysten rahoitus koostuu useista pääomalähteistä ja rahoitukseen liittyvä riski muodostuu korkeaksi. Yritystoiminnan jo lähtökohtaisesti rakentuessa korkean riskin varaan tulee going concern perusperiaatteena kyseenalaiseksi. Toiminnan jatkuvuutta turvaava going concern ajattelu sisältää ajatuksen voittojen tuottamisesta pitkällä aikavälillä¹⁷⁹. Tästä vetäisin johtopäätöksen, että pääsääntöisesti going concern on relevantti lähtökohta, mutta yritystoimintaan liittyvän korkean riskin vuoksi saatetaan periaatteen väljä tulkinta olla joskus tarpeen.

¹⁷⁷ Ks. Vahtera 2011, s. 146 – 147.

¹⁷⁸ Vahtera 2011, s. 145 – 146.

¹⁷⁹ Vahtera 2011, s. 145.

4.2 Julkisesti noteeratun yhtiön tiedonantovelvollisuus

Osakesijoittajilla on käytettävissään runsaasti tietoa sijoituskohteistaan. Arvopaperimarkkinalain (746/2012) mukaan julkisesti noteeratun yhtiön tulee antaa tietoja yhtiön riskeistä. AML 7. luvun 6§:ssä säädetään tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen sisällöstä. Tämän mukaan yhtiön tulee esittää tiedot seikoista, jotka ovat omiaan vaikuttamaan julkiseen ostotarjoukseen yhtiön arvopapereista. AML 7. luvun 11.2§:n mukaan yhtiön tulee osavuosisikatsauksessaan antaa tietoja katsauskauden merkittävistä tapahtumista ja liiketoimista sekä näiden vaikutuksesta yhtiön taloudelliseen asemaan ja tulokseen. Saman lainkohdan mukaan on osavuosisikatauksessa kuvattava myös liiketoimintaan liittyviä riskejä ja epävarmuustekijöitä. AML 7. luvun 9.2§ määrittelee samat tiedonantovelvollisuudet tilinpäätöstiedotteelle kuin osavuosisikatsaukselle. AML 7. luvun 14§:n mukaan johto voi antaa kolmannelta ja yhdeksänneltä kuukaudelta johdon osavuotisen selvityksen. Myös tässä tulee kertoa yleiskuvaus tasolla yhtiön tuloksesta, taloudellisesta asemasta sekä toiminnan kehittymisestä.

AML 6. luvun 4§:ssä todetaan että liikkeellelaskijan on viivytyksettä julkaistava kaikki päätökset sekä seikat, jotka voivat vaikuttaa olennaisesti osakkeen arvoon. Hallituksen esityksessä lainkohdan perusteluista mainitaan, että jatkuvalla tiedonantovelvollisuudella pyritään varmistamaan sijoittajien yhdenvertainen, tasapuolinen ja samanaikainen tiedon saanti. Lain kohdan perustelut lähtevät siis horisontaalisesta yhdenvertaisuudesta eli osakkeenomistajien keskinäisestä asemasta. Tällä ei siis suoranaisesti tarkoiteta päämiehen ja agentin välisen tiedonepäsymmetrian purkamista. AML 6. luvun 4§ perustuu markkinoiden väärinkäyttödirektiivin (2003/6/EY) 6. artiklan 1. kohtaan¹⁸⁰. Direktiivistä johtuu, että kaikki sisäpiiritieto, joka voi huomattavasti vaikuttaa osakkeen arvoon tulee julkistaa. Tästä voidaan vetää johtopäätös, että vaikka lähtökohtainen tarkoitus on saattaa osakkeenomistajat keskenään tasavertaiseen asemaan, on yhtiön kiinnitettävä huomiota myös julkaistavan tiedon laatuun ja sen merkitykseen. Ajateltaessa pelkästään osakkeenomistajien keskinäistä asemaa toteutuisi se, vaikka kategorisesti ei julkaistaisi mitään tietoa. Tiedonantovelvollisuuden taustalla on siis myös ajatus, että osakkeenarvon määrittäminen markkinoilla perustuisi mahdollisimman totuudenmukaiseen tietoon.

¹⁸⁰ HE 32/2012 vp., s. 117. Direktiivin mukaan jäsenvaltioiden on varmistettava, että rahoitusvälineiden liikkeellelaskijat julkistavat kyseisiä liikkeellelaskijoita välittömästi koskevan sisäpiiritiedon mahdollisimman nopeasti. Tämä koskee luonteeltaan täsmällistä ja julkistamatonta tietoa, jolla olisi todennäköisesti huomattava vaikutus kyseisen arvopaperin hintaan. Direktiivi yhdistää täten sisäpiiritiedon ja julkistettavan tiedon toisiinsa, säätäen kuitenkin vain liikkeellelaskijaan välittömästi liittyvän tiedon julkistettavaksi.

Osakkeenomistajien käytössä on siis jo tilikauden aikana runsaasti informaatiota yrityksen tilasta ja toimista. Sijoittajat määrittelevät osakkeen arvon saamiensa tietojen perusteella. Arvonmääritys tapahtuu toisaalta nykyhetken tilanteen mukaan, mutta ennen kaikkea tulevaisuudessa odotetun menestyksen perusteella. Osakkeen arvo voi siis merkittävästi erota osakkeen tasearvosta, joka määrittyy puhtaasti yhtiön historia tiedon perusteella.¹⁸¹

Tulevaisuuden odotuksista ja riskeistä annettu tieto on siis osakkeen arvon määrittämisen kannalta keskeisintä informaatiota. Voidaan perustellusti kysyä onko julkisesti noteeratun osakeyhtiön osakkeen arvossa valmiiksi hinnoiteltuna yhtiön taseen ulkopuoliset riskit? Tyhjentävää vastausta on mahdoton saada. Päämies- ja agenttiteorian mukaista tiedon epäsymmetriaa on varmasti pyritty pienentämään mainitulla sisäpiiritiedon julkistamisvelvoitteella. Samasta teoriasta tehdyn johtopäätöksen mukaan johdon lausuntoon ei voi kuitenkaan täysin luottaa opportunistin mahdollisuuden vuoksi. Voidaan varmasti kuitenkin luottaa siihen, että yhtiön merkittävimmät sitoumukset tulevat esille yhtiön jatkuvan sekä säännöllisen tiedonantovelvoitteen myötä. Tämä ei kuitenkaan vielä anna riittävän tarkkaa kuvaa siitä ovatko näistä sitoumuksista annetut tiedot riittäviä varmistamaan, että yhtiön toiminnan jatkuvuutta vaarantavat riskit tulevat esille. Tiedotettaessa toiminnan jatkuvuuden vaarantumisesta vaarantuisivat todennäköisesti myös yhtiön johdon työpaikat sekä osakkeen arvo.

Asiaa voidaan vielä tarkastella valtiovarainministeriön antaman asetuksen perusteella¹⁸². Asetuksen 2. luvun 2§:ssä säädetään tarkemmin osavuositiedon selostusosan sisällöstä.

Selostusosassa tulisi esittää merkittävät tapahtumat sekä liiketoimet, jotka koskevat mm. liiketoiminnan luonnetta ja rakennetta, yritys- ja liiketoimintakauppoja, investointeja, kehitystoimenpiteitä ja toimintojen lopettamisia. Tämän lisäksi tulisi kertoa muutoksista liiketoiminnan näkymissä ja toimintaympäristössä. Tämä antaa viitteitä siitä, että yrityksen johdon tulisi lausua ainakin merkittävimmistä sitoumuksista, joilla voi olla vaikutusta yrityksen menestykseen.

Mikäli markkinat toimisivat aina tehokkaasti ja kaikki tieto olisi jokaisen käytettävissä, heijastuisivat yhtiön riskit kokonaisuudessaan osakkeen arvoon. Näin ei todellisuudessa kuitenkaan ole, tiedonantovelvollisuudesta huolimatta, joten yhtiön toimintaan saattaa sisältyä riskejä, jotka eivät ole markkinoiden tiedossa. Tästä syystä osakkeenomistajan riskienhallinnallisissa intresseissä on varmistua siitä, että osakkeen arvo ei ole liian korkea suhteessa yhtiön riskeihin, sillä riskien realisoitu-

¹⁸¹ Kallunki – Niemelä 2012, s. 13.

¹⁸² Valtiovarainministeriön asetus arvopaperin liikkeeseenlaskijan säännöllisestä tiedonantovelvollisuudesta (1020/2012)

essa osakkeen arvon putoaminen synnyttää tappioita. Voidaan todeta olevan ainakin tarkoituksenmukaista, että tilintarkastuksessa otetaan kantaan siihen onko markkinoille annettu riittävästi informaatiota yhtiön riskeistä.

4.3 Tilintarkastuksen tavoitteet ja tilintarkastusvelvollisuus

Tilintarkastuslain kommentaarin mukaan tilintarkastuksen tavoitteista ei erikseen säädetä tilintarkastuslaissa (459/2007)¹⁸³. Kirjassa Tilintarkastusprosessi käytännössä sen sijaan mainitaan, että lainsäädännössä säädetään tilintarkastuksen tavoitteista. Kirjassa viitataan asianmukaiseen tilintarkastuskertomukseen.¹⁸⁴ TTL 15.2§:stä säädetään tilintarkastuskertomuksesta, josta voi saada ainakin viittauksen tilintarkastuksen tavoitteista¹⁸⁵.

Tilintarkastuksen tavoitteet kuitenkin määritellään tarkemmin KHT- yhdistyksen tilintarkastusstandardissa 200. Standardin tavoitteena on, että tilintarkastaja voi antaa lausunnon siitä, onko tilinpäätös ja toimintakertomus laadittu olennaisilta osin voimassaolevien säädösten mukaisesti ja antaako se tilinpäätös oikean ja riittävän kuvan yhtiön tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Tilintarkastajan tulee varmistua myös tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen ristiriidattomuudesta. Tämän lisäksi tilintarkastajan tulee suorittaa hallinnon tarkastus. Hallinnon tarkastuksen tavoitteena on selvittää yhtiön vastuuvollisten tahojen toiminnan yhtiölainsäädännön mukaisuus.¹⁸⁶

Tilintarkastusta voidaan tarkastella myös päämies- agenttiteorian kautta. Tilintarkastusinstituutiolla on suuri merkitys osakkeenomistajien ja yrityksen johdon välillä, kuten myös yhtiön velkojille. Tilintarkastuksella pyritään minimoimaan päämiehen ja agentin väliset intressiristiriidat ja niiden vaikutus. Kuten aiemmin on käsitelty, saattaa agentti toimia opportunistisesti. Päämiehen mahdollisuudet valvoa agentin toimintaa ovat eri syistä rajalliset. Merkittävin valvontaan liittyvä ongelma on tiedon epäsymmetria. Tämä tarkoittaa sitä, että agentin käytössä on merkittävästi enemmän tietoa kuin päämiehellä. Osakkeenomistajien päätöksenteko on paljolti johdon antaman informaation varassa. Tilintarkastus on osakkeenomistajien keino varmistua saadun tiedon oikeellisuudesta ja riittävyydestä.¹⁸⁷

¹⁸³ Horsmanheimo – Kaisanlahti – Steiner 2007, s. 73.

¹⁸⁴ Halonen – Steiner 2010, s. 32.

¹⁸⁵ Tilintarkastuskertomuksessa on oltava lausunto antavatko tilinpäätös ja toimintakertomus noudatetun tilinpäätössäännösten mukaisesti oikeat ja riittävät tiedot yhteisön tai säätiön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta sekä ovatko tilikauden toimintakertomuksen ja tilinpäätöksen tiedot ristiriidattomia.

¹⁸⁶ Horsmanheimo – Kaisanlahti – Steiner 2007, s. 73 – 74 ja KHT- media 2009, s. 219.

¹⁸⁷ Halonen – Steiner 2010, s. 14 – 15.

Suomessa tilintarkastusta säätelee tilintarkastuslaki. Laki on luonteeltaan yleislaki. Lain soveltamisala vastaa pääsääntöisesti kirjanpitolaian soveltamisalaa. Tilintarkastuslaki pohjautuu ns. tilintarkastusdirektiiviin¹⁸⁸.

Tilintarkastuslaissa säädetään mm. tilintarkastusvelvollisuudesta sekä tilintarkastajan kelpoisuudesta ja hyväksymisestä. Suomalaisten yritysten tilintarkastusvelvollisuudesta säädetään TTL 4§:ssä. Lähes kaikki oikeushenkilöt ovat velvollisia valitsemaan tilintarkastajan, mikäli tilintarkastuslaissa säädetty poikkeus ei tule kyseeseen. Tilintarkastusvelvollisuudesta on poikkeussäännöksen mukaan vapautettu vain kaikkein pienimmät mikroyritykset.

Tilintarkastuslain lisäksi tilintarkastuksesta säädetään osakeyhtiölaissa. OYL 7.luvussa säädetään mm. tilintarkastajan valinnasta ja erityisestä tarkastuksesta. Osakeyhtiölain säädökset syrjäyttävät yleislain eli tilintarkastuslain säädökset. Myös tilintarkastuksen kohdetta koskevasta erityislainsäädännöstä voi johtua tilintarkastajaa velvoittavia säädöksiä. Listayhtiöiden tilintarkastusta koskevia säädöksiä löytyy tilintarkastuslain lisäksi, kirjanpitolaista - ja asetuksesta, osakeyhtiölaista, arvopaperimarkkinalaista sekä arvopaperipörssin säännöistä.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2006/43/EY tilinpäätösten ja konsolidoitujen tilinpäätösten lakisääteisestä tilintarkastuksesta, direktiivien 78/660/ETY ja 83/349/ETY muuttamisesta sekä neuvoston direktiivin 84/253/ETY kumoamisesta

¹⁸⁹ Halonen – Steiner 2010, s. 28 – 30.

4.4 Hyvä tilintarkastustapa

TTL 22§:n mukaan tilintarkastajan tulee noudattaa hyvää tilintarkastustapaa. Hyvän tilintarkastustavan noudattaminen on keskeinen osa tilintarkastajaa velvoittavaa normistoa. Tilintarkastajan tulee noudattaa toiminnassaan ammatillisesti sekä eettisesti hyväksytyjä toimintaperiaatteita¹⁹⁰. Edellisen tilintarkastuslain hallituksen esityksessä¹⁹¹ hyvä tilintarkastustapa määritellään seuraavasti.

Osakeyhtiölain 10 luvun 7 §:ssä¹⁹² säädetään, että tilintarkastajan tulee hyvän tilintarkastustavan edellyttämässä laajuudessa tarkastaa tilinpäätös ja kirjanpito sekä yhtiön hallinto. Tilintarkastustavan käsitteeseen tapaoikeutena kuuluu se, ettei sitä ole yksityiskohtaisemmin normitettu. Hyvän tilintarkastustavan käsite on käytännössä muotoutunut tilintarkastajien ammattikunnan toiminnassa. KHT-yhdistys ry. on hyväksynyt jäseniä sitovan tilintarkastusalan suosituksen, jossa kuvataan hyvän tilintarkastustavan sisältö. Keskuskauppakamarin vahvistamien tilintarkastajasääntöjen mukaan tilintarkastajan tulee toimiessaan noudattaa hyvää tilintarkastustapaa ja hyväksytyjä tilintarkastajia koskevia Keskuskauppakamarin sääntöjä ja määräyksiä.

Nykyisen tilintarkastuslain mukaan tilintarkastajien tulee noudattaa hyvää tilintarkastustapaa. Hallituksen esityksessä myös mainitaan, että hyvään tilintarkastustapaan kuuluu kansainvälisen tilintarkastajaliitto IFAC:n antamien kansainvälisten tilintarkastusstandardien (ISA - standardit) noudattaminen.¹⁹³

Hyvä tilintarkastustapa on siis tapaoikeutta, kuten hyvä kirjanpitolapa tai hyvä liiketapa.¹⁹⁴ Hyvän tilintarkastustavan keskeisiä lähteitä ovat;

- lait ja asetukset
- TILA¹⁹⁵:n ja VALA¹⁹⁶:n, tuomioistuinten ja viranomaisten päätökset ja kannanotot
- Tilintarkastusstandardit, KHT- yhdistyksen tilintarkastusalan standardit ja suositukset, jotka perustuvat IFAC:n ISA- standardeihin ja muihin standardeihin
- alan ammattikirjallisuus
- havainnot siitä, miten huolellisesti ammattihenkilöt yleisesti toimivat¹⁹⁷

Nykyisessä tilintarkastuslaissa hyvän tilintarkastustavan noudattaminen on siis jaettu kahteen pykälään. TTL 22.1§:n perustuu tilintarkastajan yleinen velvollisuus noudattaa hyvää tilintarkastustapaa. Saman lain 13§:ssä säädetään kansainvälisten tilintarkastusstandardien noudattamisesta. Kun on kysymys TTL 1.1 §:n 1. kohdassa tarkoitetuista tilintarkastustehtävistä, edellyttää hyvä tilintarka-

¹⁹⁰ Ammattieettisten periaatteiden noudattamisesta säädetään TTL 20§:ssä.

¹⁹¹ HE 295/1993 vp.

¹⁹² Vanha osakeyhtiölaki (734/1978).

¹⁹³ HE 194/2006 vp., s. 6.

¹⁹⁴ Halonen – Steiner 2010, s. 31.

¹⁹⁵ Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunta

¹⁹⁶ Valtion tilintarkastuslautakunta

¹⁹⁷ Halonen – Steiner 2010, s. 32.

tustapa 13§:ssä mainittujen kansainvälisten tilintarkastusstandardien noudattamista.¹⁹⁸ Yhteenvetona voidaan todeta, että hyvä tilintarkastustapa muodostuu useista lähteistä. Tämä johtuneesi siitä, että tilintarkastusympäristö ja sen vaatimukset muuttuvat nopeasti. Todennäköisesti tästä syystä lailla ei ole haluttu säätää liian tarkasti tilintarkastuksen käytännöistä. Tilintarkastukselle onkin ominaista, että ammattitaito syntyy ammattihenkilöiden huolellisen toiminnan tuloksena kehittäen tilintarkastuksessa käytettäviä työmenetelmiä.¹⁹⁹

4.5 Tilintarkastusstandardit

Tilintarkastusta säätelevät standardit ja suositukset muodostavat merkittävän osan tilintarkastusta säätelevästä sääntelykokonaisuudesta. Suomessa KHT- yhdistys julkaisee kansainvälisiin IFAC-standardeihin perustuvia, kansalliseen lainsäädäntöön ja olosuhteisiin mukautettua, standardeja ja suosituksia. Standardit laatii IFAC:n elin IAASB. Käytännön tilintarkastuksen kannalta tärkeimmät standardit ovat varmennustoimeksiantoja koskevat ISA, ISRE ja ISAE- standardit. ISA standardit (International Standards on Auditing) eli kansainväliset tilintarkastusstandardit sekä ISRE (International Standards on Review) eli kansainväliset yleisluonteista tarkastusta koskevat standardit säätelevät menneiden kausien taloudelliseen informaatioon kohdistuvaa tarkastusta. ISAE (International Standards on Assurance Engagements) eli kansainvälisiä varmennustoimeksianto – standardeja sovelletaan tarkastukseen, jolla on jokin muu kohde kuin menneiden kausien taloudellinen informaatio.²⁰⁰ Kansainvälisten tilintarkastusstandardien velvoittavuudesta säädetään TTL 13§:ssä. Mainittu kohta tilintarkastuslakiin on lisätty EU:n tilintarkastusdirektiivin implementoinnin myötä²⁰¹.

Tilintarkastusstandardit tulevat siis laintasoiseksi sääteleyksi EU:n hyväksymisen myötä. Toistaiseksi kuitenkin yhtään kansainvälistä tilintarkastusstandardia ei ole hyväksytty EU:ssa, joten tällä hetkellä standardien velvoittavuus johtuu lähinnä hyvän tilintarkastustavan noudattamisesta.²⁰²

¹⁹⁸ Horsmanheimo – Kaisanlahti – Steiner 2007, s. 139.

¹⁹⁹ Halonen – Steiner 2010, s. 31 – 32.

²⁰⁰ Halonen – Steiner 2010, s. 37 – 39. Tarkempi kaavio IFAC:n antamista ohjeista löytyy Halonen – Steiner 2010, s. 40.

²⁰¹ KHT – media 2009, s. 9. EU- tilintarkastusdirektiivistä tarkemmin HE 194/2006 vp., s. 10 – 14.

²⁰² KHT – media 2009, s. 9 ja HE 194/2006 vp., s. 6.

4.5.1 Tilintarkastussuositus 570, epävarmuus toiminnan jatkumisesta

KHT- yhdistyksen tilintarkastussuosituksen 570 tarkoituksena on antaa suosituksia tilintarkastajan velvollisuudesta lausua, tilintarkastuksen yhteydessä, toiminnan jatkuvuuden olettamuksen soveltamisesta tilinpäätöksen laatimisen perustaksi. Lausunnossaan tilintarkastajan tulee ottaa huomioon johdon arvio tarkastuskohteen kyvystä jatkaa toimintaansa. Lähtökohtaisesti kyse on siis tilintarkastajan velvollisuudesta harkita soveltuuko johdon arvio tilinpäätöksen laatimisen perustaksi, sekä harkita itse jatkuvuuden toteutumista. KHT- yhdistyksen suosituksessa 570 mainitaan, että jotkut tilinpäätöksen laadintaa koskevista normistoista sisältävät nimenomaisen vaatimuksen siitä, että johdon tulee laatia arvio yrityksen toiminnan jatkamisen edellytyksistä.²⁰³ Erityisesti esille nostetaan kansainvälinen tilinpäätösstandardi IAS 1.

23

Johdon on tilinpäätöstä laatiessaan arvioitava yhteisön kykyä jatkaa toimintaansa. Tilinpäätös on laadittava toiminnan jatkuvuuteen perustuen, paitsi kun johdon tarkoituksena on lopettaa yhteisö tai lakkauttaa sen toiminta tai kun sillä ei ole muuta realistista vaihtoehtoa. *Silloin kun johto on arviota tehdessään tietoinen sellaisista tapahtumiin tai olosuhteisiin liittyvistä olennaisista epävarmuustekijöistä, jotka saattavat antaa merkittävää aihetta epäillä yhteisön kykyä jatkaa toimintaansa, nämä epävarmuustekijät on ilmoitettava tilinpäätöksessä (kursivointi JT).* Silloin kun tilinpäätöstä ei ole laadittu toiminnan jatkuvuuteen perustuen, tästä on annettava tieto, ja ilmoitettava, millä perusteella tilinpäätös on laadittu ja minkä vuoksi toiminnan jatkuvuuden periaatetta ei katsota voitavan soveltaa.

24

Toiminnan jatkuvuutta koskevan olettamuksen perusteltavuutta arvioidessaan johto ottaa huomioon kaiken käytettävissä olevan informaation tulevaisuudesta, joka kattaa vähintään kaksitoista kuukautta tilinpäätöspäivästä lukien, tähän kuitenkin rajoittumatta (kursivointi JT). Harkinnan aste riippuu kussakin tapauksessa vallitsevista tosiasioista. Kun yhteisön toiminta on ollut kannattavaa ja sillä on rahoitusta saatavilla, johtopäätös toiminnan jatkuvuuteen perustuvan kirjanpitokäsittelyn asianmukaisuudesta saattaa olla tehtävissä ilman yksityiskohtaista analyysia. Muussa tapauksessa johto voi joutua harkitsemaan useita nykyiseen ja ennakoituun kannattavuuteen, velkojen maksusuunnitelmiin ja mahdollisiin vaihtoehtoihin rahoituslähteisiin liittyviä tekijöitä ennen kuin se voi todeta, että toiminnan jatkuvuuden periaatteen soveltaminen on asianmukaista.

Kohdassa 23 puhutaan tapahtumista tai olosuhteista, joihin liittyy epävarmuustekijöitä sekä velvollisuudesta ilmoittaa näistä tilinpäätöksessä, mikäli ne aiheuttavat vaaraa toiminnan jatkuvuudelle. Kohdassa 24 mainitaan johdon velvollisuudesta huomioida kaikki käytettävissä oleva informaatio. Kohdassa 24 mainitaan, että johdon ei tarvitsisi tehdä erityistä analyysia jatkuvuuden periaatteen toteutumisesta, jos toiminta on ollut kannattavaa sekä yrityksellä on mahdollisuus saada tarvittaessa rahoitusta. Vaikka jälkimmäinen lause antaakin ymmärtää, että toiminnan kannattavuus ja rahoituksen saantimahdollisuuksien toteaminen riittävät, eikä tarkempaa analyysia tarvitse laatia. Se tuskin sulkee pois sitä, että johdon on arviossaan huomioitava merkittävät sopimusriskit, mikäli ne vaarantavat toiminnan jatkuvuuden. Samassa yhteydessä kuitenkin viitataan kaikkeen mahdolliseen saatavilla olevaan informaatioon, joka saattaa kertoa toiminnan jatkuvuuden vaarantumisesta. Erityisesti

²⁰³ KHT – media 2009, s. 513.

johdon tulisi kiinnittää huomiota riskeihin, joiden suuruus on olennainen suhteessa yrityksen kannattavuuteen ja rahoitustilanteeseen.

Suosituksessa 570 luetellaan esimerkinomaisesti tapahtumia ja olosuhteita, jotka tulisi ottaa arvioinnissa huomioon. Esimerkit kuvastavat voittopuolisesti olemassa olevia taloudellisia vaikeuksia kuten maksuvalmiuteen, voitonjakoodellytyksiin, omaan pääomaan, ja rahoitusehtoihin jne. liittyviä. Yhtenä esimerkkinä luettelossa mainitaan kyvyttömyys noudattaa lainasopimuksen ehtoja. Vaikka, ilmeisesti tässäkin esimerkissä näkökantana on taloudellinen kyvyttömyys suoriutua velvoitteista, on kyse myös sopimusehtojen noudattamisen juridisesta laiminlyönnistä. Toisessa esimerkissä mainitaan käynnissä olevat tai mahdollisesti toteutuvat oikeustoimet tarkastuskohdetta kohtaan, joista saattaa seurata vaateita, joista tarkastuskohde ei selviytyisi.²⁰⁴ Molemmat esimerkit kuvastavat tilannetta, jotka ovat keskeisiä kaikenkertymissä sopimusriidoissa.

Oman näkemykseni mukaan suosituksen 570 esimerkkiluettelossa mainitut ongelmat syntyvät juuri liiketoiminnan heikosta rakenteesta. Toisin sanoen sopimusverkko, joka rakentuu yrityksen sidosryhmien kanssa tehdyistä sopimuksista, on arvoltaan negatiivinen. Sopimusverkon negatiivisuus saattaa johtua useammasta huonosta sopimussuhteesta, joiden vaikutus kumuloituu heikkona kannattavuutena tai pahimmillaan yhden huonon sopimuksen tuottamasta tappiosta. Tältä pohjalta katsoisin, että yrityksen sopimusverkon, esim. alihankinta-, osto-, yhteistyö-, rahoitus-, vuokra-, myynti sekä muiden sopimusten nykyarvon arviointi, osana yrityksen johdon arvioita toiminnan jatkuvuuden edellytyksistä, on erinomainen keino ennakoida tulevaisuutta, jopa jo ennen kuin taloudelliset ongelmat ilmaantuvat. Tämän pohjalta katsoisin, että yrityksen johdon on ensisijaisesti taloudellisesti järkevää pohtia sopimusvaikutuksia tilinpäätöksen yhteydessä mutta myös tilinpäätöksen antaman kuvan oikeellisuuden kannalta.

Tilintarkastuksen tarkoitus ei ole lausua yrityksen johdon toimien järkevyydestä tai tarkoituksenmukaisuudesta. Tämän vuoksi tilintarkastaja ei voi liiaksi huomioida tehtyjen sitoumuksien liiketaloudellista järkevyyttä. Tilintarkastaja ei voi esimerkiksi arvioida olisiko tietystä sopimussuhteesta ollut mahdollista saada suurempi tuotto toimien toisin. Tämän tyyppinen tarkastelunäkökulma on osa liikkeenjohdollista arviointia. Tilintarkastajan velvollisuutena on arvioida johdon tilinpäätöksen yhteydessä käyttämien olettamusten soveltuvuutta sekä harkita liittykö tarkastuskohteen toiminnan

²⁰⁴ KHT – media 2009, s. 514 – 515.

jatkuvuuteen olennaisia epävarmuustekijöitä, jotka tulisi esittää tilinpäätöksessä tai toimintakertomuksessa²⁰⁵.

Suosituksessa 570 sanotaan, että tilintarkastajan tulisi arvioida, muodostaessaan käsitystä tarkastuskohteesta, onko olemassa tapahtumia tai olosuhteita sekä niihin liittyviä riskejä, jotka voisivat aiheuttaa merkittävän epäilyn tarkastuskohteen kyvystä jatkaa toimintaansa. Tilintarkastajan tulisi olla tässä suhteessa koko ajan tarkkaavainen. Suosituksen 570 mukaan tilintarkastajan tulisi käsityksensä pohjaksi tutustua mahdolliseen johdon tekemään arvioon sekä keskustella johdon kanssa arvioista sekä riskeistä.²⁰⁶ Tilintarkastajan mahdollisuudet saada tietoa riskeistä rajoittuvat hänen käytettävissään olevaan tilintarkastusevidenssiin sekä keskusteluihin johdon kanssa.

Oikeustaloustieteellisten teorioiden tarkastelun pohjalta tiedämme, että päämies-agenttiteorian agenttisuhteissa valitsee tiedon epäsymmetria ja mahdollisesti päämiehen ja agentin välinen intressiristiriita. Tilintarkastustoimeksiannossa voidaan katsoa olevan kyse suhteesta, jossa tilintarkastaja on agentti, joka suorittaa tarkastusta päämiehen eli osakkeenomistajien lukuun. Aktiivinen yhteisötyökumppani tarkastuksessa on kuitenkin yrityksen johto, joka ei ole tässä suhteessa tilintarkastajan päämies. Paras tieto yrityksen riskeistä on kiistatta kuitenkin yrityksen johdolla, jonka intressit eivät välttämättä ole yhteneviä osakkeenomistajien kanssa. Edellä mainitun vuoksi tilintarkastajan on suhtauduttava varauksella johdon arvioon toiminnan riskeistä ja jatkuvuudesta. Tilintarkastajalla ei ole käytettävissään yrityksen johdon hiljaista tietoa, johdon niin halutessa.

Suosituksessa 570 sanotaan, että tilintarkastajan tulisi tutkia johdon arvio yrityksen kyvystä jatkaa toimintaansa. Suosituksessa todetaan, että johdon arviolla on tärkeä merkitys kun tilintarkastaja harkitsee toiminnan jatkuvuutta koskevaa olettamusta. Suosituksessa mainintaa, että tilintarkastajan tulisi tarkastella samaa ajanjaksoa kuin johto on käyttänyt arvionsa pohjana, mikäli se on vähintään 12 kuukautta. Tilintarkastajan tulee tarkastella johdon arvion pohjana olevia olettamuksia, menettelytapoja sekä johdon suunnittelemlia tulevia toimenpiteitä. Tilintarkastajan tulee erityisesti arvioida onko kaikki olennainen informaatio otettu huomioon. Hänen tulisi vielä tiedustella johdolta onko johdon arvion kattaman ajanjakson jälkeen tullut tietoon tapahtumia, jotka voisivat vaarantaa toiminnan jatkuvuutta. Johdon arvion kattaman ajanjakson jälkeisistä olennaisista riskeistä varmistut-

²⁰⁵ KHT – media 2009, s. 515.

²⁰⁶ KHT – media 2009, s. 516.

taessa tilintarkastajalla ei kuitenkaan ole velvollisuutta kerätä muuta evidenssiä kuin tiedustella asiasta johdolta.²⁰⁷

Tilintarkastajan tekemä oletamus sekä kannanotto johdon arviosta perustuvat molemmat vahvasti itse arvioon ja keskusteluihin johdon kanssa. Tilanne on ongelmallinen tarkastuskohteen omistuksen sekä johdon ollessa eriytynyt. Tässä tutkimuksessa käsiteltyihin oikeustaloustieteellisiin teorioihin perustuen on väistämättä selvää, että johdon arvio saattaa olla puutteellinen. Edellä esitetyn perusteella pitäisin perusteltuna tilintarkastajan toimien suuntaamista sopimustoiminnan tarkastamisessa, hallinnollisen tarkastuksen ohella, myös itse sopimusriskien analysointiin. Tätä tulisi harkita ainakin, mikäli johdon tekemä arvio on selvästi puutteellinen, ja johto kieltäytyy laajentamasta arviota tai johto jopa kieltäytyy tekemästä koko arviota. Harkinnan pohjana voisi käyttää myös transaktiokustannusanalyysin käsittelyssä esille tulleita riskitekijöitä. Merkittävänä riskeinä voisi mainita yrityksen toiminnan perustumisen liiaksi pitkien sopimussuhteiden varaan, johdon puutteellisen sopimusosaaminen, epäilyksen yrityksen taloudellisten resurssien riittämättömyydestä tehdä taustaselvityksiä sopimuksien laatimisen pohjaksi sekä niiden riittämättömyys valvomaan sopimuksien toteutumista sekä merkittävä riippuvuus sopijakumppanista.²⁰⁸ Sopimuksiin liittyvänä riskinä voisi mainita vielä heikon sopimushallinnon. Myös hyvin lyhyet sopimukset voivat aiheuttaa riskejä, kuten hyvän liikepaikan ollessa usein katkolla lyhyiden vuokrasopimusten vuoksi.

²⁰⁷ KHT – media 2009, s. 516 – 518.

²⁰⁸ Ks. kappale 2.2 transaktiokustannusanalyysi.

4.5.2 Tilintarkastussuositus 260, hallinnon tarkastus

Suositus 260 antaa ohjeita mm. yhtiön hallinnon tarkastamiseen. Tämän tutkimuksen kannalta on relevanttia selvittää miten yhtiön johdon tulee toimia suhteessa yrityksen liikesopimuksien hallintoon. Epäselvä sopimushallinto ja siten sopimusvelvoitteiden toteutumisen valvonta on riskitekijä kahdessakin mielessä. Ensinnäkin heikko sopimushallinto voi aiheuttaa omien sopimusvelvoitteiden laiminlyönnin ja siten vahingonkorvausvastuun sekä toiseksi sopimussuhteisiin perustuvien saatavien ja etujen valvonta voi kärsiä heikosta sopimushallinnosta.

OYL 1.luvun 8§:ssä määritellään yhtiön johdon tehtäväksi huolellisesti toimien edistää yhtiön etua. Hallinnon tarkastuksessa tämän huolellisuusvelvollisuuden täyttymisestä varmistuminen on yksi keskeisimmistä tehtävistä. Hallinnon tarkastus on säädetty tarkastuskohteeksi TTL 11.1§:ssä. Lain-säädännöllinen perusta hallinnon tarkastamiselle rakentuu myös TTL 15.4§:n varaan.

Tilintarkastus ja sen osana hallinnon tarkastus on lähtökohtaisesti laillisuusvalvontaa, eikä siinä oteta kantaa tarkoituksenmukaisuuskysymyksiin. Hallinnon tarkastuksen tavoitteena on siis selvittää, ettei johto ole tahallisesti tai tuottamuksellisesti syylistynyt yhteisölainsäädännön vastaiseen tekoon.²⁰⁹ Sopimushallinnon tarkastamisen osalta kysymys onkin johdon huolellisuusvelvoitteen täyttämisestä sopimushallinnon osalta. Arviointi ei siis kohdistu siihen onko laadittu riittävän tulok-sellisia sopimuksia.

Hallinnon tarkastus voidaan jakaa kahteen ryhmään eli yhteisölainsäädännön yleisten ja erityisten säädösten noudattamisen tarkastamiseen. Yleisillä säädöksillä tarkoitetaan lain peruseriaatteita. Näiden periaatteiden ei ole tarkoitus johtaa tiettyyn toimenpiteeseen vaan niiden tehtävä on toimia taustalla yhteisön toiminnassa. Keskeisin peruseriaate on yrityksen asioiden huolellinen hoitami-nen. TTL 15§:n mukaan tilintarkastajalla on huomauttamisvelvollisuus hallintoelimelle mahdolli- sesti syntyneestä vahingonkorvausvelvollisuudesta. Tästäkin voidaan vetää johtopäätös, että tilin- tarkastajilla on velvollisuus tarkastaa yhtiön johdon toimien huolellisuus eli yleisen huolellisuus- velvoitteen noudattaminen.²¹⁰

OYL 1.luvun 8§:ssä asetetulla johdon huolellisuusvelvoitteella on myös oikeustaloustieteellinen taustansa. Päämiehen- ja agentin välinen intressiristiriita saattaisi johtaa agentin eli yrityksen johdon opportunistiseen toimintaan, yrityksen osakkeenomistajien edun kustannuksella. Huolellisuusvel-

²⁰⁹ KHT – media 2009, s. 419.

²¹⁰ KHT – media 2009, s. 420.

voitteella yhtiön johto sidotaan OYL 1.luvun 5§:ssä kerrottuun yhtiön toiminnan tarkoitukseen. Säädöksen mukaan yhtiön toiminnan tarkoitus on tuottaa voittoa yhtiön osakkeenomistajille, jollei yhtiöjärjestyksessä muuta määrätä.²¹¹

Yhtiön johdon huolellisuusvelvoitteella on perinteisesti ollut merkittävä osa Suomen yhtiölainsäädännössä. Vuoden 1978 osakeyhtiölain mukaan johdon edellytettiin hyvän liiketavan mukaisesti ja kaikin tavoin edistävän yhtiön etuja. Tämä tarkoitti nimenomaan sitä, että yhtiön johdon tuli toimia huolellisesti kaikissa toimissaan ja päätöksissään. Johdon tuli toimia huolellisesti toimien valmistelussa, niistä päättämisessä ja niiden suorittamisessa. VOYL mukaan myös lievä tuottamus saattoi synnyttää vahingonkorvausvastuun. Nykyisen osakeyhtiölain huolellisuusvelvoite rakentuu johdon tehtävien mukaan, joista on säädetty OYL 6.luvussa sekä yhtiön toiminnan tarkoituksen perusteella. Osa tätä huolellisuutta on myös toiminnan aktiivisuus. Johto ei voi suojautua passiivisuuden taakse. Huolellisuusvelvoitteen vastaisena toimenä pidetään myös sitä, että jokin tarpeellinen toimi jätetään kokonaan tekemättä. Tähän nojaten voidaan vetää johtopäätös myös siitä, että johdolla on velvollisuus huolellisesti vastata liikesopimusten noudattamisen valvonnasta sekä asianmukaisesta sopimushallinnosta.²¹² Huolellisuusvelvoitteen toteutumisessa on muistettava, että liiketoimintaa liittyy aina riskejä. Liiketoimien huono menestys ja tappiot eivät siten tarkoita automaattisesti huolellisuusvelvoitteen rikkomista. Johdon vastuulla eivät siis ole virheelliset toimet, jotka on suoritettu huolellisesti toimien ja valmistautuen.²¹³ Yhtiön johdon huolellisen toiminnan katsotaan siis edellyttävän riittäviä valmistelutoimia päätöksenteon tueksi, sitä vastoin päätösten seuraukset eivät muodosta johdolle juridista vastuuta mikäli ne on tehty huolellisesti ja perustellusti. Liikesopimusten laatiminen ja sopimussuhteen liiketaloudellisten seurausten analysointi saattaa vaatia merkittäviäkin taloudellisia investointeja eli sopimusten laatimisesta johtuvia transaktiokustannuksia²¹⁴. Tällöin myös yhtiön johdon velvollisuudeksi voidaan katsoa yhtiön tekemien sitoumuksien aiheuttaman riskien suhteen huomioimien siihen miten paljon yhtiöllä on varoja käytettävissään huolelliseen sopimussuhteen solmimiseen ja sen vaatimiin taustaselvityksiin.

²¹¹ ks. Mähönen – Säiläkivi – Villa 2006, s. 22 – 23 ja 42 – 44.

²¹² Mähönen – Säiläkivi – Villa 2006, s. 44 – 45.

²¹³ Mähönen – Säiläkivi – Villa 2006, s. 151.

²¹⁴ Ks. kappale 2.2 transaktiokustannusanalyysi.

4.5.3 Tilintarkastussuositus 540, arvionvaraisten erien tarkistaminen

Tämän KHT- yhdistyksen suosituksen tarkoituksena on antaa ohjeistusta tilinpäätöksen arvionvaraisten erien tarkistamisesta. Arvionvarainen erä tarkoittaa erää, joka on arvioitu koska sitä ei ole pystytty määrittämään tarkasti. KHT- yhdistyksen suosituksessa mainitaan esimerkkeinä mm. oikeudenkäynnin seuraamuksia varten tehty varaus sekä pitkäaikaisesta ja keskeneräisestä rakennusprojektista syntyvät tappiot.²¹⁵ Molemmissa on kysymys oikeudellisen velvoittavuuden tuottamasta taloudellisesta velvollisuudesta. Ensimmäiseksi mainittu oikeudenkäyntitilanne saattaa syntyä esimerkiksi sopimusriidan tuloksena. Sopimusriita voidaan ratkaista sopimalla asia sopijapuolten kesken tai viime kädessä välimiesoikeuden tai tuomioistuimen ratkaisemana. Pahimmillaan edellä mainitun kaltaiset tilanteet muodostavat yrityksen toiminnan jatkuvuuden kannalta merkittävän riskin.

Tilintarkastajan tulisi suorituksen 540 mukaan hankkia tarpeellinen määrä arvionvaraisia eriä koskevaa evidenssiä²¹⁶. Tämän kaltaisen arvionvaraisen erä määrittäminen saattaa olla hyvin hankalaa. Sopimusriskien analysointi ja niiden arvon määrittäminen vaatii sopimusosaamisen lisäksi myös substanssiosaamista sopimuksen sisällöstä. Suosituksessa 540 luetellaan kolme lähestymistapaa, joista vähintään yhtä tilintarkastajan tulisi käyttää arvionvaraisten erien tarkastuksessa.

- 1) perehtyä johdon arviota laatiessaan käyttämään menettelytapaan ja testata sen toimivuutta.
- 2) verrata johdon arviota riippumattomaan arvioon.
- 3) läpikäydä tilinpäätöspäivän jälkeisiä tapahtumia, jotka tuottavat tilintarkastusevidenssiä tehtyjen arvioiden järkevyydestä.²¹⁷

Kolmas lähestymistapa on ensisijainen, koska se saattaa tehdä muut tarkastustoimet turhiksi. Tilinpäätöspäivän jälkeen sopimusriskin realisoituessa, sen vaikutukset saattavat olla selviä tai ainakin ne voivat olla helpommin arvioitavissa. Ensimmäinen menetelmä on käyttökelpoinen jo siitäkin syystä, että sopimusriskien arviointi vaatii substanssiosaamista sopimuksen sisällöstä, jota tilintarkastajalla tuskin on riittävästi. Tilintarkastajan on myös syytä tehdä yhteistyötä tarkastuskohteen lakimiehen kanssa arvioidessaan sopimusriskin realisoitumista sekä sen taloudellisia vaikutuksia²¹⁸.

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan tilintarkastajan velvollisuutta tarkastaa taseen ulkopuolisia riskejä eli liikesopimuksiin sisältyviä riskejä. KHT- yhdistyksen suosituksen 540 voidaan katsoa tukevan ajatusta sopimusriskien tarkistamisen tarpeellisuudesta. Tulkintaa tukee myös tilintarkastussuosi-

²¹⁵ KHT – media 2009, s. 477.

²¹⁶ KHT – media 2009, s. 477.

²¹⁷ KHT – media 2009, s. 478.

²¹⁸ KHT – media 2009, s. 479.

tuksessa 560²¹⁹ mainittu tilintarkastajan velvollisuus tiedustella johdolta onko tilinpäätöspäivän jälkeen solmittu sitoumuksia, nostettu lainoja tai annettu takauksia, jotka voisivat vaikuttaa tilinpäätökseen²²⁰.

4.6 Olennaisuuden käsite

Tässä tutkimuksessa olennaisuus on keskeinen käsite going concern ohella. Olennaisuuden käsitteestä annetaan suosituksia KHT- yhdistyksen tilintarkastussuosituksessa 320 sekä määräyksiä KILA:n yleisohjeessa toimintakertomuksen laatimisesta.

Olennaisuuden käsitteellä on keskeinen merkitys arvioitaessa tilintarkastukseen sisältyvää riskiä. Tilintarkastuksessa tilintarkastajan tavoitteena on hankkia kohtuullinen varmuus siitä, ettei tilinpäätös kokonaisuutena sisällä olennaista virheellisyyttä tai puutteellisuutta. Olennaisuudella ja tilintarkastusriskillä on käänteinen suhde. Mitä korkeampi olennaisuusraja sitä alempi on riski ja päinvastoin²²¹.

Suosituksessa 320 olennaisuus määritellään seuraavasti.

Tieto on olennainen, jos sen esittämättä jättäminen tai totuudenvastainen esittäminen saattaa vaikuttaa tilinpäätösinformaation perusteella tehtäviin taloudellisiin päätöksiin. Olennaisuus riippuu erän tai virheen suuruudesta kyseisessä (nimenomaisessa) tilanteessa arvioituna. Näin ollen olennaisuudessa on pikemminkin kysymys kynnyksestä tai rajasta kuin tiedon hyödyllisyyttä koskevasta laatuvaatimuksesta.²²²

Suosituksen 320 sisältö on osin ristiriitainen. Yllä suorassa lainauksessa korostetaan, että kyse ei ole tiedon hyödyllisyyttä koskevasta laatuvaatimuksesta vaan pikemminkin virheen suuruudesta. Kuitenkin samassa suosituksessa nostetaan esille myös virheen laadun merkitys. Tiedon hyödyllisyys on parhaiten määriteltävissä tiedon hyväksikäyttäjän näkökulmasta, joka on myös yksi olennaisuuden arvioinnin lähtökohtia. Tästä syystä tyydynkin jättämään ristiriidan huomiotta, koska ko. tilintarkastussuositus sekä muu lähdemateriaali myöhemmässä vaiheessa nostavat esille tiedon laadun merkityksen.

Tilinpäätöksen sisältämä olennainen virheellisyys syntyy yksittäisen virheen tai puutteen tuloksena tai tilinpäätöksen sisältämien virheiden ja puutteiden summana. Toisin sanoen tällöin tilinpäätökseen sisältyy korjaamattomista sekä havaitsemattomista virheistä ja puutteista sekä mahdollisista

²¹⁹ Tilintarkastussuositus 560, tilinpäätöspäivän jälkeiset tapahtumat.

²²⁰ KHT – media 2009, s. 509.

²²¹ KHT – media 2009, s. 425.

²²² KHT – media 2009, s. 423.

väärinkäytöksistä aiheutuvia virheellisyyksiä niin paljon, että se vaikuttaa tilinpäätösinformaation perusteella tehtäviin päätöksiin.²²³ Olennaisuuksien arvioinnissa on aina myös huomioitava vallitsevat olosuhteet. Arviointia ei suoriteta vain virheellisyyksien suuruuden perusteella vaan tämän lisäksi tulee huomioida virheiden luonne sekä näiden yhteisvaikutus. Yhtenä tärkeänä taustatekijänä arvioinnissa toimii myös tilintarkastajan käsitys tilinpäätösinformaation käyttäjien tarpeista.²²⁴ Tästä syystä olennaisuuden käsite on myös riippuvainen siitä, mihin tarkoitukseen tilinpäätös laaditaan.

Kirjanpidossa olennaisuudella tarkoitetaan myös sitä, ettei tilinpäätösinformaation kannalta epäolennaisia eriä tarvitse käsitellä kuin riittävällä tarkkuudella. Leppiniemi päätyy johtopäätökseen, että olennaisuuden periaatteen soveltaminen on mahdollista, muttei pakollista. Hän päätyy myös johtopäätökseen, ettei olennaisuutta voi tulkita yksin sen suuruuden perusteella, esimerkiksi kuinka suuri erä on suhteessa tilinpäätöksen eriin esim. liikevaihtoon tai taseen loppusummaan. Olennaisuus voi muodostua myös siitä syystä, että erän tarkempi käsittely muuttaisi tilinpäätöksen rakennetta tai yksittäistä tilinpäätöksen taseen tai tuloslaskelman erää.²²⁵ Tältä pohjalta voisi päätellä, että olennaisuudelle ei voi helposti antaa mitään prosentuaalista määritelmää.

Kirjapitolautakunnan yleisohje toimintakertomuksen laatimisesta alkaa seuraavasti.

Tilinpäätöksen tavoin toimintakertomuksessa esitettäviltä tiedoilta edellytetään olennaisuutta. Sidosryhmien kannalta epäolennaisia eriä ei tarvitse käsitellä ehdottoman tarkalla tavalla.

Olennaisuus arvioidaan kussakin tilanteessa ottaen huomioon yhtäältä asianomaisen seikan luonne ja toisaalta sen vaikutus toimintakertomuksessa ja tilinpäätöksessä asiasta annettavaan kuvaan. *Joskus informaation luonne saattaa – IAS 1 -standardin (Tilinpäätöksen esittäminen) 29 kohdassa esitetyllä tavalla – riittää yksinään määräämään sen merkityksellisuuden: Esimerkiksi uutta liiketoiminta-aluetta koskevien tietojen esittäminen saattaa vaikuttaa kirjanpitovelvollisen toiminnan riskeihin ja tulevaisuuden arvioihin riippumatta siitä, onko asianomaisen liiketoiminta-alueen kerryttämä tulos olennainen päättyneellä tilikaudella (kursivointi JT).*

Jos jotakin seikkaa koskeva tieto on omiaan vaikuttamaan käsitykseen tilikauden tuloksesta ja taloudellisesta asemasta, pitää tieto olennaisena sisällyttää toimintakertomukseen. Kuten IAS 1 -standardin (Tilinpäätöksen esittäminen) 30 kohdassa, olennaisuuden määrittely johdetaan käyttäjän näkökulmasta: *Informaatio on olennaista, jos sen esittämättä jättäminen saattaisi vaikuttaa taloudellisiin päätöksiin (kursivointi JT).* Esimerkiksi julkisen kaupankäynnin kohteena olevan arvopaperin liikkeeseenlaskijan kannalta tämä tarkoittaa, että olennaisena tietona tarkoitetaan tietoa, jota järkevästi toimiva sijoittaja todennäköisesti käyttäisi yhtenä sijoituspäätöksensä perustana.

Keskeisimpinä kohtina tästä voidaan poimia maininta siitä, että olennaisen tiedon antamatta jättäminen vaikuttaisi taloudelliseen päätöksentekoon sekä informaation luonteen vaikutus tiedon merkityksellisyydelle. Liikesopimuksiin liittyvien riskien vaikutukset eivät välttämättä tule vielä mitenkään ilmi ko. tilikauden tilinpäätöksestä. Tällöin liikesopimukseen sisältyvän riskin olennaisuus tuleekin punnituksi informaation luonteen perusteella. Kyseeseen tulee pohdinta siitä, vaikuttaisiko

²²³ Halonen – Steiner 2010, s. 45 ja 132. KHT – media 2009, s. 423 ja 423.

²²⁴ Halonen – Steiner 2010, s. 133 ja KHT – media 2009, s. 423.

²²⁵ Leppiniemi 2000, s. 74 – 75.

annettu tieto mahdollisesta sopimusriskistä taloudelliseen päätöksentekoon tiedon käyttäjän näkökulmasta. Olennaisuuden arviointi edellyttääkin ammattilista harkintaa²²⁶. Halonen ja Steiner käyttävät esimerkkinä käytettävissä olevaa tietoa siitä, että lähipiirin kesken on tapahtunut lukuisia liiketoimia. Tällä saattaa olla paljon suurempaa merkitystä tiedon käyttäjille kuin itse liiketoimien summat edellyttäisivät²²⁷. Samoin on myös solmittujen liikesopimusten riskejä arvioitaessa. Esimerkiksi sopimuksen luonteen ollessa kestosopimus voi pienikin virhe kumuloitua olennaiseksi pidemmällä tarkasteluvälillä tai sinänsä taloudellisesti pienellä sitoumuksella voi olla suuri negatiivinen vaikutus yhtiön imagoon.

4.7 Sisäinen valvonta

Suomen listayhtiöiden hallintokoodin mukaan sisäisen valvonnan ja riskienhallinnan tavoitteena on varmistua yhtiön toiminnan tehokkuudesta ja tuloksellisuudesta. Sisäisen valvonnan on varmistuttava myös annetun informaation luotettavuudesta sekä säännöksien ja toimintaperiaatteiden noudattamisesta. Yhdeksi tavoitteeksi mainitaan myös liiketoimintaan liittyvien riskien tunnistaminen, arvioiminen ja seuranta. Sisäisellä tarkastuksella voidaan tehostaa hallitukselle kuuluvan valvontavelvollisuuden toteutumista.²²⁸ Hallintokoodin suosituksessa 48 mainitaan, että yhtiön tuloksellinen toiminta edellyttää yhtiön valvovan jatkuvasti toimintaansa.²²⁹ Arvopaperimarkkinayhdistys ry. on Elinkeinoelämän keskusliitto ry:n, Keskuskauppakamarin ja NASDAX OMX Helsinki Oy:n perustaman yhteistyöelin. Arvopaperimarkkinayhdistyksen tavoitteena on itsesääntelyä parantamalla lisätä listayhtiöiden toimintamallien ja pelisääntöjen yhdenmukaisuutta ja läpinäkyvyyttä. Yhdistyksen toiminnan puitteissa on laadittu mm. Suomen listayhtiöiden hallintokoodi.²³⁰ Sisäinen hallintokoodi on osoitus eri toimijoiden tietoisuudesta luotettavan ja laadukkaan informaation tarpeellisuudesta sijoittajille eli osakkeenomistajille. Agentin eli yhtiön johdon toimia suositellaan valvottavan erilaisilla sisäisen valvonnan ja riskienhallinnan menetelmillä. Kuten aiemmin totesin pörssiyhtiössä osakkeenomistajat kuuluvat pääsääntöisesti yrityksen ulkoiseen sidosryhmään, jolloin tiedonsaannin merkitys korostuu sijoituspäätösten ja yhtiön johdon toimien valvonnan perustana.

²²⁶ KHT – media 2009, s. 423.

²²⁷ Halonen – Steiner 2010, s. 134.

²²⁸ Suomen listayhtiöiden hallintokoodi 2010, s. 20.

²²⁹ Suomen listayhtiöiden hallintokoodi 2010, s. 20.

²³⁰ Suomen listayhtiöiden hallintokoodi 2010, s. 2.

Sisäinen valvonta on prosessi, jolla pyritään varmistumaan toiminnan tarkoituksenmukaisuudesta ja tehokkuudesta, taloudellisen raportoinnin luotettavuudesta ja lakien ja säädösten noudattamisesta. Kyse ei siis ole yksittäisistä toimista vaan organisoidusta prosessista, jolla on selkeät tavoitteet.²³¹ Sisäisen tarkastuksen organisointi ja työskentelytavat ovat riippuvaisia yhtiön liiketoiminnan laajuudesta ja luonteesta.²³²

Riskienhallinta on osa yhtiön valvontajärjestelmää, jolla pyritään tunnistamaan yrityksen toimintaan vaikuttavat riskit²³³. Sisäisen tarkastuksen tehtävä ei kuitenkaan ole huolehtia riskienhallinnasta yrityksen johdon puolesta. Yhtiön riskienhallinnasta vastaa siis yhtiön johto.²³⁴ Riskienhallinnan ja valvonnan apuna sisäisessä tarkastuksessa käytetään yleisesti COSO-ERM viitekehystä²³⁵.

²³¹ Holopainen ym. 2006, s. 45.

²³² Holopainen ym. 2006, s. 27.

²³³ Listayhtiöiden hallintokoodi 2010, s. 20.

²³⁴ Holopainen ym. 2006, s. 39.

²³⁵ COSO – ERM viitekehystä löytyy runsaasti lisätietoja kirjallisuudesta.

5. Yhteenveto

5.1 Johtopäätösten tarkastelu

Tehdyn tarkastelun pohjalta voidaan todeta, että osakkeenomistajien ja yhtiön johdon välillä vallitsee ristiriitainen yhteistyösuhde. Molemmat hyötyvät yhtiön menestyksestä, mutta tästäkin huolimatta osapuolten intressit saattavat olla vastakkaisia. Yhtiön johdon mahdollisuudet hajauttaa riskiään ovat suppeammat kuin osakkeenomistajan. Osakkeenomistaja kantaa jäännösriskin, eli tämä sidosryhmä saa saatavansa vasta viimeisenä. Johdon saatavat ovat turvatummassa asemassa. Tilintarkastuksen keskeisin tehtävä on antaa päämiehelle eli osakkeenomistajille tietoa agentin toimista. Agentin ja päämiehen välillä vallitsee tiedonepäsymmetria, jonka johdosta agentti on paremmin tietoinen yrityksen riskeistä ja tilanteesta.

Hyvinvointi syntyy niistä tuotoksista, joita yritykset tuottavat ja kuluttajat kuluttavat. Tuotannon aloittaminen ja ylläpitäminen vaatii pääomaa. Pääomaa yritykset saavat rahoitusmarkkinoilta, joilla sijoittajat eli yrityksen tulevat osakkeenomistajat toimivat. Tuotantoyhteisöt ovat organisoituneet yritysmuotoon tehokkuuden maksimoimiseksi ja kustannusten minimoimiseksi. Yritysentiteetti muodostuu yrityksen sisäisistä sopimuksista ja sen toimintaympäristö sopimuksista ulkoisten sidosryhmien kanssa. Yrityksen sisäinen toiminta, tuotanto ja päätöksenteko sekä yrityksen toimiminen eri markkinoilla sisältää valtavan määrän informaatiota. Informaatio ei kuitenkaan ole jakaantunut tasaisesti eri toimijoiden kesken. Informaatioon sisältyy valtaa, vastuuta sekä mahdollisuutta synnyttää taloudellisia voittoja sekä kohdata riskejä.

OYL 1. luvun 5§:n mukaan osakeyhtiön tehtävänä on tuottaa voittoa. Voiton tuottamisen tärkeys on nostettu näinkin merkittävään asemaan lain tasolla yksinomaan siksi, että yhteiskunnan hyvinvoinnin kasvattamiseksi ja turvaamiseksi olisi saatavilla pääomaa. Osakkeenomistajat tarvitsevat myös luotettavaa tietoa tehdäkseen sijoituspäätöksiään. Tämän vuoksi lainsäätäjä on säätänyt tilintarkastusinstituutiosta.

Tutkimuksen alussa esitin kaksi tutkimuskysymystä. Ensimmäinen kysymys oli; *miten liikesopimusriskit voivat vaarantaa yrityksen toiminnan jatkuvuuden?* Sopimusriskien tarkastelun jälkeen pyrin vastaamaan kysymykseen; *mikä on tilintarkastajan velvollisuus, voimassa olevan lainsäädännön mukaan, perehtyä liikesopimukseen sisältyviin riskeihin toiminnan jatkuvuutta arvioitaessa?* Tarkastelun kohteeksi oli erityisesti valittu pörssiyhtiöt.

Tilintarkastajan velvollisuudesta perehtyä liikesopimuksiin sisältyviin riskeihin toiminnan jatkuvuutta arvioitaessa ei suoranaisesti lausuta säädöksissä juurikaan mitään. Liikesopimuksia ei erillisenä elementtinä ole nostettu esille. Asiaa kuitenkin sivutaan monella eri tavalla.

Yhtiölainsäädännössämme on säädöksiä yhtiön oman pääoman vähentymistä koskevista tiedonantovelvollisuuksista sekä yhtiön toiminnan jatkuvuuden vaarantumisesta. Säädöksillä pyritään kiinnittämään huomioita yhtiön heikentyneeseen taloudelliseen tilaan ja siten heikentyneeseen riskinsietokykyyn. Yhtiön johdolla on velvollisuus informoida osakkeenomistajia pääoman menettämisestä. Tilintarkastajalla on myös velvollisuus lausua yhtiö johdon arvioista toiminnan jatkuvuuden edellytyksistä sekä tehdä asiasta myös omia johtopäätöksiä. KHT- yhdistyksen suosituksessa 570 mainitaan, että jotkut tilinpäätöksen laadinta koskevat normistot sisältävät nimenomaisen vaatimuksen siitä, että johdon tulee laatia arvio yrityksen toiminnan jatkamisen edellytyksistä. Erityisesti esille nostetaan kansainvälinen tilinpäätösstandardi IAS 1. Yrityksen johdon on siis seurattava yrityksen toiminnan jatkuvuuden edellytyksiä ja informoitava osakkeenomistajia ja muita sidosryhmiä toiminnan vaarantumisesta.

Tilintarkastajan tulee valvoa tämän velvollisuuden toteutumista. Tilintarkastajan tuleekin kyetä tekemään itsenäisiä johtopäätöksiä going concern vaarantumisesta, ainakin jollain tasolla, jotta hän voi perustellusti arvioida johdon arvion luotettavuutta. Myös arvopaperimarkkinalaissa on tarkkoja säädöksiä listatun yhtiön tiedonantovelvollisuuksista erilaisissa tilanteissa. Yhteenvetona voidaan todeta, että toiminnan jatkuvuus on vahva perusperiaate niin kansallisessa yhtiölainsäädännössä, arvopaperimarkkinoita säätelevässä säädännössä, kansainvälisissä tilintarkastus- ja tilinpäätösstandardeissa, sekä myös Euroopan Unionin lainsäädännössä. Lainsäätäjän käsitys osakeyhtiön toiminnan jatkuvuudesta tärkeydestä on kiistaton. Sen sijaan voisi olla perusteltua pohtia kuinka hyvin going concern toteutuu sellaisten yritysten toiminnassa, jotka rakentuvat jo lähtökohtaisesti korkean riskin ympärille. Tällä ei kuitenkaan ole kovinkaan suurta merkitystä tutkimuskysymyksen kannalta, koska tarkoituksena on tarkastella voimassa olevan lain vaatimuksia.

Yritys solmii sopimuksia ulkoisten sidosryhmiensä kanssa saavuttaakseen tavoitteensa, yritykset rakentuvatkin aina jonkinasteisen sopimusverkon varaan. Sopimukset sisältävät tuotto-odotusten lisäksi aina myös riskejä. Sopimukset ovat lähtökohtaisesti sitovia huolimatta niiden tuotto-odotuksista. Yritysten resurssit, niin taloudelliset kuin osaamisresurssit, määrittelevät yrityksen neuvotteluvoiman markkinoilla. Yrityksen sopimusportfolion riskitaso kuvaa tämän neuvotteluvoiman astetta. Neuvotteluvoiman voidaan katsoa lähtevän jo siitä, mitkä mahdollisuudet yrityksellä on valita sopimuskumppaninsa.

Sopimukset voidaan jakaa karkeasti kerta- ja kestopopimuksiin. Riskit ilmentyvät eri sopimusmuodoissa eri tavoin. Varsinkin sopimuksen kesto ja yhteistyön syvyyden ja sitovuuden aste vaikuttaa syntyviin riskeihin. Sopimusoikeudessa sopijapuolten keskenään sopimilla ehdoilla on suuri merkitys. Sopimuksiin sisältyvien riskien arviointi on äärimmäisen vaikeaa jo lainsäädännön vähäisyyden ja erilaisten sopimusten runsaslukuisuuden vuoksi, puhumattakaan siitä, että jokainen sopimus perustuu uniikkiin tosiseikastoon. Tilintarkastajan ei voi olettaa hallitsevan koko tätä kenttää. Sopimuksiin sisältyviä riskejä ei kuitenkaan voida jättää huomiotta niiden tarkastamisen vaikeuden vuoksi. Sopimusriskit eivät tule ilmi tarkastettavan yhtiön taseesta, mutta niiden vaikutus yhtiön olemassa oloon voi olla ratkaiseva. Sopimus kun sitoo vaikka se olisi tappiollinenkin. Sopimukseen liittyvä taloudellinen riski liittyy sen sitovuuden myötä sopimuksen täyttämismvelvollisuuteen, vahingonkorvausvelvollisuuteen, sopimuksen tuottavuuteen ja sopimusriitojen hallintaan. Kaikki nämä riskitekijät realisoituvat taloudellisina velvoitteina.

Tilintarkastajan sekä yrityksen johdon arvioidessa yhtiön sopimusriskejä tulee ne suhteuttaa niiden olennaisuuteen. Olennaisuus voi perustua taloudelliseen tai laadulliseen vaikutukseen. Riskin olennaisuutta voidaan verrata siis suoraan yhtiön taloudelliseen riskinsietokykyyn, kuten sen vakavaraisuuteen, mutta olennaisuutta on pohdittava myös sen kannalta, miten informaatio vaikuttaisi osakkeenomistajien päätöksentekoon.

Vastattaessa kysymykseen tilintarkastajan velvollisuudesta perehtyä, voimassa olevan lainsäädännön mukaan, liikesopimuksiin sisältyviin riskeihin toiminnan jatkuvuutta arvioitaessa, vastaisin velvollisuuden olevan ainakin todennäköinen. Muotoiltaessa kysymys hieman toisin päästään käsittääkseni vielä lähemmäksi totuutta. Muutettaessa sana *perehtyä* sanaksi *lausua*, tulee tilintarkastajaa koskevien säädösten henki paremmin esille. Käsitykseni mukaan tilintarkastaja ei voi sivuuttaa taseen ulkopuolisia riskejä tilintarkastuksen yhteydessä. Tilintarkastajan ei kuitenkaan voida edellyttää tyhjentävästi osaavan analysoida yrityksen sopimusriskejä. Tilintarkastajan tulee kuitenkin huolellisesti perehtyä yrityksen johdon arvioon yhtiön toiminnan jatkuvuuden edellytyksistä ja vaatia yrityksen johdon sisällyttävän arvioonsa yhtiön sitoumusten riskiarviointi. Tilintarkastaja voi kuitenkin tehdä yleisemmällä tasolla arvion tarkastettavan kohteen resursseista solmia sopimuksia sekä yrityksen neuvotteluvoimasta. Transaktiokustannusanalyysi jaksossa perehdyttiin yrityksen sopimusriskien taustalla vaikuttaviin ilmiöihin transaktiokustannusten kautta. Nämä havainnot antavat mielestäni hyvän viitekehyksen tilintarkastajalle arvioida kuinka paljon evidenssiä yrityksen sopimusriskeistä tulisi hankkia²³⁶.

²³⁶ Ks. Transaktiokustannusanalyysi 2.2.

Sopimusriskien tarkastamisen vaikeuden vuoksi korostuu yhtiön kontrollien tarkastaminen. Varsinkin yhtiön neuvotteluvoiman ollessa heikko sopijakumppaneihin nähden, tulee kontrollien olla kunnossa. Keskeiseksi kontrolleiksi voidaan lukea yhtiön sopimushallinto ja siihen liittyvät prosessit sekä henkilöstön sopimusosaaminen. Kuinka hyvin esimerkiksi myyntiorganisaatiossa huomioidaan sopimusvelvoitteiden täyttämisedellytykset ja kuinka hyvin myynti ja tuotanto keskustelevat keskenään.

Listatun yhtiön sisäisestä valvonnasta, riskienhallinnasta ja sisäisestä tarkastuksesta annetaan ohjeita mm. arvopaperimarkkinayhdistys ry:n laatimassa listayhtiöiden hallintokoodissa. Sisäinen tarkastus on keino tehostaa hallitukselle kuuluvan valvontavelvollisuuden hoitamista²³⁷. Sisäinen tarkastus onkin toinen keskeinen kontrolli pörssiyhtiön riskienhallinnassa. Tilintarkastajan halutessa hyödyntää sisäisen tarkastuksen tuloksia, tulee tarkastuksen toimivuutta testata. Tarkastuksen toimivuus antaa yleisemmälläkin tasolla kuvan siitä, kuinka paljon yksityiskohtaisempaa evidenssiä tarkastajan tulisi hankkia. Hyvin toimivat sopimusprosessit ja sopimushallinto sekä tehokas sisäinen tarkastus vähentää tilintarkastusriskiä sekä todennäköisesti myös yhtiön sopimusriskejä.

²³⁷ Suomen listayhtiöiden hallintokoodi 2010, s. 20.

5.2 Mitä tästä opimme?

Tilintarkastaja toimii asiantuntijan roolissa tilintarkastusta suorittaessaan. Asiantuntijanvelvollisuudesta on tehty paljon tutkimusta ja on selvää, että tilintarkastajaa koskee velvollisuus toimia huolellisesti ja riittävällä ammattitaidolla asiakkaan etujen turvaamiseksi. Esimerkiksi ratkaisussa KKO 2001:128 korkein oikeus antoi merkittävää painoa asiantuntijana toimineen tilitoimiston huolellisuudelle ja asiantuntijavastuulle. Tapauksessa tilitoimiston olisi tullut huomioda veroseuraamukset koskien kommandiittiyhtiön yhtiöosuuden luovuttamista. Siitäkin huolimatta, että toimeksianto koski ainoastaan asiakirjojen laatimista, eikä verokonsultointia. Kommandiittiyhtiöstä tehtyjen yksityisnostojen määrä ylitti ilmeisen selvästi yhtiömiehen voitto-osuuksien sekä hänen yhtiöönsä tekemien sijoitusten yhteismäärän. Tämän vuoksi luovutusvoittoon lisättiin edellä mainittu erotus, josta syntyi yhtiömiehelle merkittävä veroseuraamus. Asiantuntijana toimineen tilitoimiston olisi pitänyt kiinnittää yhtiömiehen huomio luovutuksen todelliseen veroseuraamukseen.

Tilintarkastaja ei voi saavuttaa täydellistä varmuutta tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen virheettömyydestä. Tilintarkastajan resurssit ovat rajallisia, eikä tilintarkastajan voida edellyttää havaitsevan kaikkia virheitä ja puutteita. Tilintarkastuksessa on hyväksyttävä tietty varmuuden taso. Tämä taso kuvaa hyväksyttävää tilintarkastusriskiä. Tilintarkastusriski kuvaa riskiä siitä, että tilintarkastaja antaa virheellisen lausunnon silloin, kun tilinpäätökseen sisältyy olennainen virhe tai puute.

Yritysten toiminataympäristön muuttuessa, yritysten verkottuminen sopimuksin on kasvanut räjähdysmäisesti. Mitä monimutkaisempi yrityksen toimintaympäristö on, sitä vaikeampaa siihen liittyvien sopimusriskienkin hahmottaminen ja arvioiminen on. Tilintarkastajan työ on tullut myös tästäkin syystä haastavammaksi ja laaja-alaisemmaksi. Varmasti moni tilintarkastaja miettii tehtäviin sisältyvää henkilökohtaista vastuuriskiä, alalle hakeutuessaan. Onko tilintarkastajalle asetettu vastuu sillä tasolla, että se on annetuilla resursseilla mahdollista hoitaa?

Tutkimuksen johtopäätöksenä tulin siihen tulokseen, että nykylainsäädännön mukaan tilintarkastajalla on ainakin jonkinasteinen velvollisuus lausua tarkastuskohteen sopimukseen sisältyvistä riskeistä. Jatkopohdinnan aihe olisi, että vaikka taseen ulkopuolisten riskien tarkastaminen onkin erittäin tarkoituksenmukaista, onko se mahdollista suorittaa riittävän laadukkaasti nykyisenkaltaisen tilintarkastusinstituution toimesta? Antaako tilintarkastus nykyisellään vääristyneen kuvan näiden riskien tarkastamisen laadusta?